

KUSUMAMALA

OR

A Collection of Choice Extracts from Standard Sanskrit Writers.

IN PROSE AND VERSE.

NO. I.

ONE HUNDRED AND FIFTY-THREE PAGES.

PRINTED IN EIGHTEEN PAGES.

WITH FULL EXPLANATORY NOTES.

BY

YAMAN SHIVARAM APTE, M. A.

Ex-Principal, Ferguson College, Poona.

ELLEVENTH EDITION.

THOROUGHLY REVISED

BY

MANAOEV SHIVARAM APTE, B. A.

Ex-Head Master, Satica High School.

(FIVE THOUSAND)

. 1925.

(All rights reserved by the Author.)

Price Twenty Anna.

PRINTED BY
P. N. WARDE,
THE FINE ART PRESS,
FORT, BOMBAY.

PUBLISHED BY
E. M. APTE,
FOR APTE BROTHERS,
AT MORAN BUILDING, No. 8.
Bombay No. 4.

PREFACE.

—:o:—

The following pages have been intended to serve as a reading book for sanskrit students learning the sixth standard in High schools. They contain 37 extracts taken from the wellknown works of some of the renowned standard Sanskrit writers, such as Valmiki, Vyasa, Kalidas, Vishusarman &c. The extracts are intended to give the student specimens of different styles and modes of thought and will be found to display a variety of forms, descriptive, moral, narrative, epic, dramatic 'etc. It has not been thought advisable to make room in this number of any extracts from works like the Dasakumaracharit, Megha-duta, Uttararamacharit, etc. as they would be found difficult by the average student of the sixth standard in High Schools. Each extract has an intelligible beginning and an end, the subject treated therein being given in English at the commencement, and its source at the end. In selecting passages from different works I have had to abridge or condense them in several cases by leaving out single words or long compounds, or even several sentences or verses, where the omission could be made without impairing the beauty of the original or affecting the context. It was found necessary to do so to prevent the extracts from being needlessly long but in some cases even the passages so condensed became rather lengthy, and have, therefore, been divided into parts.

The extracts have been divided into two Series each Series being expected to be read in the class during one year. An attempt has been made to arrange the extracts

in each Series progressively, but the order may in some cases, have to be changed in a subsequent edition, if they be found to be too easy or difficult where they are at present. The passages in prose and verse are almost alternate and miscellaneous verses have been added at the end of each Series, being intended to be learnt by heart by the student, and they may be read side by side with the preceding extracts. The miscellaneous verses at the end of the first Series have, with some omissions, been taken from the Students Hand Book of Progressive Exercises, Part I, as they were found to be of no great use to students in that book. In adapting stories as in the acquisition of friends (p. 12), how Dasatatha was cursed (p. 46), or the righteous King of Sibis (p. 52), I have tried to retain, as far as possible the language of the original, making changes only where absolutely necessary. Words and expressions, such as were considered likely to present some difficulty to the average students, have been explained in the notes but mere words have not been given, as Sanskrit English Dictionaries have now become available to even the poorest. Thus the book is intended to supply the want of a Sanskrit reading book hitherto felt by students learning the sixth standard in High schools, and will, I hope, give them some familiarity with the styles and modes of thought of some of the most distinguished Sanskrit writers.

Any suggestions as to improvements &c. will be thankfully received.

POONNA,

3rd November, 1891.

}

V. S. Apte.

PREFACE TO THE SECOND EDITION.

In giving this 2nd edition to the public the extracts have been carefully revised, one or two that were found to be difficult for the students for whom they were intended being removed and easier ones substituted for them.

A few more explanatory notes on points found to be difficult have been added.

It is hoped that the Sanskrit reading public will extend their patronage to this edition as it did to the first.

DRULIA,
31-10-1894.

}

M. S. APTE.

PREFACE TO THE SIXTEENTH EDITION.

This is a mere reprint of the Fifteenth Edition.

BOMBAY,
1st December 1928.

}

B. M. APTE.

CONTENTS

—: o :—

FIRST SERIES.

	PAGE
Intelligence is better than learning	...
A curious Yogi ...	...
The four learned fools	...
General precepts	...
The serpent and the frog	...
The tiger and the poor traveller	...
Rama dissuading Sita from her resolve	...
The acquisition of friends, Part I	...
An account of Tadaka	...
The acquisition of friends, Part II	...
The Svayamvara of Damayanti Part I	...
do. do. Part II	...
The parrot caught by a Chandala	...
The parentage and birth of Mahasveta	...
The two recluses ...	...
Kalidasa's introduction to his Raghuvamsa	26
General precepts of advice ...	27
Chandrapida pursuing a pair of Kinnaras	29
Miscellaneous verses Part I ...	30
do. do. Part II ...	33

SECOND SERIES.

A miser's prospects	...
Nature cannot be changed	...
General precepts...	...
The lily-wing and the sea	...

	PAGE.
V. King Nala and the Swan ...	43
VI. How Dasharatha was cursed ...	46
VII. Damayanti lamenting in the forest ...	47
VIII. The parrot requested to tell his tale ...	49
IX. The lake Pampa ...	50
X. The righteous king of the Sibis ...	52
XI. Vishnuasuran undertaking to instruct The Princes ...	53
XI. (a) Maricha's advice to Ravana ...	57
XII. King Bhos and a learned Brâhmaṇa ...	58
XIII. Rati's lamentation after Cupid is burnt by Siva ...	58
XIV. The evils of poverty ...	61
XV. Miscellaneous Verses Part I ...	62
XVI. " do " do " Part II ...	64
EXPLANATORY NOTES	

First Series ¹ ... 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.

Second Series ¹ 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Third Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Fourth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Fifth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Sixth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Seventh Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Eighth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Ninth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Tenth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Eleventh Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Twelfth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Thirteenth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Fourteenth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Fifteenth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Sixteenth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Seventeenth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Eighteenth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Nineteenth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

Twentieth Series ¹ 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

कुरुमसाला.

प्रथमावलि:

I.

INTELLIGENCE IS BETTER THAN LEARNING.

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने चत्वारो ग्राहणपुत्राः परं मिश्रभावमुपगताः
वसन्ति स्म । तेषां इयः शारखपारं गताः परम्तु बुद्धिरहिताः ।
एकस्तु बुद्धिभाकेवलं शारखपराहमुखः । अथ तैः कदाचिन्मिश्रेभे-
न्नितम् । को गुणो विद्याया येन देशान्तरं गत्वा भूयतीन्द्रियो-
प्यार्थोपार्जना न क्रियते । न त्वयैवदेशं गच्छामः । तथानुष्ठिते
किञ्चिन्मार्गं गत्वा तेषां ज्येष्ठतरः प्राह । अहो असाक्षेकद्वयनुर्थो
मूढः केवलं बुद्धिमान् । न च राजप्रतिप्रहो बुद्ध्या लभ्यते विद्यां
विना । तथास्मै स्त्रोपार्जितं दात्यामि । तद्वच्छन्तु शृहम् । ततो
द्वितीयेनाभिहितम् । भोः सुनुज्जे गच्छ त्वं स्वगृहं यतस्ते विद्या
नास्ति । ततस्तृतीयेनाभिहितम् । अहो न युज्यत एवं कर्तुं यतो
वयं बाल्याप्रभूत्येकत्र कीर्तिः । तदागच्छन्तु महानुभावोसद्गु-
पार्जितवित्तस्य संविभागी भविष्यन्तीति । तदागच्छत्वेषोपीति ।
तथानुष्ठिते तेर्मार्गाश्चितेरदव्यां मूर्तसेहस्यास्थीनि दृष्टानि ।
ततस्त्वंकेनाभिहितम् । यदहो विद्याप्रत्ययः क्रियते । किञ्चित्तेतत्सर्व-
मृतं निष्ठाति । तद्विद्याप्रभावेण जीवसहितं कुमेः । अहमास्थिस-
श्चयं करोमि । ततश्चकेनांतुक्षयादस्थिसञ्चयः कृतः । द्वितीयेन
नर्मांसरुधिरं संयोजितम् । तृतीयोपि यावज्जीवं संचारयति

तायत्सुद्धिदिन। निपिद्धः । भोक्तिष्ठु भवान् । एष सिहे
निष्पादयते । यदेन सजीवं करिष्यसि ततः सर्वानि पि व्यापादयि-
प्यति । इति तेनाभिहितः स आह । धिङ्गमूर्खं नाहं विद्याया विफल-
तां करोमि । ततस्तेनाभिहितम् । तद्दिं प्रतीक्षस्व क्षणं यावदहं
वृक्षमारोहामि । तथादुष्टिवे यत्सु जीवः कुतस्तावते ब्रयोऽदि-
सिहेनोत्थाय व्यापादिताः । स च पुनर्वृक्षादवतर्य गृहं गतः ।
अतोऽहं ब्रवीमि ।

वरं दुद्धिर्न सा विद्या विद्याया दुद्धिवत्तमा ।

दुद्धिर्नाना विनश्यन्ति यथा ते सिहकारकाः ॥ १ ॥

Panchatantra, V.

11.

THE CURIOUS YOGIN.

अथ पुनरानीयमानो वेतालः कथामपर्यं कथयति । देव कालि-
द्विषये यज्ञस्थलनामध्येयं नगरमासीत् । तत्र यज्ञसोमनामा
ब्राह्मणस्तिष्ठति तस्य ब्राह्मणी सोमदत्ता । तत्यामनेन ब्रह्मस्यामी
नाम एव उत्पादितः । स च सर्वशास्त्रतत्त्वहो सूत्वा देववशात्
पञ्चत्वमगात् । ततस्तपितर्णा बन्धुविधं विलपन्तां बन्धुजनसहि-
तो तमादाय इमशाने संस्कारार्थमाज्ञातुः । इत्येव काले
इमशानवासी योगी ते द्विजकुमारशारीरं सर्वशास्त्रवेत्तारं मनोहर-
कलेवरमालोक्य करुणस्वरेणोच्चैः क्रन्दितवान् परमकान्तुकेन
नर्तितवांश्च । सहस्रेत्थाय योगेन जीणिशारीरं परित्यज्य मृतस्य
द्विजकुमारस्य शरीरे प्रविषेद । कुमारे सुप्तोल्पिते तस्मितर्णा पर्यं
प्रीतिमासादितवन्तो । सर्वे बन्धुदर्शकं हर्षिता बभूवुः । ब्रह्म-
स्यामी प्राप्तजीविनः सर्वभोगं परित्यज्य योगं भ्यायंस्तस्यो । इमशान-
वासी योगी कथं वा चक्रन् कथं वा ननर्ते तत्कारणं बद्धु देव ।
राजा बद्धते । शृणु रे वेताल । चिरकालमुपार्जितं शरीरं त्यक्तव्य-

सिति चक्रन्द्र जीर्णं शरीरं विद्याय सर्वगुणाधारीङ्गजशरीरं प्राप्न्य-
मिति नन्तरं ।

Vetalapanchavimsati

III.

THE FOUR LEARNED FOOLS.

कास्माश्चिदधिष्ठानं चत्वारो ब्राह्मणाः परस्परं मित्रत्वमापन्ना
वसन्ति स्म । चालभावे तेषां मनिरजायत । भोदेशान्तरं गत्वा
विद्याय उपर्जनं क्रियते । अथान्यसिमिन्दिवसे ब्राह्मणाः परस्परं
निश्चयं स्वत्वा विद्योपर्जनार्थं कान्त्यकुञ्जे गताः । तत्र च विद्या-
मठे गत्वा पठान्ति । एत्र द्वारशाह्रानि यावदेकचित्ततया विद्या-
कुशलाल्ते सर्वे सज्जाताः । ततस्तेऽथतु भिर्भिर्लिङ्गोक्तम् । श्यं सर्वं
विद्यापारं गता तदुपाध्यायमुस्तकलापवित्वा स्वदेहो गच्छामः । न-
शेषं क्रियतामित्युक्त्वा ब्राह्मणा उपाध्यायमुस्तकलापवित्वानुजां
लव्याधा पुस्तकानि नीत्वा प्रचलिताः । यावत्कञ्चित्मार्गं थांति
तावद् द्वां पन्थानो समायातोः उपविष्टाः सर्वे । तत्रैवः प्रोवाच ।
केन मार्गेण गच्छामः । एतसिम्बसमये तसिम्बत्तुने कश्चिद्वद्विषयेन-
पुत्रो मृतः । तस्य दाहार्थं महाजनो गतोऽसृत् । ततद्वचतुर्णां मध्यादे-
केन पुस्तकमवलोकितम् । 'महाजनो येन गतः स पन्थाः' इन्ति
तमहाजनमार्गेण गच्छामः । अथ ते पंडिता याव महाजनमेला-
पकेन सह यान्ति तावद्वासमः कादिचत्तत्र इमशाने दृष्टः । अथ
द्वितीयेन पुस्तकमुद्घाटयावलोकितम् ।

आतुरे व्यसने प्राते दुर्भिक्षे दशत्रुसङ्कटे ।

राजद्वारे इमशाने च यस्तिष्ठति स वाधन्वः ॥ १ ॥

तदहो अयमस्त्रीयो वाधन्वः । ततः कादिचत्तस्य श्रीवायां लग-
ति । कोपि पादौ प्रक्षालयति । अथ यावदिशामवलोकनं ते
पण्डिताः कुर्वते तावत्कश्चिद्वद्व्यौ दृष्टः । तैश्चोक्तम् । एतत्किम् ।
तावकृतीयेन पुस्तकमुद्घाटयोक्तम् । 'धर्मस्य त्वरिता गति' ।

एष धर्मस्तावत् । चतुर्थेनेत्तम् । इते धर्मण योजयेत् । अथ नैश्च
गात्रम् उद्योगायां वदः । केनचिद्ग्रजकस्याग्रे कथितम् । यावद्-
जपस्त्वयां मूर्खपण्डितानां प्रहारकरणाय समायात्+तावत्ते प्रनष्टाः ।
यावद्ये कञ्जिनस्तोकं सार्गं यामन्त तावकाचिकासादिता ।
तत्स्या जलमन्ते पलाशापत्रमायात् उद्युवा पण्डिनेनेतोकम् ।
आरामिध्याति यन्परं तदस्यास्तारायं यति । एतत्कथयेत्वा तन्य-
धर्मयोगरि पतितो यावद्यता नीयते तावत्त नीयमानमवलोक्या-
त्वेन एष इतेन केशान्ते शृङ्खलावोकम् ।

सर्वनाशे सहृदयेऽपर्वं स्वाजाति पण्डितः ।

अर्थेन कुरुते फार्दं सर्वनाशो हि दुःसहः ॥ २ ॥

इत्युक्ता तन्य शिरद्वेष्टो यिहितः । अथ तैश्च पश्चाद्वाप्ता क-
दिव्यवृत्ताय आसादितः । तेषां ग्रामीणानिमैतितः । पृथक् पृथग्गृहेषु
नीताः । तत्र एव स्थ द्युक्तिका चुतस्त्वद्वस्तुका भोजने इत्ता । ततो
विवेत्य पण्डिनेनेकम् । यद्यार्थसुवी विनायति । एषमुक्त्वा
भोजनं परित्यज्य गतः । तथा द्विनायस्य मण्डका दत्ताः । तेजाप्यु-
क्तम् । अतिविस्तरविस्तरिणि न तद्युवेचिरायुगम् । स च भोजनं
त्यक्त्वा गतः । अथ तु नीयय विदिकाभोजने इत्तम् । तत्रापि
पण्डिनेनेकम् छित्रेष्वनर्थी बहुलोभवति । एवं ते व्रथोपि ए-
ण्डिता, शुक्लामकण्डा लोकहरयमानाः ततः स्वानात्तदेहं गताः ।
अनोर्ह व्रद्यामि ।

अपि शास्त्रेषु कुशला लोकस्वारविवरजिताः ।

सर्वे ते हास्यतां यामित यथा ते मूर्खपण्डिताः ॥ ३ ॥

Panchasatras 4 V.

VI.

GENERAL PRECEPTS.

मालूवत्परदारेषु परज्ञेषु पुलोष्टवत् ।

आमवद् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥ ४ ॥

प्रथमावालि

कृष्णैवनसंपन्ना विशालकुलसम्भवा ।
 विश्राहना न शोभन्ते निर्गम्या इव किंशुकाः ॥ १ ॥
 नक्षः भूषणं च द्वौ न रीणां भूषणं पतिः ।
 पूर्णिधीभूषणं राजा विदा सर्वय भूषणम् ॥ २ ॥
 माता शश्रः पिना वंरी येन वालो न पाठितः ।
 न शोभन्ते सभा प्रध्ये हंसप्रध्ये वको यथा ॥ ३ ॥
 लालयेत्पञ्च वर्णाणि दश वर्णाणि तादेत् ।
 प्राप्ते तु पोडशो वर्णं पुने मिश्वदाचरेत् ॥ ४ ॥
 लालने बहुदो दोषात्ताङ्गे बहुदो गुणा ।
 तस्मात्पुरुं च शिर्षं च तादेत् तु लालयेत् ॥ ५ ॥
 पकेनापि सुवृक्षेण पुनितेन सुगांधेना ।
 वासितं नद्वनं सर्वं सुपुणेण कुलं यथा ॥ ६ ॥
 पकेनापि कुवृक्षेण कोटरस्येत् याह्निना
 वह्नेते तद्वनं सर्वं कुपुणेण कुलं यथा ॥ ७ ॥
 दूरतः शोभने शूख्नो लभ्यशादपदाचृतः ।
 तावच शोभने मूखो यावकिचिन्न भाषने ॥ ८ ॥
 विशादप्यमृतं प्राणमधेष्यादपि काशनम् ।
 नीचादप्युक्तम् । विशा रुद्रन्तं दुकुलादपि ॥ ९ ॥
 परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
 चर्जयेत्तादशं मिठां विश्वकुम्भं पयोमुखम् ॥ १० ॥
 जानीयात्येषो भूत्यान्वान्वान्यसनामेते ।
 मित्रं चापदि काले च भार्या च विभवक्षये ॥ ११ ॥
 उपकारगृहीतेन शुश्रुणा शशुमुद्दरेत् ।
 पादलग्ने करस्येन कण्टकेन व कण्टकम् ॥ १२ ॥
 न कविं कस्यचिन्मित्रं च कविं कर्षचिद्रिपुः ।
 कारणेन हि जानाति मित्राणि च रिपूं तथा ॥ १३ ॥
 दुर्जनः प्रियवादी च नैतादिम्बासकारणम् ।
 मधु निष्टुति विह्वाप्रे हृदये तु हलाहलम् ॥ १४ ॥

मर्हः करः खलः करः सर्वात्मनरुः खलः ।
मर्हां गिरिकाशः सर्हः खलः केन निवार्यते ॥ १६ ॥

Chankyasataki

V.

THE SERPENT AND THE FRO :

अस्मि फर्स्तिश्वस्तुपै गङ्गादत्तो नाम मण्डकराजः प्रतिवसनि
२५ । स कदाचिद्वायाद्द्वेजिदो गवदुषदीपालहा निष्कामतः ।
अथ तेन चित्तमन्तः । अनकर्त्त तेवेण दृश्यदत्तां प्रवा प्रतिपक्षाः
कर्त्तव्यः । एवं चित्तप्रवादिले प्रप्रश्नात्मे कुण्डलविषयतः । तं
दृष्टवा भृशोऽविज्ञाप्तयन् । यदेन तत्र क्वो मीत्रा स तद्वायादामा
मुच्छेऽर्थं कर्त्तव्यतः । उक्तं च

श गुणमूलप्रेत्यावस्तोऽप्य नीक्षयोऽह श शा ॥

क्षयाकर्त्तव्यं सुक्षयाद्युपि कष्टकेनव जप्य यम् ॥ २ ॥

स एवं परिमात्रा विलक्षार्त यद्वा त गहनशत्रु । एवंहि विष-
दशीन पदहि । तच्छुद्धा अर्पित्वान्वाहात् । एत यामाहृतिः । अस्मा
स्वजात्यो न भवति यतो तेव लक्ष्यवायि । अ येन केना पि सह
मप्त अर्प्यलेण संवार्ता नास्ति । तदश्व दर्मे लिपास्तावदेवोमि
कोयं भवित्वति । आः कदाचिकोपि मन्त्राद्याद्युप्रियतरो वा यामा-
हृय वस्त्रम् लिपति । अयत्र कलिक्षमुक्तो द्वेरामायिय कल्पयेद्व-
क्षणार्थं शामाहृतिः । आह च । यो को मवात् । त आह । अहं गङ्ग-
दत्तो नाम मण्डकरायितिस्त्रव्यक्षश इत्यर्थंगतः । तच्छुद्धा
सर्प आह सो अश्वेष्वप्रेत्यावस्तुत्तानां वहिता सह संगामः । गङ्गाम-
दत्त आह । यो साप्तवेत् स्वसाविष्टे स्वप्रसाकम् । परं परप-
रिभवात्तामोऽहं ने सकाशश् । सर्प आह । कथम् कस्त्रात्मे परि-
भवः । स आह । दायोद्युम्यः । खेष्याह । क न आश्रयो वाप्या
कृपे तद्वासे हदे वा । अनकथम् स्वाध्यदम् । तेनेकम् । पापाण-

क्यानिवदे कुपे । सर्व आह । अहो अपेक्षा चक्रम् । तंहि नामिन्
मम तद् प्रवेशः । प्रवेशस्य च तद् स्थाने नामस्त एव विश्वस्तव
दायादायापादयापि । तद्रुद्धत्वाम् । गङ्गादत्त आह । योः सदा-
सद्यु त्वम् अहं सुखोपोवेन तद् तद् प्रवेशं कामदिष्यापि ।
तथा तस्य प्रथे जलोदान्ते उत्तरतरं कोटरवस्ति । तदा किञ्चनस्वचे
लीलवा दायादायापादस्यिदस्ति । नच्छुद्वा सर्वात्म्यस्त्रियम् ।
अहं ताचमणियनवयः । कदाचित्कर्त्त्वं च त्वयुक्तमेकं प्राप्नोमि ।
तस्मात्तावहो जोवनोदायोवसनेन कुलाङ्गेण मे दृश्यनः । तद्रुद्वा
नामङ्गुकान्महस्यामीति । एवं विचित्रत्वं तत्राह । यो गङ्गादत्त
प्रवेशं तदप्ये भव येनागच्छार्दिं । गङ्गादत्त आह । योः प्रियदर्शीन
अहं स्वां सुखोपोवेन तदा नेत्यात्मे स्थाने च वृश्यतापि । परे
व वयासपत्वरिजनो गङ्गाजीयः केवलं यामहं दर्शयामि तथा त वय
भवतीया इति । सर्व आह स्त्रियन् स्वं मे निर्गं आमः । नक्त
भवत्ययम् । तद् यद्यनेन भवतीयास्ते दायादाः । पवनुक्त्वा विदा
शिष्माय तमालिङ्गय च नेत्रेष्य सह प्रस्थितः । अथ कृपमस्ताद्याद-
षट्प्रतिक्रमार्गेण सर्वसेनानाना स्वात्मयं नीतः । ते च नेन शाने-
भवित्वाः । अथ मण्डूक्यमाये सर्वेणाभिहेतम् । भद्रं नि शोषि-
तास्ते रिपवस्तः प्रयच्छान्वदेने किञ्चिद्देजनं यतोहं त्वयादानीतः ।
गङ्गादत्तआह । भद्रं कुर्व त्वया विद्रुक्त्वम् । तत्पाप्रत्यनेनेव
षट्प्रतिक्रमार्गेण गङ्गयनाभिहिते । सर्व आह । गङ्गादत्तं म सम्ब-
गभिहितं तथा । कथमहं तदा गच्छामि । मदोयविलुर्गमन्येन
निरुद्धं भविष्यति । नस्माद्ब्रह्मस्तव्य मे गण्डूकमेकैकं स्वयर्गीयं
प्रयच्छ नो चेन्द्रवानपि भवतीष्यामीति । तद्युद्वा गङ्गादत्तो
प्राकुलदना व्यक्तिभवयन् । अहो किमेतमशाकुलं सर्वमानयता ।
नद्यादि निषेद्धयिष्यामि तसर्वानपि भवतीष्यति । एवं निषिद्धत्वा
निष्प्रयोक्तव्याहैश्चानि । स्त्रैष्ये ते भवतीष्यता तस्य पर्गेश्चेत्यानपि
भवतीष्यति । अथान्यदिने नेनापरा मण्डूकाभवतीष्यामि गङ्गादत्त-

सुत पृथुदत्तो महिनः । ते भृत्यां मत्वा गङ्गदत्तस्तारस्वरेण
धिग्धिष्ठृष्ट्वा पपरः कथञ्चिदपि न विरगम । ततः पत्न्यामिहिनः ।
किं कन्दसि दुराकन्द रथपक्षक्षयकारक ।

स्वपक्षस्य क्षये जाते त्वद्वाणे चः करिष्यति ॥ २ ॥

तद्यापि विचरन्तामामनो निष्कामणमस्य वधोपायश्च । अथ
गच्छता कालेन सकलमपि कवलितं मण्डूकहुलं । केवलमेको
गंगदत्तस्तिष्ठानि । ततः प्रियदर्शनेन भणितम् भो गङ्गदत्त तुम्हासि-
तोहम् । निःदेविताः सर्वे मण्डूकाः । तदीयतां मे विनिष्ठोजनं
यतोहं त्वयाजनीतः । स आह । भो मित्र न त्वयाज विषये मत्य-
धस्थिते कापि विन्ता कर्त्या । तद्यदि मां प्रेषयसि ततोन्यकृद-
कानामपि मण्डूकानाश्वास्यत्तदानवामि । स आह । मम तावत्त-
ममक्षो ध्रातुस्थाने । तद्यद्येवं करोति तत्साम्यते पितुस्थाने भवासि ।
तदेवं क्रियतामिति । सोपि तदाकर्ण्यरघुवृष्टिकामाभित्य
विविष्येद्यतोपकलिपतोपयनिचतेसामूपाद्विर्जितान्तः । प्रिय-
दर्शनोऽपि तदाकाङ्क्षया तत्रस्य प्रतीक्षमाणस्तिष्ठाति । अथ
विरादनाशने गङ्गादसे प्रियदर्शनोभ्यकोटरनियासिनीं गोधामु-
वाच । भद्रे क्रियतां स्तोकं साहाय्यम् । त्वया सह परिचित-
मासे । तद्वला मण्डूकमन्वित्य क्वचिज्जलाशये गङ्गदत्ताय मम
सन्देशो कथय । येनागम्यतमेकाकिनापि द्रुततरं यदन्ये मण्डूका
नाशच्छन्ति । अहं त्वया विना नाशं वस्तुं शक्नोमि । तथा यद्याहं
तद्विरुद्धमाचरामि तत्सुरुतमन्तरे मथा विशृतम् । गोधामि
तद्विरुद्धदत्तं द्रुततरमन्विष्याह । भद्र गङ्गदत्त स तद्व सुह-
प्रियदर्शनस्तद्व मार्गे स विस्माणस्तिष्ठाति । तच्छ्रीशं गम्यताम् ।
अपरं च तेन तद्व विरुपकरणे सुकृतमन्तरे धृतम् । ताविश्वासेन
मनसा गम्यताम् । तदाकर्ण्य गङ्गदत्त आह ।

तुम्हारा माला किं न करोति पापं

क्षीणा नरा निष्कर्णा भवन्ति ।

आल्याहि भद्रे प्रियदर्शनस्य

न गङ्गदत्तः पुनरोति कृपम् ॥ ३ ॥
वद्युक्त्वा स तां विसर्जयमात्म ॥

Panchatantra IV.

VI.

THE TIGER AND THE POOR TRAVELLER.

अहमेकदा दक्षिणारण्ये वरग्रन्थयम् । एकं वृद्धव्याघ्रः स्नातः
सरस्तीरे लूते । भो भोः पश्या इदं सुवर्णकृणं गुहातम् । ततो
लोभाहृषेन केनचित्पान्तेनालेनितम् । भाग्येनेतत्सम्भवति
किन्तव्यहिपश्चात्मसन्देहे प्रवृत्तिर्विदेशा । अथवा सर्वांगार्थीजैने
प्रसुतिः सप्तन्देहैव तथा चोकम् ।

न संशयनारुह्य नरो भद्राणि पद्यति
संशयं पुनराकृत्य यदि जीवनि पद्यति ॥ १ ॥

तच्चिरुपवामि । तावत् प्रकाशं छने । कुडा तव कृष्णम् ।
च्याग्नो हस्तं प्रसार्य दर्शयति । पात्योवदत् कंदे मारामेत्क त्वापि
विश्वासः । ज्याग्न उचात्प । शृणु रे पात्य प्रगेव यौवनश्चायाम
तिदुर्बुद्ध आसम् । अनेकगोमालुगाणां वधान्मे पुजा भूता दारान्मे
विश्वाहीनश्चाहम् । ततः केनचिद्दार्ढेणाहमादिष्टः दत्तधर्मार्दिकं
चरसुभवात् । तदुपेदशादिदार्नीमहं स्नानशीलः दातर वृद्धो गाहि
तनवृद्धन्तो न कर्य विश्वासस्तुमि । मम चेतावाँलोभविरहो येन
स्वहस्तस्थमपि सुवर्णकृकणं यस्तैकसौचिदातुमिच्छामि
तथापि व्याग्नो मालुयं खादत्तिति लोकापवादोऽपुर्तिवारः । मया च
धर्मशास्त्राव्यधतिरानि । शृणु—

महस्यव्याधां यथा वृष्टिः भ्रुधात्मे मेजन्ते तथा ।

वृत्रित्रे दीयते दानं सकलं पाण्डुसन्दून ॥ २ ॥

प्राणां यथात्पनोभित्वा भूतानामपि ते नथा ।

आत्मीपम्बेन भूतेषु दयां कुर्वन्ते सात्रव ॥ ३ ॥

वृत्त चातोऽग्नि दुर्गम्भिर्नेत्रहुम् वर्तु स्वं नोहम् ।
तथा त्वेष्वत्तम् ।

इरिद्राम्भा काम्बेद या प्रवच्छ्वरो धनम् ।

चाचित्तस्योपधे पञ्च नीरुजस्य किमोपधे ॥ ४ ॥

तद्वा लरस्ते हरन्या सुवर्णीसहस्रे शुद्धण । ततो या
तद्वच प्रवीतो लोभास्तु रथार्दु ग्रिश्मि नावन्महापङ्के
पलायितुम्भवत् ॥ ५ ॥ यद्वा यतिर्वं उद्धवा इथायोऽवदत्
महापङ्के पातेतोत्ते । अराहयाद्युक्त्वायवासि । इयुक्ता
शनरूपगम्य तेज व्याघ्राण धूत स एव्योचित्यत् ।

म धर्मशास्त्रं उत्तरीति कारणं

म वाचि वेदाः पृथग्ने दुर्गम्भन् ।

न्वभावं पश्यात् नवाति इति इति

पथा ग्रहत्या संवृते गवां दया ॥ ६ ॥

तन्मया भद्रे न कुर्व यद्वा मारभिम्बके विश्वामि कुतः ।

र्वैष्य हि दुरीदृष्टन्ते स्वभावा नेत्रे गुणाः

अतित्य हि गुणान्तर्वान्तर्वायोः मूर्धिं वर्तते ॥ ७ ॥

इति जिम्बत्यंशेवास्तो आपादित यादितक्ष ।

अतोहं व्रवीदि ।

शुण्यस्य हु लोम्भन मश पङ्के सुमुसरे ।

शुद्ध्यातेष्व लभ्यामः परिकाः स मृतो यथा ॥ ८ ॥

Hatopadi

✓ VII.

RAMA DISSUADING SITA FROM
HER RESOLVE.

स एवं कुदती सीतां धर्मशां धर्मवत्सलः ।

न नेतुं कुरुते बुद्धि वने दुःखानि चिन्तयन् ॥ १ ॥

साम्बिधिवा तत्रस्ता तु वाष्पदुष्टितलोचनाम् ।

प्रवसागोळ :

नियर्तनार्थं धर्मोत्पा वाक्यनेतदुद्वाव तु ॥
 सीते महाकुलोनामि धर्मेन विरता सदा । १
 इहान्वरहच धर्मं त्वं यता ते वनम् तु अदृ ॥ २
 सीते यथा त्वां धर्माति तदा कार्यं धर्माद्वे ।
 वने दोषा हि चहो वस्तस्तान्निदेव मै ॥ ३
 सीते विद्युत्यतामेपा वनयस्ताकुमा प्रविः ।
 वहुदोषे हि काम्तारं वनमित्यामि धर्मायते ॥ ४ ॥
 हितुद्वयः चलु धनो मवेदादीयमीयते ।
 सदा सुखं त जानमि इति वनम् तु वनम् ॥ ५ ॥
 मिरिनिर्वारसम्भवा मिरिनिर्वित्रामिनाम् ।
 निहानो निहान दुःखः भ्रान्ते दुःखाते चनद ॥ ६ ॥
 कीदपानाद्य विन्दुधा ननाः अन्ये तथा तृष्णाः ।
 हप्तवा समविवर्तते सीते दुःखामनो धनम् ॥ ७ ॥
 सद्राहा सरितद्वयं पंकवत्यस्तु युस्मराः ।
 मत्तरपि गजेनित्यमनो दुःखतरं धनम् ॥ ८ ॥
 लताकण्टकसंकीर्णः कुवक्षा लूपनादिताः ।
 निरपाद्य दुरुःखाद्य नामी दुःखमनो धनम् ॥ ९ ॥
 सुप्तये पर्णदाद्याद्यु लक्षणं भग्नासु भृत्येल ।
 रात्रियु अमित्यजेत तदपाद्यु दुःखमते वनम् ॥ १० ॥
 अहोरात्रा च सन्मोपः कर्तव्योः नियतान्मनः ।
 फलेवुक्षावपतितेः सीते दुःखमनो धनम् ॥ ११ ॥
 उपवासद्वयं कर्तव्यो यथाप्राणेन संधिति ।
 अटाभारद्वयं कर्तव्यो वस्तकलाद्वयागणाद्य ॥ १२ ॥
 देवतासां पितृणां च कर्तव्यं विधिपूर्वकस् ।
 प्राप्नानामानेभानां च नियशः गतिपूजनम् ॥ १३ ॥
 कार्योऽरथोऽहोकद्वयं काले काले च नियशः ।
 चरतां नियवन्नेय नस्त्राद्यु दुःखतरं धनम् ॥ १४ ॥
 उपहारद्वयं कर्तव्यः कुसद्यः स्वयमाद्युः ।

मुमाला.

आर्णं विविजा वेदां सीते दुःखमतो वनम् ॥ १६ ॥
 यथालःदेन कर्तव्यः संतोषस्तेन प्रीयिलि ।
 यथाहर्विनव्ये सीते दुःखमतो वनम् ॥ १७ ॥
 अतीव वातस्तिमिं युक्तम् चाहित नित्यशः ।
 भयानि च प्रदान्यज्ञ अतो दुःखतरं वनम् ॥ १८ ॥
 सरीसूपाश्च वह्वो वहुरूपाश्च भाविनि ।
 चरमिति पथि ते दर्पीतो दुःखतरं वनम् ॥ १९ ॥
 नदीनिलयना लप्ती नदीकुटिलगामिनः ।
 लिप्तुम्यामृत्य रथ्यानमतो दुःखतरं वनम् ॥ २० ॥
 पतंगा वृत्तिकाः कीटा दंशाद्य यदाकोः सह ।
 वाचन्ते नित्यमयते सर्वे दुःखमतो वनम् ॥ २१ ॥
 द्रुमाः कण्ठकिनश्चैव कुशाः काशाद्य भाविनी ।
 वने ध्याकुलशामवाप्रस्तीन दुःखमतो वनम् ॥ २२ ॥
 कायेष्वेशाद्य वह्वो भयानि विविधानि च ।
 अरण्यवासे उसनो दुःखमेव सदा वनम् ॥ २३ ॥
 कोधलीभो विमोक्षणो कर्तव्या तपस्ते मतिः ।
 न भेतर्च्य च भेतर्ये दुःखं नित्यमतो वनम् ॥ २४ ॥
 लदलं ते वनं गम्या शेषं न हि वनं तव ।
 विसुशाश्रित वस्त्राद्य वहुदीपकरं वनम् ॥ २ ॥

Ramaya

VIII

THE ACQUISITION OF FRIENDS.

Part I.

छीरकस्मिदित्यद्वनोदेशो महाव्याहमलीतहः । तडोके
 ति शुननामैयो वायस्त कुलनिलवस्त्रस्यौ । स ।
 दस्त्यरोरधस्तात्रालहस्तं सज्जगुडं रैद्रमेकं पुरुष
 यावस्त काको चोक्षने तावन्तु जालं विनत्य मुद्ये ॥

निवीर्यं प्रच्छुन्नोभवत् । अनान्तरे चित्तप्रीचनामा कपोतपति: परिवारश्लैर्वृतो भ्रमेस्तत्राजगाम । स तु तास्तच्छुलान्पतितान् दृष्ट्वा भोजनलिप्त्या सर्वर्गः पतिनो जाले शाकुनिके बद्धोभवत् । तदृष्टवैव कपोतराजः सर्वाननुचराज्जगाद् । भद्राद्वच्छुभिर्जालं गृहीत्वा सर्वे समकलमुत्पत्त त्वं वेगम् । ततस्ते भीताः कपोताः सर्वे तथेति जालमादाय वेगतः समुत्पत्य नमसा गन्तुं प्रचकमिरे । सोपि दृष्ट्वोर्ज्वर्हाणि: समुद्दिशो दुष्पकः सन्त्वर्तत । अथ निर्भयदिव्यव्यस्ताननुयायिनः कपोतानश्वीत् । भो मित्रस्य मे हिरण्यकस्य मूर्खिकस्य सकाशं व्रजामः । स एवाहमाके पाशानेतान् समुच्छेस्यति । इत्युक्त्वा सोऽनुगौः कपोतैर्जालकर्पिणिः समेत् सत्वरं तस्य मूर्खिकस्य विलद्वारं प्राप्य नमसः समवत्तार । भो मित्र हिरण्यक निर्याहि मित्रमहं ते चित्तप्रीवः सुमायातः । इथो स कपोतपतिस्तं मूर्खकमालुदाव । सोपि मूर्खको हिरण्यको द्वारमार्गेणगते ते सुहृदं दृष्ट्वा ससम्भूतं तसाच्छुलमुखाद्विलाभिर्याणि । सत्वरं समुदेत्य च ते वृक्षान्तं पृष्ठ्वा तस्य सानुगस्य पारावताधीशस्य पाशानन्दित्वन् । अथ छिन्नपाश स कपोतराजे नुगौः सह ते मूर्खकमालन्यं स्वस्थानं यथोः । स तु लघुपाती वायसोन्वागतः सर्वे तदृक्षुलं विलोक्य विलशविष्टं तं मूर्खकमागत्यावदत् । भद्र हिरण्यकोहं लघुपाती नाम काकस्त्वां मित्रवत्सलं विपक्षामित्र-विपदुद्धरणस्तं दृष्ट्वा मिले कर्तुमगतः । तदाकर्ष्य विवराद्वायसं दृष्ट्वासौ मूर्खः प्रत्यभाषत । गच्छ का मैत्री भष्यमध्यक्षोरिति । ततो वायस उवाच । शान्ते पापम् त्वयि भुक्ते मम क्षणिका प्रीतिः जीविते तु चिरं जीवनस्त्वा ममेति । एवं चहृक्ष्वा शपथं समाश्वासे च कृत्वा व्याकुलः स वायसो निर्यतेन तेनाखुना मित्रभावमधिरोपितः । स चात्मुर्मालेशरीः शालिकणांश्चानैवीत् । ततस्तावेकज्ञ नह मुजानो परस्परं सुखमूर्चतुः ।

एकदासौ काकस्तं मूर्खकमव्यवोत् । मित्र इतोनिदूरे वनमध्यवर्तिनी काप्यस्ति नदो । तस्यां मन्त्ररो नाम कोपि कूर्मो मे मित्र

मातिवसति । तदै तत्र सुप्राप्याभिवेदेषो यास्यामि । इह
मिथुन आहारः । नित्यं च्याधमयं च । इत्युक्तवत्तं कार्कं
त् । सखे त्वयैव सहाहं यत्स्यामि । तन्मामाप तजा नय ।
पि स्थित्यां निर्वेदोऽस्ति । तं तज गत्वा ते निवेदयिष्यामि ।
दिवं तं हिरण्यकं चञ्च्चादाय लघुपानी नमस्ता तद्वननदै
च्छत् । तज च मंथरकेण सुहृदा सह भिलिवा कृत
मूषकेणानुगतः स तुर्खं तस्यौ ।

Kathastritisaga

IX.

AN ACCOUNT OF TATAKA.

विश्वामिषोऽवीद्विद्वाक्यं शृणु येन बलोत्कटा ।
शरदानकृते वीर्यं धारयत्यवल्ला बलम् ॥ १ ॥
पूर्वेषासीन्महायशः सुकेन्द्रिम वीर्यवान् ।
अनपत्या शुभाचारः स च तेषे महत्त्वः ॥ २ ॥
पितामहस्तु स्त्रीतस्तस्य यक्षपेतत्तदा ।
कन्यारत्नं ददौ राम ताटकांनाम नामतः ॥ ३ ॥
ददौ नामसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः ।
न त्वेव पुर्णं यक्षाय ददौ चासौ महायशाः ॥ ४ ॥
तां तु वालों विषधीर्तीं रूपयोचनशालिनीम् ॥
जम्भपुजाय सुंदाय ददौ भार्या यशस्त्रिनीम् ॥ ५ ॥
कस्याचित्तय कालत्य यश्वी पुर्णं क्यज्ञायत ।
मारीचं नाम दुर्धर्षं यः शापद्राशसोभवत् ॥ ६ ॥
सुन्दे तु निहते राम अगस्त्यमृपिसत्तमम् ।
ताटका सह पुत्रेण प्रवर्यतितुमिच्छति ॥ ७ ॥
मह्यार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साम्यधावत ।
आपतन्तीं तु तां हृष्ट्वा अगस्त्यो भगवान्वृतिः ॥ ८ ॥

प्रथमावालः

राक्षसत्वं भजस्वोनि सारीचं व्याजहार सः ।
 अगस्त्यः परमामर्थस्ताटकायमिश्रवान् ॥ १ ॥
 पुरुषादी महाप्रक्षी विशृद्धा विकृतावना ।
 इदं रूपं विहायाद् दररूपं रूपमस्तु ते ॥ १० ॥
 सेषा शापकुलामपां ताटका कोषमूर्दिता ।
 देवामुत्सादयलेनमगस्त्याचरितं द्युमष् ॥ ११ ॥
 एतां रावद्य तुर्दुसां यस्मीं वरमदाश्चाम् ।
 गोद्याक्षापहिताथर्थं इहि दुष्परदकप्राम् ॥ १२ ॥
 न तेजां शापसंसृष्टं कर्दिवदुत्सहते पुमान् ।
 निहन्तु विषु लोकेषु स्वामने रम्यनंदन ॥ १३ ॥
 न हि ते रक्षीवद्यकृते पृष्णा कार्यं नरोत्तम ।
 चामुर्द्यहिताथर्थं हि कर्तव्यं राजमूर्दुना ॥ १४ ॥
 नृशंकपनुदीसं चा प्रजारक्षणकारणान् ।
 पातकं चा सद्वैर्यं चा कर्तव्यं रक्षता सदा ॥ १५ ॥
 राज्यभैरवानियुक्तानामेव अर्थः सनातनः ।
 अधर्म्या जहि काकुल्य यर्मा शृण्यां न विद्यते ॥ १६ ॥
 शूयते हि पुरा शको विरोचनसुतां भूष ।
 पृथिवी हन्तुमिच्छुतां यम्यरामभ्यमूदयन् ॥ १७ ॥
 विष्णुना च पुरा राम भृयुपन्ती पतिश्वता ।
 अग्निक्रं लोकविच्छुती काक्षयामा लिपूदिता ॥ १८ ॥
 एते श्रान्त्यर्थं वहुभीं राजपुत्रैर्महात्माभिः ।
 अधर्मसहिता नायां हताः पुरुषस्तमः ।
 तस्मादेनां धृणां त्यक्त्वा जोहि मन्त्रासनान्त्युप ॥ १९ ॥

Ramayana

X.

THE ACQUISITION OF FRIENDS.

Part II.

एकदा कथान्तरेण स मन्त्ररसं मूर्खकं देशनिर्वासकारणं चना-
गमन्तहेतुं च प्रचल्ल । ततो हिरण्यकस्तथैर्क्षमयोः शृण्वते: काक-
कूर्मयोः स्वां दृश्यानकथामकाशयन् । अहमासं कवित्यहानयारी-
महाविलब्धासी । तत्र च घस्थेकदा राजकुलादारमानीय निशि
विलेऽस्थापयम् । तेन च दृश्यमानेन हुमेण सज्जातौजसं मामच-
हरणे ममर्थं शाश्वा मूर्खकाः पर्याशयन् ।

एतस्मिन्नांतरे तत्र मदीयविलासिनिः कवित्यपारेवाहू मठिकां
कृत्या नानाविधाने भृश्याणि भिक्षया समानीय भुक्त्वा च सुखेन
स्वपिति स्म । स्थापयामास च भुक्तशेवं भिक्षाम् भिक्षामाण्डस्यं
कृत्वा प्रातिर्जित्यस्या कविदेशो । अहं च प्रसुतं नसिन्द्रियाऽन्तिरां विले-
नान्तःअविद्यं तदर्थं निशेषमकरवम् । पर्वं गच्छति काले कदाचि-
त्य सुहृदपरः परिब्राह्म भोदनानन्तरं नेन सह विविधां कथामक-
रोत् । मायि तदत्र संग्रहात्तुं प्रज्ञते च स परिब्राह्म अत्तरेण वंशखण्डेन
मुहुस्तद्वाण्डकं समवादयत् । कर्यं मे कथामालिष्याम्यता मन-
सद्भूकरोर्पीति पृष्ठः स परिब्राह्म तमार्गंतुभव्यदधात् । मित्र इह
मे मूर्खकोर्यं शकुर्जातः । योनूरस्यमपि मद्रमेषाण्डकुल्य प्रत्यहं नयति ।
तदस्य ग्रासार्थं जर्जरवंशखण्डेनाहमवसाण्डमनाडयम् । इति
वादिने तमपरः परिब्राह्म ग्रह्यमावन् । मित्र लोभ एषावा ग्राणिना
दोषाय । तदत्र कथामेतामाकर्णय । अहमेकदा तीर्थीनि भ्रमस्तेक
नगरं ग्रामवम् । ग्राविंशं च तद्वैकासिन् आह्वाणगृहे निवासाय ।
समुपस्थितं वीक्ष्य स विश्रो गृहिणीमवदन् । ग्रियेस्य ग्राहणस्य
कुनेय पर्वणि कुसरान् षष्ठेति । सरपि कुनस्ते निर्धनस्यतंदिति
प्रत्युत्थाच । ततदत्र विग्रहामव्रव्यस्त् । भद्रे कर्तव्येषि सञ्चये
नातिसञ्चयवुद्दिः कार्या । इति तेन छिक्रेन प्रांक्तम् गृहिणी तथेति
भर्तुर्वचः प्रतिष्ठय तिलानामपे प्राशिषन् । तस्या च तथा कर्तुं

प्रवृत्तायां कुतोऽि कर्त्तिव्यव्याप्तिं प्रविद्यत तान्दूष्यत । ततो न कोपि
तान्तुश्चरात् भूत्यादीनगृह्णात् । तदेव लोमो नोषभीगाय त्रियुत
हुयाय । इत्युक्त्वा पुनरपि स आगन्तुरेषीत् । मित्र खनित्रमस्ति
चेहोहि । अद्यव शुक्त्या तदेवं भूषकोत्पातमुपद्रवं लाशयामि ।
इत्यमिथाय तेन परिवाजा दत्ते खनित्रमादाय तन्मे विहं खनित्रमा-
रेभे । क्रमाच ताधदखनत् । तत पलायनपरे मयि स खलु
शठस्तं तत्रस्थं हारमन्यसञ्चयं चाहरत् । ततत्वं तेन हारतेजस्ता
मे तद्विलं विरहितमभवत् । तत स तुरात्मा प्रतिवाद मयि शृण्व-
ति ते स्थायिते प्रवाजामाद स्त । पद्यायं भूषिकः स्वजातिसमर्ता
मत इति । अनन्तरं ते सर्वेष्यं हारं भूषिन विधाय तादुभावार्गतु-
स्थायिता प्रवजा तुरात्मा इहौ । अथ प्रसुप्तयोऽस्त्वयोः पुनस्ते हारं
हर्तुमागतं मां चीक्ष्य स स्थायी परिवाद प्रवृत्तो वयुषा मां भूजर्य-
ताद्यन् । अहं च तेन सज्जातवपोऽनुतो विलमविशम् । ततो
भम तदन्नाहरणे पुनः शक्तिर्नभवत् । अर्थो हि पुंसां योद्वनं तद-
भावे वार्द्धकमेव । तेन च धार्द्धकेनाजोपहं रुपम् साहश्च परित्ति-
यते । अथात्प्राणाभरणेऽयत्वमनं मां धीक्ष्य सर्वं समाहुच्चरा मां
परित्यज्य गतः । अथवं प्रसुं भूत्या अपुष्यं तर्ह भ्रमरा अजलं स-
रोवरं हंसाश्च चिरोपिता अपि त्यजन्ति । हे कूर्मराज इन्यं तत्र
विपक्षः सुहृदं लवुणातिनं प्राप्य कथमपि सुखित पश्चान् त्वद्
नितिमायात इति । पवं हिरण्योक्त्याकथ्य कूर्मराजः समभ्यद-
धात । मित्र स्वपेव स्थानमेतदाकल्प्य माधृति कृथः । पुणिनां
न विदेशः संतुष्ट्य लासुखं भीरस्य न विपक्ष चासाच्यं व्यव-
सायिनः ।

इति तस्मिन्द्वये चिदांगो नाम कर्त्तिव्यमुगो दूराद व्याधवि-
जस्तस्तद्वनमाययो तं च तथागतं दृष्ट्वा पुष्ट्वा च त्रृत्यान्वे दृष्ट्वा
चानागतं व्याधं ते कूर्माद्यस्तेनाश्वासितेन मृगेण सह सक्षयमकृ-
ष्वश्चवसंदृच्च स्त्रेभेन ।

एकदा चित्तांगं चिरात्मीक्षितुं स लघुपात्री तस्मात्तदा तद्व-
नमधेष्ठ इदर्शं च नदीतीरे काळपात्रोन संष्वतं तं चित्तांगम् । अथा-
वक्त्वा तस्मात्पदिपात्तद्वृत्तात्मात्मावै कृमीष च व्यवेदवत् ।
ततः संमन्य स लघुपात्री चर्च्वा तं हिरण्यमादाय चित्तांगस्तन्दिव-
निनाय । न च नथागतं दृक्वा हिरण्यस्तमाभ्वास्य क्षणादृशन-
चित्तात्माशो कुल्वामुद्भव । तावत्रा मन्थरकः कच्छुणो नदीमध्येना-
व्येत्य सुहृत्प्रिया तेषां निकरं नदीनदमाहरोह । क्षणे च तस्मि-
न्कृतोप्यागतः पाशादृस्तो व्याधो विद्रुतान् सृगादीत्यादिष्य तं कृमे
लभ्या सनुष्टोभवत् । ततद्वनं तं जालिकार्या क्षिप्वा नष्टमृष्टं प्रति
सञ्चुसुको यावद्याति तावदीर्घदर्शिनो हिरण्यस्य वव्रतान्मृगो दूरे
गत्वा यतिवा सृत इथातिष्ठुत् । काकोसो तन्मृदिन् चर्च्वां
चमुची गांठवशिव शियतः । तदकलोक्य स व्याधो सृष्टं सृष्टे
पृदीतमित्र मत्वा चर्च्वास्तदे तं कृमे जालान्तर्यं निर्विर्यं सृष्टं प्रुलि
वन्तु अनुरूपाः । तं चांतं वीक्ष्य मृष्टकस्तर्य । कृमस्व जालिकां सर्व-
शिच्छेद । स च कृमो नदीं पवात । सृगोप्यास्तर्ज तं व्याधं
कच्छुपरहितं वीक्ष्योत्थाय प्रवलाद्यागच्छुत् । काकोपि तस्मारुदः ।
सतत्वा व्याधः प्रत्येत्य तं कृमे वन्धुच्छेदपलायिनप्राप्तोभयक्षि-
सुष्टो देवं शोभन् गृहमगात् । ततस्ते कृमीवृथो हृष्टा एकजा मिके-
त्वावत्तस्थिते । ततो सृगोप्तिर्णितशतान् सर्वानुवाच । पुण्यवानस्ति
वदहं भवतः सुहृदः प्राप्तवान् चैः प्राप्तान् सुपेत्याचाहं सृत्योरुद्धृतः ।
एव सुगेण प्रक्षःयमानास्ते कृमादृशः परस्परशीतिवृजस्तदा
वसन्ति स्म । तदेवं प्रक्षया तिर्यक्तोदि लमीहितं साधयन्ति न
उच्चन्ति च प्राणाद्यये मित्रमापशम् ।

XI.

THE SVAYAMVARA OF DAMAYAN

Part I.

अथ काले शुभे प्रस्ते तिथौ पुण्ये क्षणे तथा ।
 आजुहाव महीपालान् भीमो याजा स्वर्यवरे ॥ १ ॥
 तच्छुल्वा पृथिवीपालः सर्वे हृच्छुश्चर्षीडिताः ।
 त्वरिताः समुपाजामृदमयलीमभीपसवः ॥ २ ॥
 कनकस्तम्भस्त्रिरं तोरणेन विराजितम् ।
 विविशुस्ते नृपा रंगं महार्सिहा इवाच्चलम् ॥ ३ ॥
 तत्रासनेषु विविषेष्वासीनाः पृथिवीक्षतः ।
 सुराभिस्त्रम्भरा: सर्वे प्रमृष्टमाणिकुष्ठलाः ॥ ४ ॥
 तां रोदसमितिं पुण्यो नागैर्भीगवतीमिव ।
 संपूर्णी पुरुषस्याङ्गैः सिंहेणिरिगुहामिव ॥ ५ ॥
 तत्र स्म पीना इश्यन्ते यात्राः परिष्ठोपमाः ।
 आकारवर्णसुशुश्रणाः पंचशीर्षी इवोरगाः ॥ ६ ॥
 सुकेशान्तानि चारुणि सुनासाक्षिसुवाणि च ।
 मुखानि राहां शोभन्ते नक्षत्राणि यथा दिवि ॥ ७ ॥
 दसयन्ति ततो रङ्गं ग्राविषेश शुभानना ।
 मुखान्ती प्रभया राहां चक्षुषि च मनांसि च ॥ ८ ॥
 तस्या गत्वैषु पतिता तेषां दशिमहात्मनाम् ।
 तत्र तत्रैव सकामूलं चचाल च पश्यताम् ॥ ९ ॥
 ततः सङ्कीर्त्यमानेषु राहां नामसु भारत ।
 ददर्श भैमी पुरुषान् पञ्च तुल्याकृतिनिह ॥ १० ॥
 तान्समीक्ष्य ततः सर्वीशिर्विशेषाकृतीत् स्थितात् ।
 संदेहादिथ वैदभी नाभ्यजनाश्वलं नृपम् ॥ ११ ॥
 यं यं हि ददशे तेषां तं तं मेने नलं नृपम् ।
 सा चिन्तायन्ती बुद्ध्याथ तक्ष्यामास भामिनी ॥ १२ ॥

कुमुममाला

कथं हि देवाऽज्ञानीयां कथं विद्यां नलं नृपम् ।
 एवं सञ्चित्यन्तयन्ती सा वैदमी भृशदुःखिता ॥ १
 श्रुतानि देवलिङ्गानि तर्क्यानास भारत ।
 देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे ॥
 तानीह निष्ठां भूमावेकस्यापि न लक्षये ।
 सा विनिश्चित्य वहुधा विकार्य च पुनः पुनः ॥ २
 शरणं प्रति देवानां ग्रासकालमन्यत ।
 वाचा च मनसा चैव नमस्कारं प्रशुज्य सा ॥ ३
 देवेभ्यः प्राञ्जलिभूत्वा वेषमानेऽप्नेत् ।
 हृसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे नैषधो वृतः ।
 पतित्वे तेन सत्येन देवास्तं प्रदिशन्तु मे ॥ ४
 मैत्यसा वचसा चैव यथा न भित्तराम्यहम् ।
 तेन सत्येन विवृधास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ ५
 यथा देवः स मे भर्ता विहितो निषधाधिषः ।
 तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ ६
 यथेद द्वतमारप्तं नलस्याराधने मया ।
 तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ ७
 स्वं चैव रूपं कुर्वन्तु लोकपाला महेश्वरः ।
 यथाहमभिज्ञानीयां पुण्यस्तोकं नराधिष्पम् ॥ ८
 निशाम्य द्वयन्यास्तत्कर्णं परिदेवितम् ।
 निश्चयं परमं तथ्यत्तुरागं च नैषधे ॥ ९
 मनोविशुद्धिं बुद्धें च भक्तिं रागं च नैषधे ।
 यथोक्तं चक्रिरे देवा सप्रयर्य लिङ्गधारणे ॥ १०

प्रथमावलि

XII.

THE SVAYAMVARA OF DAMAYANTI.

Part II.

सापक्ष्यहितुधान्सर्वानखेदात्तव्यलोचनान् ।
 द्विषितस्यग्रजोहर्वनन् स्थितानस्पृशतः क्षितिम् ॥ १ ॥
 द्वायाद्वितीयोप्लानस्यग्रजः स्वेदसमावितः ।
 सुमिष्टो नैषधर्थेव निष्प्रेषण च सुचितः ॥ २ ॥
 सा समीक्ष्य तु तान्देवान्युप्यक्ष्योकं च भारत ।
 नैषधर्थं वरयामास मैमी धर्मेण पाण्डव ॥ ३ ॥
 विलज्जमाना वर्णान्तं जग्राहायतलोचना ।
 स्कन्धदेशोद्भवस्य लज्जे परमदोभवाम् ॥ ४ ॥
 वरयामास चेवनं दतिस्वे वरवर्णिनी ।
 ततो हाहेति सहसा मुक्तः शब्दो वराधिष्ठिः ॥ ५ ॥
 देवेर्महर्षीभिस्तत्र साधु साच्चिति भारत ।
 विस्मितैरीरितः शद्वः प्रशंसाद्विनेलं नृपम् ॥ ६ ॥
 दमयन्तीं तु कीरत्य वरिसेनसुतो नृपः ।
 आश्वासयद्वरारोहां प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ७ ॥
 यत्वं भजसि कल्पाणि पुमांसं देवसनिधी ।
 तस्मान्मां विद्धि भर्तारमेतत्ते धर्मे रतम् ॥ ८ ॥
 यावच्च भै धरिष्यन्ति प्राणा देहे शुचिस्मते ।
 तावस्य भविष्यामि सत्यमेतद् व्रवीमि ते ॥ ९ ॥
 दमयन्तीं तथा वाभिरभिनंदय कृताखलिः ।
 तो परस्परतः प्रीतीं दृष्ट्या त्वग्निपुरोगमान् ॥ १० ॥
 तानेव शरणं देवाख्यमतुर्मनसा तदा ।
 वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महाजसः ॥ ११ ॥
 प्रहृष्टमनसः सर्वं नलायायो वरान्ददुः ।
 प्रत्यक्षे दर्शनं यज्ञे गते चानुत्तमां शुभाम् ॥ १२ ॥
 नैषधाय ददौ शकः प्रीयमाणं द्वाच्चिपति ।

कुसुममाला।

अग्निरात्रभवं प्रादायत्र वाऽन्तर्भुति नेष्ठः ॥ १३ ॥
 लोकान्नात्मप्रभांश्चेव ददौ तस्मै हुताशानः ।
 अमस्वंद्वारस्तं प्रादाद्दर्शं च परमां स्थितिम् ॥ १४ ॥
 अपां पतिरयां भावं यत्र वाऽन्तर्भुति नेष्ठः ।
 क्षाज्ज्ञोत्तमगन्धात्माः सर्वं च मिथुनं वदुः ॥ १५ ॥
 वरानेवं प्रत्ययस्य देवास्ते विद्विवं गताः ।
 पार्थिवाऽन्तुस्याम्य विवाहं विस्मयान्विताः ॥ १६ ॥
 दमयन्त्याश्च मुदिताः प्रसिद्धमुर्यथागतम् ।
 गतेषु पार्थिवेष्यु भीमः प्रतिमहामनाः ॥ १७ ॥
 विष्याहं कारण्यामास दमयन्त्या नलस्य च ।
 उन्म सत्र यथाकामं नेष्ठो द्विषदां वरः ॥ १८ ॥
 भीमेन समनुशानो जगाम नगरं स्वकाम् ।
 अवाप्य नारीरत्नं तु पुण्यस्तोकोपि पार्थिवः ॥ १९ ॥
 ऐमे सह तया राज्ञवश्चेष्व चलवृवहा ।
 अर्तीव मुदितो राजा भ्राज्ञमानोऽग्रमानिव ॥ २० ॥
 अरज्ञयत्रजा वीरो धर्मेण परिपालयन् ।
 ईजे चाप्यश्वेषेन यथातिरिष नाशुषः ॥ २१ ॥
 अन्यैह्य वहुभिर्धीमाम् क्लुभिर्वाप्तविष्णौ ।
 पुनश्च रमणीयेषु वतेषुपवतेषु च ॥ २२ ॥
 दमयन्त्या सह नलो विजहारामरोपमः ।
 जगामास च ततो दमयन्त्या महामनाः ।
 इन्द्रसेने सुतं चापि इन्द्रसेनां च कर्म्यकाम् ॥ २३ ॥
 एवं वज्रानश्च विहरेष्व नराधिषः ।
 ररह वसुसम्पूर्णी वसुधां वसुधाधिषः ॥ २४ ॥

Mashabha:

XIII

THE PARROT CAUGHT BY A CHANDALA

एवं चावद्वित्तेतसा हार्षितेन संबध्यमान कातिपयेरेव दिव्यै
सञ्जातपथोभवम् । उत्प्रोत्यतनसामर्थ्यश्च चेतस्यकरवर्मै ।
गमनक्षमस्तु संवृत्तास्मि । नव नाम चन्द्रार्पाडोत्पत्तिपत्तिजानम् ।
महाश्वेता पुनः सैवास्ते । लक्ष्मिमुत्प्रसानोपि तदर्शनेन विजा-
मानं निमेषमापि दुखं स्थापयामि । भयतु तत्रैव गःका तिष्ठामि ।
इति निखिल्येकदा प्रातर्विहारनिर्गत एवोत्तरां ककुभं शृणुत्याव-
हम् । अवध्यस्ततया स्तोक्येव गच्छावाशीर्णत इव भेद्यानि अद्ये-
षाः । अशुद्धवंशुपुर्दं पिपासया । नादिन्धमेनाकर्षयत कण्ठः
श्वासेन । सद्वस्थधारसत्तत्त्व्य सरस्तीरतहनिकुञ्जस्योप-
र्यामानमसुञ्चम् । तद् वृक्षच्छायास्थितो जलं निषीय कलाचिन्त-
रोमूलभारेऽतिष्ठुर । हथास्थितश्च अश्रमसुलभो जिद्रामगच्छम् ।
निरादिष्ट लाप्तप्रवोधो वहमामानमनुग्रोचनयैस्तनुपादैर-
पश्यम् । अग्रत व वर्णं चरिते च कृष्णं निवसेन कर्मण च मलिनं
वयुषिं वचसि च पर्मणे कमापि पुरुषमपश्यम् । आलोक्य च ता-
द्यशमामन उपरि निष्पत्याशा पकापृच्छम् । भद्रं कस्त्रयः ।
किमर्थं वा त्वया बहोस्मि । यद्यामिष्पत्तुलाया तत्किमिति सुस-
ष्व न व्यापादितोस्मि । किं मया निरागसा अन्धदुःखमनुभावि-
तेन । अथ केवलमेव कौतुकात् तत् कृतं कौतुकम् । मुञ्चतु
मामिदानीं भद्रमुखः । मया खलु वहुभजनोत्कण्ठितेन दूरं गन्त-
व्यम् । अकालज्ञेपक्षमं चर्तते मे हवयम् । भवानपि प्राणिर्भर्मे
वर्तते । एवमुक्तः स मामुक्तवान् । महामन्तर्हं खलु क्रूरकमीं
जात्या चाण्डालः । नव मया त्वमामिष्पत्तुः वेन कृतृहलेन वा वदः ।
मम खलु स्वामीं पक्षणाधिपतिरितोत्तातिदूरे मातंगक्रातिवद्यायां
सूमो कृतावस्थानः । तस्य दुहिता कौतुकमेव प्रथमे वयमि वर्तते ।
तस्यास्त्वं केनापि दुरात्मना कवितो यथा जावालंदाथम् एवंगुण-
विशिष्टो महाश्रव्यकारी शुक्रसिंहाते । तथा च भुवोत्प्रसकोट

कात्प्रवृश्प्रहणाय वहव एवापरे माहशाः समादिष्टाः । तदय पुण्यमित्रासादितोऽस्मि । तदहे तन्पादमूले त्वा प्रापयामि । वन्धे भौद्ये चातुना मा ते प्रसवतीति ।

अहं तु तच्छ्रुत्या शुष्कादानिनेव तादितः शिरसि संविश्रान्त रात्रा चेतस्यकरव्यम् । अहोमे यदपुण्यस्य दाहणवरः कर्मणां विषाकः । येन यथा सुरामुराशिरशेष्वराम्यर्वित्वारणस्त्रिसि जायाः ध्रियो जातेन जगत्वयनमस्य यद्यामुमेः श्वेतकेतोः इद-हस्तसंविर्विनेन दिव्यलोकाभ्यमनिवासिना भवता अलेक्छजातिभिरपि दूरतः परिदृष्टप्रवेशामधुना वक्ष्यं प्रवृष्ट्यस् । चाण्डालै सहैकज्ञ हथात्व्यम् । जरम्बातेगांगनाकरोपनीतेः केवलंराम्या पोशणायिः । चाण्डालवालकज्ञस्य कीर्तीनीयेन भवितव्यम् । दुरा त्वम्पुण्डरीकहतक धियं जम्मलामे ते यस्य कर्मणामवसीद्वाः परिणामः । किमर्थं प्रथमर्थं वय न सहस्रधा शीर्णोऽसि । दातः अपिद्वारणजनशारणचरणपङ्कजेतिगहनभीशणाद्भु मामस्मान्महा नरकप्रापातात् । तात तु वनवृत्य वायक्षम् वायव कुलतम्भुमेकम् । त्वयैव संविर्वितोऽस्मि तदा जमा-तरोपि पुनर्भी रुधा मत्समागम-प्रत्याशामिति ।

Kadambari.

XIV.

THE PARENTAGE AND BIRTH OF MAHASVETA.

यत्तत्त्वायेण कल्याणाभिनियेशिनः भुलिविवद्यमापतितमेव यथा विवुद्वस्त्रात्यव्यवसरसो नाम कन्यका: सम्भीतिः । तासां चतुर्दश कुलानि । एकं भगवतः कमलयोन्मैनसः समुत्पन्नस् । अन्यद्वैदेश्यः सम्भूतम् । अन्यद्वेष्वद्युगतम् अन्यतपवनाव्यक्ततसः । अन्यद्वस्त्रान्मध्यमातादुत्थितम् । अन्यजलाजाताम् । अन्यदक्षिणिरयो निर्गतम् । अन्यस्तोमरदिसम्यो निष्पतितम् । अन्यद्भूमेरुद्भवतम् । अन्यत् सोदामिनीम्य प्रवृत्तम्

तिनितिस् । अपरं मकरकेतुना समुत्पादितम् । अन्यत्रु वक्षम्य प्रजापतेरतिप्रसूनानां सुतानां भध्ये द्वे सुते सुनिरपिण च वस्त्र-तुस्तान्यां गम्धर्वै सदृ कुलदृशं जातम् । पवमेतान्देकव चतुर्दशा कुलानि । गम्धर्वाणां तु दक्षान्यजाद्वितीयसम्पर्वं तदेव कुलदृशं जातम् । तत्र सुनेत्रवयविद्वेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृणामधिको गुणः वोदशाद्विवरयो नाम समुत्पद्मः । स किल सकलविभूवनप्रव्यातपराक्रमो भगवतप्रवण्डेन सुहृष्टदेवोपर्वहितप्रभावः सर्वेषां गम्धर्वाणामधिपत्यं शेषव एवापवान् । इतत्र घर्वपर्वतो हेमकुटोनाम नियान् । तत्र च तद्भुजयुगलपालितान्यनेकानि गम्धर्वशतस्तदृशाणि प्रतिवसन्ति । तेनैव वेदै चतुरर्थं नामाति सनोहरं काननं निर्वितम् । इदं आच्छेदाभिधानमतिमहत्सरो निवासितम् । अथं च भवानीपनिहयरवितो भगवान् । अरिष्टायास्तु पुत्रसुभृत्युनीनां सेव्यर्थाणां चणां ज्येष्ठो हेसो नाम जगद्विदितो गम्धर्वः । तस्मिन्दितीये गम्धर्वकुले गम्धर्वराजेन विवरयेनैवाभिपिको वाल एव राज्यप्रभासादित्यान् । अपरिमित गम्धर्वशलपरिवारस्य तस्यापि स एव शिरिरप्तिवासः । असुतत्सांसभयूखसमवमस्तरसां कुलं तद्भांकिरणजालानुसारगलितेन लकलेनेव रजनिकरकलापलावण्येन निर्विता चिमुक्तयननतिभरामा भगवती द्वितीयेवं गीरिगौरीती नामा द्विमकरकिरणावदातवर्णो कल्यका प्रसूता । तां च द्वितीयगम्धर्वकुलाविपांतहेसो भन्वांकिनीमिव क्षीरसागरः प्रणयिनीकरकरेत् । सा तु भगवता मकरकेनेव रति शरणसमयेनैव कमलिनी हेसेन संयोजिता सदृशसदागमोपजनितामतिमहतीं मुदमुपगतवती निखिलान्तःपुरस्थामिनी च तस्याभवत् ।

तयोश्च नाटकयोर्मिहात्मनोरहर्विहशी विगतलक्षणा शोकाय केवलमनेकतुर्वलसहस्रभाजनमेकवात्मजा समुत्पद्मा ।

XV.

THE TWO RECLUSES.

अस्ति कादम्बरियु विजयाम्बरं महाक्षेत्रम् । तत्र विद्यामिमानवान्
कवित्यवाजक आसीत् । सर्वज्ञ जगी भूयासमेत्याशैरुदन्तं शस्तुं
प्रणम्य वादाय पाटलिपुत्रं प्रत्यये । पञ्चम्य मार्गं बनानि
सरितो गिरीमतिकामन्परिश्रान्तरोदत्तले विश्वाम । क्षणात्त
दूराच्छधुसरं दण्डकुण्डिकाहस्तं कविद्वापिर्भव दृदृशं । कुलस्त्वं
कुञ्ज यासीति पृष्ठं स वार्मिकोमायत् । सखेहुं विद्याक्षेत्रात्पाट-
लिपुत्रकावागतेऽस्मि वादेन परिषितविनुं कादम्बीन् प्रति वार्मि-
क । एतद्वामिकवचः भूत्वा स परिद्वाइचिन्तयत् । यदि मर्येकः
पाटलिपुत्रकोर्यं न जितस्तर्हि तत्र गत्वाम्बान्धुक्तं जेष्यामि ।
इत्यालोच्य स प्रवाहृ ते वार्मिकमाक्षिप्याह । इदं तद्व चेहिते
पिपरीतमित्व दृश्यते । यतो वादिमुमुक्षोर्महदन्तरम् । मुमुक्षुणा
शान्तेन दृतेन च भवितव्यम् । अतः शम्भुठारेणोर्म भवपादर्पं
छिणिध । इत्युक्तो वार्मिकः परितुष्टस्ते द्रष्टव्य भवांमम गुहरित्युक्तवा
च वथगतं जगाम ।

Kalidasaritsagara.

XVI.

KALIDASA'S INTRODUCTION TO HIS
RAGHUVAMSA.

वामर्थविव समृक्तौ वायर्थप्रतिपक्षये ।
अगतः पितरौ वन्दे पर्वतीपर्मेश्वरौ ॥ १ ॥
नव सूर्यप्रभवो वंशः क चाल्यविषया मतिः ।
तिर्तीर्थुस्तरं मोहादुद्धुपेनास्मि सागरम् ॥ २ ॥
मनः कवियहः प्रार्थी गमिष्याम्युपहास्यताम् ।
प्रांगुलम्ये कले लोभादुद्धारिव वामन ॥ ३ ॥

प्रथमांशः

अथवा कृतवाग्नुरे वेशेस्मर्वसूरभिः ।
 मणो वज्रसमुक्तोर्णे सूत्रस्येषांस्ति मे गातिः ॥ ४ ॥
 सोहमाजन्मशुद्धानामाक्षोदयकर्मणाम् ।
 आसमुद्रधितशानामानाकरद्यवर्जनाम् ॥ ५ ॥
 यथाविंशिताश्रीनां यथाकामार्जितार्थिनाम् ।
 यथापराप्रदप्त्वानां यथाकामुद्गवोधिनाम् ॥ ६ ॥
 ल्यागाय सम्भृतार्थानां सत्याय मितभाविष्यान् ।
 यशसे चिंजिगारीष्वणां प्रजाये गृहमेधिनाम् ॥ ७ ॥
 दैश्वदेव्यस्तविष्यानां योवने विषयैविष्याम् ।
 वाद्वके सुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम् ॥ ८ ॥
 रघुणामन्दयं वक्षये तनुवाग्यिभवोपि सन् ।
 तदगुणेः कर्णमागत्य व्यापलाय प्रत्योदितः ॥ ९ ॥
 ते सन्तः श्रोतुमहेति सदसद्यकिहेतवः ।
 हैमनः संलङ्घयते हास्ता विशुद्धिः श्वामिकापि चा ॥

Ragbuvan

XVII.

GENERAL PRECEPTS OF ADVICE
 देवतातिधिभृत्यानां पितृणामामनश्च यः ।
 न निर्यपति पञ्चानामुच्छ्रवस्तवपि न जीवति ॥ १ ॥
 माता गुरुतरा भूमे खालिपतोचतरस्तथा ।
 मनः शाश्वितरे वातातिन्ता वहुतरी तुणात् ॥ २ ॥
 सार्थः प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।
 आतुरस्य मिष्ठूमित्रं दानं मित्रे मरिष्यतः ॥ ३ ॥
 तुव आत्मा मनुस्यस्य भार्या देवहृतः सखा ।
 उपजाधिनं च पर्जन्यो दानमस्य परायणम् ॥ ४ ॥
 सृतो दरिद्रः पुरुषो मृते राष्ट्रमराजकम् ।
 मृतमध्ये दिव्यं आहं मृतो यज्ञस्वदधिष्णः ॥ ५ ॥

उसुप्रमाणा.

तपः स्वर्वर्मवर्तिं च मनसो दमनं दमः ।
 क्षमा छन्दसहिष्णुत्वं हरिकार्थीनिवर्तनन् ॥ ६ ॥
 ज्ञानं तत्वार्थसद्योधः शमक्षित्प्रशान्तता ।
 दया सर्वसुखैरित्वमाजीवं समचित्तता ॥ ७ ॥
 क्रोधः स दुर्जयः शशुलोभो व्याधिरनन्तकः ।
 सर्वभूतहितः साधुरसाधुनिर्दयः सृत ॥ ८ ॥
 मोहो हि धर्ममूढत्वं मानहवात्माभिमानिता ।
 धर्मीनिष्टियतालस्य शोकस्वल्पानमुच्यते ॥ ९ ॥
 स्वधर्में स्थिरता स्थैर्यं धैर्यमिन्द्रियतेष्वः ।
 क्षान्ते मनोमलस्याग्नो इति च भृतरक्षणम् ॥ १० ॥
 धर्मजः पण्डितो इयो नास्तिको मूर्खं उच्यते ।
 कामं संसारहेतुश्च हृतापो मन्त्ररः स्मृतः ॥ ११ ॥
 यदा धर्मद्वच्च भार्या च परस्परवशानुग्नी ।
 तदाधर्मार्थिकानानां अयाण्यमपि संवासः ॥ १२ ॥
 ब्राह्मणं स्वयमाहुय याचमानमकिञ्चनसः ।
 पद्मावास्तीति यो श्रूयात्सोऽस्य नरकं ब्रजेत् ॥
 वेदेषु धर्मशास्त्रेषु मिथ्या यो वै द्विजातिषु ।
 वेदेषु पितृधर्मेषु सोऽस्य नरकं ब्रजेत् ॥ १४ ॥
 विद्यमाने धने लोभादानभोगविवार्जितः ।
 पश्चाश्वास्तीति यो श्रूयास्तोऽस्य नरकं ब्रजेत् ॥ १५ ॥
 वृत्तं यन्नेन संरक्षयं ब्राह्मणो निशेषतः ।
 अक्षीणवृत्तो न क्षीणो नृत्तस्तु हतो हतः ॥ १६ ॥
 चतुर्वदोपि दुर्वृत्तः स शूद्रादतिरिच्यते ।
 योग्निहोषपरो दान्तःस ब्राह्मण इति समृति ॥

Mahabha

XVIII.

CHANDRAPIDA PURSUING A PAIR OF
KINNARAS.

एकदा तु तत्त्वय येवद्रायुधमास्त्रा मृगायानिर्गते विचरणम्-
नने श्रीलशिखरावधतीर्णं यद्यच्छया किन्नरमिथुनद्राक्षीत् । अर्थात्-
दर्शनतया तु समुपजातकुतृहलः कृतप्रहणाभिलापस्तत्समीपमा-
दरादुपसापिततुरंगः समुपसर्पन्नदृष्टपूर्वपुरुषदर्शनत्रासप्रधावितं च
तत्पलायमानमेकाक्षी निर्गत्य विजयलसमृहातसुदूरमनुससार । अत्र
गृह्णत इदं गृहीतमित्यतिरभसाकृष्टचेता महाजघतया तुरंगमस्य
मुद्दर्शमन्निषेकपद्मिवासहायस्तस्यात्प्रदेशात्प्रदेशयोजनमात्रमध्याग्ने
जगाम । तत्त्वानुवर्त्यमानं किन्नरमिथुनमालोकयत एवास्य
समुखापतितमचलन्तुगद्युपरमारुदोह ।

आरुडे च तदिमजशनैः शनैस्तदनुसरिणीं निवार्य दृष्टि-
विद्युततुरंगमस्त्रंद्रापीडस्तदिमन्काले समारुद्धश्चमस्वेदाद्रिशरीर-
मिथुनद्रायुधमात्मानं चावलोक्य क्षणमिव विचार्य स्वयमेव विहस्या-
वितयत् किमिति निरर्थकमयमात्मा भया शिशुनेवायासितः ।
किमनेत्र गृहीतेनागृहीतेन वा किन्नरयुग्मेन प्रयोजनम् । यदि
गृहीतमिदं ततः किम् । अथ न गृहीतं ततोपि किम् । अहो मे-
मूर्खतायाः प्रकारः । अहो यत्किञ्चनकारितायामाद्दरः । अहो निस-
र्थकव्यापरेष्वभिन्नेशः । अहो चालिशच्चारितेष्वासाक्षिः । कस्मा-
दहमाविष्ट इवोत्सृष्टनिजपरिवार पतावर्तीं भूमिमायातः कस्माच्च
भया निष्पयोजनमिदमनुसृतपश्चमुखदृश्यम् । इति विचार्यमाणे
सत्यमयमात्मैव मे पर पश्च हासमुपजनयति । न आने किमताच्चना-
विच्छिन्नाभितो बलमनुयायी ने । महाजघ द्रिद्रायुधो निमेषमाणे-
णातिदूरभातिक्रामति । न चागच्छता भया तुरंगवेगवशात्किन्नर-
मिथुने बद्धाद्विनासिन्नाविरलतखातशाखागुहलतासंतानगहने
महावने पंथा निरूपितो येन प्रतिनिवृत्य यास्यामि न चासिन्प्रदेशे
प्रपलेनापि परिभ्रमता मर्त्यधर्मा कस्तिवासाप्तते यः सुकर्म्मुर

गुमिनं पंथानमुपदेश्याति । शुतं हि मथा बहुशः कथ्यमानमुत्तरे
सुवर्णपुरं सीमांतलेखा शूचिव्यगः सर्वपदानां ततः परतो निम
कुपमरण्यं तज्जातिक्रम्य केलासाग्निरिति । अयं च केलासः
वदिदानीं प्रतिनिष्ठृत्यैकाकिना स्वयम्मुत्रेशोत्प्रेक्ष्य दक्षिणादिव
केलमर्गीकृत्य गमतव्यस् । आत्मकृतानां हि द्रोषाणां नियतमनुग
चितव्यं फलमात्मनैव । इत्यवधार्य वामकरतलवालितरादिमपाशस्तु
रंगमं व्यावर्तयामास ।

Kadambati.

XIX.

MISCELLANEOUS VERSES,

Part I.

यस्य नास्ति स्वयं प्रक्षा शास्त्रे तस्य करोति किम् ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ १ ॥
वज्रादपि कठोराणि मुद्दनि कुमुमादपि ।
लोकोत्तराणां खेतांसि को हि विहातुमर्हति ॥ २ ॥
उदये सविता रक्तो रसद्वास्तमने तथा ।
संपत्तो च विपत्ती च महतामेकरूपता ॥ ३ ॥
सात्रोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विकियाम् ।
न हि तापसितुं शक्यं सागरांभस्तुणोलक्या ॥ ४ ॥
खल्य सर्पेषमात्राणि परच्छिद्राणि पश्याति ।
आत्मनो विलवमात्राणि पश्यन्नपि न पश्याति ॥ ५ ॥
पश्यविकलश्च पश्य शुक्लश्च तदुःसरद्वच जलहीनम् ।
सर्पश्चोद्धुतद्धुस्तुत्यं लोके दरिद्रश्च ॥ ६ ॥
लोभेन ब्रह्मश्चलति लोभो जनयते तृष्णाम् ।

* Cf. the English phrase, "The mote thou seest in the eyes of others, but not the beam in thine own."

(१८. १. १)

तुषातौ तु खुम्भामेनि परचेह च मानवः ॥ ७ ॥
लोभ्यात्कोपः प्रभवति लोभात्कामः प्रजायते ।
लोभ्यात्काम नाशस्य लोभः पापस्य कारणम् ॥ ८ ॥
दानोपयोगरहिता दिवसा यान्ति यस्य वे ।
स लोहकारभस्त्रेव भवसन्तपि न जीवति ॥ ९ ॥
सत्संगाद्वधति हि साधुता खलानां ।

साधुनां न हि खलसंगमात्वलत्वम् ।
आमोदं कुसुपभवे सूदेव धत्ते ।

मुद्रन्धं न हि कुसुमानि धारयति ॥ १० ॥
स्यविकाविचारित्वा व्यभिमतः कुलो
गुरुत्वं विपरीततां धा रवचेष्टाम्येव नरं नवन्ति ॥
जबो हि समेः परमं विभूषणं

शरांगनायाः कृतात तपस्विनः ।
द्विजकर्त्र विद्या सुपतेष्टपि क्षमा

पराक्रमः शशवलोपजीविनाम् ॥ १२ ॥

गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो

वली वलं वेत्ति न वेत्ति निर्वलः ।
पिको वस्तवस्य गुणं न वायसः

करी च सिद्धस्य वलं न मूषकः ॥ १३ ॥

शदिना च निशा निशया च शशी

शशिना निशया च विभाति नमः ।

पयसा कमलं कमलेन यथः

ययसा कमलेन विभाति सरः ॥ १४ ॥

शत्रैर्हितास्तु रिपबो न हता भवति

प्रशादृताश्च नितयं सुहता भवति ।

शखं निर्वति पुरुषस्य शरीरमेकं

प्रशादा कुलं च विभवं च यशाद्वच हांति ॥ १५ ॥

येषां न विद्या न तपो न दानं

कुत्सुमसाक्षा.

हातं न शीलं न गुणो न धर्मः

ने कुत्सुलोके भुविभारसूता

भनुच्यरूपेण मृगाश्वरर्त्ति ॥ १६ ॥

परं वनं व्याघ्रगजादिसेवितं

जलेन हीनं बहुकंटकावृतम् ।

तृष्णानि शत्र्या परिधानवल्कलं

न वंधुमध्ये धनहीनजीवितम् ॥ १७ ॥

तृष्णां छिद्धि भज अपां जाहे मर्द पापे रत्ति मा कृथाः
सत्यं बृहानुयाहि साधुपदवीं सेवस्य विद्वज्जनम् ।

मात्यान्मानय विद्विषोप्यनुतय प्रच्छादय स्वालगुणान्
कीर्ते पालय दुःखिते कुरु दयमेतत्सत्तां लक्षणं ॥ १८ ॥

स द्विष्ठो कुशलान्वितारयति यस्तत्कर्म याप्निर्मलं
सा श्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्विद्वयर्थ्यते
सा अर्या न मदं करोति स सुखी यस्तुष्णाया मुच्यते
तन्मित्रं यदकृतिम् स पुरुषो यः खिद्यते नेद्रियः ॥ १९ ॥

का विद्या कवितां विनार्थिनि जने लागं विना श्रीद्वच का
को धर्मः कुपया विना क्षितिषतिः को नाम नीर्ति विना
कः सूनुर्विवर्य विना कुलवधूः का स्वाभिभाकि विना ।
ओम्ये किं रमणी विना क्षितितले १के जन्म कीर्ति विना ॥

येश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शोर्यस्य चाक्षसंयमो
आनस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य प्राचे व्ययः
आकोधस्तपसः क्षमा वल्लवतां धर्मस्य निव्याजता
सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ २० ॥

प्रकृतको रथो यता विकलो विषमा हयाः ।
आकृमस्येष तेजस्वी तथाप्यकाँ नभस्तुलम् ॥ २१ ॥

MISCELLANEOUS VERSES.

Part. II

गुणवज्जनसंसर्गीयाति नीचोपि गौरवम् ।
 पुरपमालाप्रसंगेन सूर्यं शिरसि धार्यते ॥ १ ॥
 उद्यमेन दि सिद्ध्यति कार्याणि न मनोरथः ।
 न हि सुप्रस्य सिंहस्य प्रविशति मुखे सृगः ॥ २ ॥
 वहनामप्यसाराणां संहतिः कार्यसाधिका ।
 तृणेऽगुणत्वमापन्नैर्यते मक्तदैतिनः । ३ ॥
 स्त्रमा शखं छोरे यस्य तुर्जनः किं करिष्यति ।
 अत्युपे पतितो धन्दिः स्वयमेवोपशाम्यानि ॥ ४ ॥
 षाः स्वभावो हि यस्यास्ति स नित्यं दुरनिकमः ।
 श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाइनात्युपानहम् ॥ ५ ॥
 स जीवति यशो यस्य कीर्तिर्यस्य स जीवति ।
 अयशो कीर्तिसंयुक्तो जीवज्ञपि मृतोपमः ॥ ६ ॥
 स्त्रयं शोर्यं दया त्यागो नृपस्त्रैते महागुणाः ।
 पर्मिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नेति खलु वाच्यताम् ॥ ७ ॥
 दाता शमी गुणप्राही स्वापी दुःखेन लभ्यते ।
 शुचिर्देख्नोनुरक्तश्च जाने भूत्योपि दुर्लभः ॥ ८ ॥
 चितनीया हि विपदामादाचेव प्रतिक्रियाः ।
 न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ॥ ९ ॥
 उत्तमा आत्मना रूपाताः पितुः रूपाताश्च मध्यमाः ।
 अधमा मातुलात् रूपाताः श्वशुराच्चाधमाधमाः ॥ १० ॥
 क्षांतितुल्यं तपो नास्ति न तोषापरमं सुखम् ।
 नास्ति तृष्णापरो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ ११ ॥
 सा श्रीयां न प्रदं कुर्यात्त सुख्ली तृष्णायोजिष्ठतः ।
 तान्मित्रं यस्य विभास पुरुष स जिर्तेश्चिय ॥ १२ ॥

उत्तममाला

अतिपरिचयादध्याः संततगमनादनादरो भवति ।
 मल्ये भिल्लपुर्द्भो चंद्रनतकाष्टमिधनं कुरुते ॥ १३ ॥
 अलसस्य कुतो चित्ता अविद्यस्य कुतो धनम् ।
 अधनस्य कुतो भित्रममित्य कुतः सुखम् ॥ १४ ॥
 अनर्थमपि माणिक्यं हेमोधयमपेक्षते ।
 अनाश्रया न दोभन्ते रंडिता बानिता लता ॥ १५ ॥
 अहु दोषाः पुरुषेहु त्रुतव्या भूनिमिच्छता ।
 निद्रा तंद्रा भयं क्षोध आलस्य दीर्घस्वरुपा ॥ १६ ॥
 आपत्सु भिर्जानीयात्तु शारस्तुष्ण शुचिम् ।
 भार्या सीणेषु विचेषु अस्तेषु च वांधवान् ॥ १७ ॥
 स्थान एव नियोज्यते भूत्यांक्ष्वामरणानि च ।
 न हि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्जिं धार्यते ॥ १८ ॥
 भये चा यदि चा हर्षे संप्राप्ते यो विमर्शीयेत् ।
 हृत्ये न कुर्यते वेगात् स संतापमानुयात् ॥ १९ ॥
 जलविदुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।
 स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ २० ॥
 मृगतुष्णासमं तीक्ष्णं संसारं क्षणमंगुरम् ।
 सज्जनैः संवारं कुर्याद्मार्यं च सुखाय च ॥ २१ ॥
 महाजनस्य संसारं कस्य नोद्धनिकारकः ।
 पश्चपत्रस्थितं तोयं धत्ते मुकाफलाश्चियं न् ॥ २२ ॥
 दानं प्रियसाक्षहितं द्वानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यस्
 विच्छेत्त ल्यागलिपुर्कं दुर्लभमेतच्चतुष्यं लोके ॥ २३ ॥
 नामिनेको न संस्कारः सिद्धस्य क्षियते मूर्गः ।
 विक्रमार्जितराजस्य स्वयमेव मूर्गदत्ता ॥ २४ ॥
 छायामन्दस्य कुर्वति तिष्ठन्ति स्वयमातये ।
 फलान्वयि पराधार्यं वृक्षाऽसत्पुरुषा इव ॥ २५ ॥

• "Familiarity breeds contempt."

ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः क्लेशासामरः ।
 अगस्त्यंगोहजतनी वैराशाशीकिषा जिता ॥ २६ ॥

मार्याजियोगः स्वजनापवाद ऋणस्य शेषः कृपणस्य सेवा ।
 दारिद्र्यकाले प्रियदीने च विनाशिना एव दहनि कायम् ॥ २७ ॥

मुगा मुग्नः संगमनुवज्जोति ।
 गावध्य गोनिस्तुरग्रस्तुरग्नैः ।

मूखार्थं मूखैः सुविध्यः सुधीस्ति ।
 समानशीलव्यसनेषु सम्यम् ॥ २८ ॥

क्षारं ऊर्लं वारिसुवः पिवन्ति ।
 तदेव कुला मधुरं वर्णते ।

संसस्तथा दुर्जनादुर्वासिसि ।
 पीत्वा च कुलानि समुद्दिरंति ॥ २९ ॥

धनेनिर्कुलाना कुलाना भवन्ति ।
 धनेनिर्मानं मानवा निस्तरंति ।

धनेन्यः परो वान्यत्रो नास्ति लोके ।
 धनान्यर्जयव्य धनान्यर्जीव्यवम् ॥ ३० ॥

सर्पोः पिवन्ति पद्मं न च दुर्वलास्ते ।
 शुचैस्तृणैर्वनगजा वलिनो भवन्ति ।

कंदैः कलैमुनिवराः क्षपयन्ति कालं ।
 सतोय पत्रं पुरुषस्य परं निधानम् ॥ ३१ ॥

द्वितीयावलि ।

Second Series.

I

A MISER'S PROSPECTS.

किंशाश्चिक्षणेर क्षितस्वभावकुरणो नाम ब्राह्मणः प्रतिवसाते स । तस्य भिक्षाजितैः सक्तुभिर्बुक्तेविरेवैर्घटः परिपूरितः । तै च अद्य नागदेतेवलेष्य तस्याश्रसात्तरखट्टवां निशाय सततनेकदृष्ट्या त्रयवलोकयति । अयं कदाचिद्रात्रे सुसम्भितयामास । यत्वरिष्य-
णोऽयं यदस्तावत्सक्तुभिर्वितते । तथादे दुर्भिक्षं भवति तदनेन कलकाणां शतमुत्पदाते । ततस्तेन भयाजाकृप्य गृहीतव्यं । ततः अप्यासिकम्बवशालाभ्यां गृह्यं भविष्यति । ततोऽप्यामि प्रभूता
या प्रहिष्यामि । गोभिर्महिष्यो महिषोभिर्वदवाः । वदवाप्रसवतः
प्रस्ता अप्या भविष्यन्ति । तेषां चिक्रयायश्चतुं सुवर्णं भविष्यति ।
सुवर्णेन चतुःशालं गृहे संपदते । ततः क्षिद्राहाणो मम पृहमा-
नव्य ग्रासवर्णं रूपार्द्धा कल्या दास्यनि । तत्सक्ताशास्तु भू-
माविष्यति । तस्याहं सेष्यश्चेति नाम करिष्यामि । तस्मिन्नातु-
च्छनयोग्ये संजातेहं पुत्रं गृहीत्वाश्वशालाया पृष्ठदेश
उपविष्टस्तदवधारीष्यामि । अर्जातरे सोऽशम्री मां हृष्या
जनन्युत्संगाज्जानुचलनपरोऽवखुरासङ्गती । यत्समर्पिमागामि-
ष्यति । ततोहं ब्राह्मणो त्रोपाविष्टोमित्यास्यामि गृहाण तावद्वाल-
कम् । सापि गृहकर्मव्यग्रतयास्तद्वन्ने न शोष्यति । ततोहं
समुत्पाय तौ पांद्रप्रहरेण ताढयिष्यामि । एवं तेन व्यानस्थितेन
वर्षेव पादप्रहारो दत्तो यथा स घटो भगः । सक्तुभिः पांदुरतां
यत्स्य । ततोहं भवतीमि ।

अत्मामस्तवतौ चितामसेभाव्यो करोति वः ।
त यथ पांडुरः देवो सोमशर्मिता यथा ॥

Paachatantra V.

II.

NATURE CANNOT BE CHANGED.

अस्ति कस्मिक्षिद्धिषुने तपोषते शालंकायनो नाम तपो-
भवो अनहृत्यां स्वानार्थं गतः ।

तस्य च सूर्योपस्थानं कुर्वतस्तत्र प्रदेशे मूर्खिका काव्यित्वरत-
कलाप्रयुक्तेन इयेनेन गुहीता । तां दृश्वा स मुनिः करुणाद्विदयो
मुंच शुचेति कुर्याणिस्तस्य पापाणखंडं प्राक्षिपत् । सोविद पापाण-
खंडश्वहारव्याकुलंदियो चक्रमूर्खिको भूमौ निपपात । मूर्खिकापि
भयः स्तर कर्तव्यवजानती रक्ष रक्षेति जलयस्ती मुनिवरणांति क-
मुणाविश्व । इयेनेनार्थि ज्ञेतनां लक्ष्या मुनिरूपः । यद्भो मुने न
कुरु नुष्टिते भवतः यदहं पापाणेन तादितः । किं त्वमधमीश्व
विभेदि । तत्समर्पय ममैनां मूर्खिकां नो ज्ञेतपमूलं पापमवान्द्यसि ।
इति ब्रुवाणं इयेन प्रोक्त्वा सः । भो विहंगाधन रक्षणीयाः प्राणिनां
श्राणाः । दंडनीया दुष्टाः । संमाननीया गुरुवः । स्तुत्या देवाः ।
तदिक्षमसंबद्धं प्रजल्यसि । इयेन आह । मुने न तत्त्वं सुक्षमधमी
वेत्सि । रह हि सर्वेषां प्राणिनां विधिना सूर्यि कुर्वताहारोपि
विनिर्भितः । ततो यथा भवतामेवं तथास्माकं मूर्खिकादयो विहिताः ।
तत्स्वाहारपर्यन्तिणं मां किं दृश्यसि । तत्कूच्चा मुनिर्विद्यस्याह भो
मूर्ख विद्यम कृतयुगे धर्मः स आसीत् । यत्पुनः कलियुगः । अथ
सर्वोपि पापात्मा । तत्कर्मकृतं विना पापं न क्लगते । तदिकं ब्रुया
प्रलभितेन । गच्छ त्वम् । नो चेच्छापरिष्यग्याति । अथ गते इयेने
मूर्खिकया स मुनिरभिहितः । भगवन्नय मां स्वाध्ययम् । मां चेदन्यो
तुष्टपक्षी कक्षिन्मां व्यापादविष्यति । तदहं तक्षेवाश्रमे त्वहस्तमा

हारमुष्ट्या काले तेष्टामि । सोषि दीक्षण्यवामसकर्त्तो व्यक्तित्यत् । कर्थं मया मूषिका हस्ते धृत्वा नेया जनहास्यकारिणी । तदेनां कुमारिकां कुत्वा नयामि । एवं सा कन्यका हुता । तथानुष्टुते कन्यासहितं मुनिमष्टलोक्य पल्ली प्रदद्ध भगवन्कृत इयं कन्या । स आह । एषा मूषिका इतेनमयाच्छरणाधिनी कन्यारूपेण तत्त्वं युहमानीता । तस्या यत्नेन रथणीया भूयोष्येनां मूषिकां करिष्यामि । सा प्राह । भगवन्मैर्वं कार्यी । अस्यास्त्वं धर्मपिता । उक्तं च ।

जनिता चोपनेता च यस्तु विद्या प्रथन्तुति ।

अप्रदाता भयत्राता पञ्चैते वितरः स्मृताः ॥ १ ॥

तस्यास्याः प्राणाः प्रदत्ताः । अपरं ममाच्यर्थं चास्ति । उस्मादेषार भम सुता भविष्यति । तथानुष्टुते सा कन्यका शुद्धपक्षचंद्रकलिकेव नित्यमेव दृदिं प्राप्नोति । सापि तस्य सप्तलीकस्य मुनेः शुद्धर्णं कुवरी यैत्यनमाच्यात् । अथ तां यैवनोन्मुखीमवलोक्य शालंकायनः स्वपत्नीमुदाच । ग्रिये यैवनोन्मुखीर्वते इयं कन्या । अनहीं सांप्रतं मदगृहवासस्य । तत्कस्यैविच्छ्रेष्ठवराय प्रदीपते । साह । को दीपोऽव विशये । एवं कियताम् । अथ मुनिना समाहृतः स्मिता लाक्षणमेवाभ्युपेत्य प्रोद्धाच । भगवन् वद द्रुतं किमर्थमहमाहृतः । स आह । एषा मरकन्या यदि त्वा वृणोति तद्विवाहय । एवमुक्त्या भगवांस्तस्या दर्शितः । स प्रोद्धाच पुष्टि कि तय रोचते एव सर्वांगैलोक्यदीपः । सा प्राह । अतिवहनात्मकोयम् । नाहमेनमभिलपामि । अस्मादपि यः कश्चिदुत्कृष्टतरः स आहृताम् । अथ तस्यास्तद्वचनमाकर्ष्य भास्करोपि तां मूषिकां विदित्या विस्पृहस्तमुदाच । । भगवन् अस्ति ममाभ्युक्तमो नेत्रो येनाच्छादितस्य मे नामापि न कायते । अथ मुनिना मेष्वोच्याहृतः । सा यृष्टा च एव रोचते । सा मुनिमाह यन्मां मेषांदपि श्रेष्ठाय प्रयच्छ । अतो मेष्वोपि मुनिना पृष्ठमोस्तवाभ्यधिकः कौप्यस्ति । स आह यदस्ति ममाभ्यधिको वायुः ।

वायुना हतोहं सहस्रधा यामि । तस्तुत्वा मुनिना वायुराहृतः ।
 कन्या पृष्ठा च । एष उत्तमो वायुस्तव प्रतिभाति । सा प्राह ।
 तात प्रबलोद्यं चेचलः । तदन्यधिकः ओष्ठतर आनीयताम् ।
 मुनिराह । भो वायो तवान्यधिकोस्ति कश्चित् । स आह । ममा-
 व्यधिकाः पर्वताः संति यैः संहस्र्य वल्लर्वतोपि वर्य विद्यास्ते ।
 अथ मुनिः पर्वतमाहृय कन्याया अदर्शयत् । पुत्रिके त्वामस्मै
 प्रयच्छामि । साह तात कठिनात्यकोयम् । तदन्यस्य प्रदीयताम् ।
 अथ स मुनिना पृष्ठः । यद्दो पर्वतराज तवान्यधिकः कश्चिदास्ति ।
 स आह । संति ममाव्यधिकाः मूर्खकाः येसद्देहं वलात्सर्वतो
 भेद्यति । तदाकर्ण्य मुनिर्मृष्पकमाहृय तस्या अदर्शयत् । पुत्रिके ।
 एष ते प्रतिभाति मृष्पकराजो येन यथोवितमनुष्टीयते । सापि ते
 उद्ध्या स्वजातीय इति मन्यमाना प्रोद्धृष्टिदारीरांता प्रोवाच
 तात मां मूर्खिकां कृत्वास्मै सूषकाय प्रयच्छ येन स्वजातिविहितं
 गृहस्त्रधर्ममनुभवामि । तदुत्था तेन छीधर्मविद्यक्षणेन तां
 मूर्खिकां कृत्वा सूषकाय प्रदत्ता । अतोहं व्रवीति ।

सूर्य भर्तारमुखस्त्रज्य पर्जन्य माश्चं गिरिम् ।

स्वजातिं मूर्खिका प्राप्ता स्वजातिर्दुरतिकमा ॥ २ ॥

Panchatantra V.

III.

GENERAL PRECEPTS.

आपदर्थे धनं रक्षेहारान् रक्षेदत्तैरपि ।
 आरानं सततं रक्षेहरिरपि धनैरपि ॥ १ ॥
 चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन मुद्दिमात् ।
 नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं स्यजेत् ॥ २ ॥
 लुधमर्थेन गृहीयाकुद्धमंजलिकर्मणा ।
 मूर्खे छेदानुवृत्तेन यथात्थेन पंडितम् ॥ ३ ॥

कुसुममाला

अर्थनाशं संजस्तापे युहे दुष्परितानि च ।
 वंचनं चापमाने च मतिमालं वकाशयेत् ॥ ४ ॥
 मनसा चितितं कर्म वचसा न प्रकाशयेत् ।
 अन्यलिपितकार्यस्य यतः स्तिरिन् कापते ॥ ५ ॥
 कुर्देशं च कुवृत्तिं च कुमार्या कुमदीं तथा ।
 कुदृशं च कुभोज्यं च वर्जयेत् विवक्षण ॥ ६ ॥
 शृणदोवोग्निशोषश्च व्याधिशोषस्तयैव च ।
 पुनश्च अर्थते यस्मात्सात् देव न कारयेत् ॥ ७ ॥
 कुष्ठा भायी शठे भिर्वं भृत्यश्वोत्तरदायकः ।
 संसर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ ८ ॥
 माता यस्य गृहे नास्ति भायी च प्रियवादिनी ।
 भरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ ९ ॥
 कोकिलानां स्वरो रूपं भारीरूपं पतिव्रता ।
 विदा रूपे कुरुपाणां क्षमा रूपं तपस्तिनाम् ॥ १० ॥
 अविद्याजीवनं शूलं दिक् शूला चेद्रांश्चाः ।
 पुश्टहीनं गृहं शूलं सर्वशूल्या द्विद्रना ॥ ११ ॥
 गुरुर्तिर्द्विजातीनां वर्णानां आङ्गणे शुद्धः ।
 पतिरेको गृहं रूपाणां सर्वत्रग्नियागतो गृहः ॥ १२ ॥
 अतिदर्पं ह्रता लिका अतिमाने च कीरणाः ।
 अतिद्राने वर्तिर्द्वः सर्वमत्यंतगर्हितम् ॥ १३ ॥
 दुर्लभं प्राहृतं वाक्यं दर्लभः क्षेमकुसुतः ।
 दुर्लभा सहशी भायी दुर्लभः व्यजनः प्रियः ॥ १४ ॥
 शेल दैले न माणिकयं मौकिकं न गजे गजे ।
 साधवो न हि सर्वत्र चंदने न धने धने ॥ १५ ॥
 कुडोनैः सह संपर्कः पंडितैः सह मित्रताम् ।
 आतिभित्य समी मेलं कुर्वीयो न विनश्यते ॥ १६ ॥
 दुर्धनस्य वलं राजा वालानां रोदनं वलम् ।
 वलं सूखस्य मौनिलं वाराणामनूतं वलम् ॥ १७ ॥

वहारीं स्वल्पसंतुष्टः सुनिदिः शिष्येतमः ।
प्रमुमकम् शूरक्ष शात्वदाः एव शुनो गुणात् ॥ १८ ॥
अधिश्रामं वदेज्ञारं शीतोष्णं च न विद्वति ।
ससेतोपलथा निती श्रीजि शिष्येत गर्दभात् ॥ १९ ॥
युज्ञं च प्रातस्त्वानं भोजनं सह वैधुमिः ।
शियमापद्वतां रक्षेच्यनुः शिष्येत कुमुकात् ॥ २० ॥
कोतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ २१ ॥

Chasakysataka.

IV.

THE LAP-WING AND THE SEA.

कहिंशिवत्समुद्रैकदेशो दिद्विमदंपती वसतः । ततो गच्छांति
काले दिद्विमी गर्भनाशत् । आसन्नप्रसवार् सा दिद्विममूले । भोः
कांत प्रम प्रसवत्समयो वर्तते । तद्विवित्यतां किमपि निरुपद्वयं
स्थानं येव तदाहमंडमस्थानं करोमि । स आह । भेदे रम्योर्यं
समुद्रप्रदेशः । तद्रव्यं प्रसथः कार्यः । सा प्राह । अत्र पूर्णिमादिने
सहृदयेता चटाति । सा मत्तराजेद्रानप्याकर्षति । तद् दूरमन्यदा
किवित् स्थानमन्यिष्यतास् । तच्छूला विहत्य दिद्विम आह ।
भेदे न युक्तमुक्ते भवत्या । का मात्रां संमुद्रस्य यो मम दूषयि-
ष्यति प्रसूतिम् । तद्विध्यात्रैव यर्म सुन्व । तच्छूला समुद्रविद्य-
तयामास । अहो गर्वः पक्षिस्त्रीदस्यास्य । तनयास्य प्रमाणं
कुमुकादृषि द्रव्यं । किं ममैयोऽडापहोरे करिष्यति । इति वित्त-
वित्वा स्थितः । अथ प्रसवानंतरे प्राणयात्रार्थं गतायादिद्विभ्या
समुद्रोऽडान्यपञ्चाहार । अथस्याता सां प्रसवस्थानं शूल्यमधलोक्य
प्रवर्षती दिद्विममूले । भो गूर्खं कथितमासीन्या ते यस्मानुद-
भेदयांद्वानां विनाशो भविष्यति । तद्वृद्धतरे वजाव इति । प

मूढतयाहंकारमाधित्य मम वचनं नाकरोः । स आह । भद्रे किं
मां भूर्भु संभाषयसि । तत्पत्त्य मे तु दिग्ग्रामावं यावेदेनं दुष्टं समुद्रं
शोषयामि । सा प्राह । अहो कस्ते समुद्रेण सह विग्रहः । अथवा
साधिद्यमुच्यते ।

अविदिन्यात्मनः शार्किं परस्य च समुत्सुकः ।

गच्छन्नभिसुखो नाशं याति वन्ही पतंगवत् ॥ ३ ॥

स आह । प्रिये मा मैव वद । येषामुत्साहशाकेतर्मवाति ते
स्वत्पा अपि गुरुनपि विकंमते । तदनया चंचास्य सकर्णं तोयं
शुष्कस्थलतां नयामि । दिहिन्याह । भोः कांत यत्र जान्हवी नव-
नदीशतानि गृहीत्वा नित्यमेव प्रविशति तथा सिंधुध तस्कथमे-
ताहयं समुद्रं विप्रश्वाहेन्या धेज्वा शोषयिष्यासि । तत्किम-
भजेवेनोक्तेमेति । स अह । अनिर्वेदः धियो भूलम् । मम चंचुलों-
हस्तानिभा । अहोरात्राणि दीर्घाणि च । ताकि लभुदो न प्राप्यते ।
सा प्राह । यदि त्वयावश्यं समुद्रेण सह वैरानुष्टानं कार्यं तदान्या-
नपि विहगाभावृथं सुहृज्ञनसहित एवं समाचर । यतोसायणा-
मपि वहुनां समधायो दुर्जयः । सम्यग् मंत्रितं भवत्येत्युक्त्वा स
वकसारसमयूरादीनावृथं भोः परोऽस्तोहं समुद्रेणांडापहारेण
निश्चित्यतामस्य शोषणोपाय इति प्रोवाच । ते संमयं प्रोद्धुः ।
अशक्ता वयमसिन्कर्माणि । तदस्माकं स्वामी वैनतेयोस्ति । तत्स-
काशं गत्वेतत्परिभवस्थानं तस्मै निवेदयामो येन स्वज्ञातिपरि-
भवकुपितो वैरानुप्यं गच्छति । तथा निश्चित्य सर्वे ते गृहेन्य
सकाशं गत्वा दिइभवृत्तांतं तस्मात्यक्तयन् । ते समाकर्ष्य एहुः
कोपादिष्टः सन् समुद्रशोषणनिश्चर्यं चकार । अत्रांतरे धिष्युदूत
आगत्य तसुवाच । भो गरहत्मन् देवकार्येण श्रीभगवान्मरणवर्ती
वास्यति तत्सत्यर्त्वयागम्यतामिति । गरुडः साभिप्रानं प्राह ।
भो दूत किं मया कुभूत्येन भगवान्कारिष्यति । तदत्या वद मदन्यो
भूत्यो वाहनयास्मस्थाने निश्चिताम् । भद्रीयो नमस्कारदत्तं भगवेते
वाच्यः । दूत आह । भो वैनतेय त्वया कदाचिदपि भगवंतं प्रति

नेताहगमिहितम् । तत्कथ्य किं ते भगवतापमानस्थानं कुतम् ।
गरुड आह । भगवदत्थ्यमूर्तेन समुद्रेणास्त्रिहिमांदान्यपहृता-
नि । तद्यादि निध्रितं न करोति तदहं भगवतो न भृत्यः इत्येष मे
विध्यस्तथा वाच्यः । अथ दृतमूर्तेन कुपितं वैनतेयं हात्वा भग-
वान् सत्वरं तत्सकारं जगाम । वैनतेयोपि गुहागतं भगवंतभव-
लोक्य अपाधोमुखः प्रणम्योदाच । भगवंस्वदशधयोभृतेन समु-
द्रेण भम भृत्यसांदान्यपहृत्य मेषमानस्थानं कुतम् । परं युधमङ्ग-
जयाहं ते स्वलतां न नयामि । यतः स्वामिभवाल्लुनोपि प्रहारो
न दीयते । तत्त्वां भगवानाह । सत्यमामिहितं भवता । तदगच्छ
येनांडानि समुद्रादाय टिहिमं संभावयामः । तथानुषिते
समुद्रो भगवता निर्मत्यद्वेषं शरं संधायामिहितः । मी दुरात्मन्
दीप्तर्ता टिहिमांडानि । तो चेत्यलतां त्वां नयामि । ततः समये-
नांडानि प्रदंतानि तानि टिहिमेनापि स्वसार्थैर्ये समर्पितानि ।
अतोहं व्रव्यामि ।

शबोर्धलमविकाय वैरमारत्यते तु यः ।

स पराभवंमानोति समुद्राश्चिभादित्र ॥ २ ॥

Panchatantra 1.

V

KING NALA AND THE SWAN.

आसीद्राजा नलो नाम वीरसेनसुतो चली ।

उपपत्रो गुणीरिष्ये रूपवानश्वकोविदः ॥ १ ॥

अतिष्ठमनुज्ञद्वाराणां मूर्जिं देषपतिर्यथा ।

उर्प्युपरि सर्वेषामादित्य इव तेजसा ॥ २ ॥

ब्रह्मण्यो वेदविज्ञुरो लिप्येषु महीपतिः ।

अक्षग्रियः सत्यवादी महानसौहिणीपतिः ॥ ३ ॥

ईक्षितो नरनारीणामुदरः संयतेन्द्रियः ।

रक्षिता धन्विनां थेषुः साहादेव मनुः स्वयम् ॥ ४ ॥

कुमुममाला.

तथैवासीद्विर्भेषु भीमो भीमपराक्रमः ।
 शरः सर्वेषु र्युकः प्रज्ञाकामः स चाप्रजः ॥ ५ ॥
 स प्रजार्थे परं यत्नमकरोत्तुसप्राहितः ।
 तमन्यगच्छद् अस्तिर्दिमनो नाम भरित ॥ ६ ॥
 तं स भीमः प्रज्ञाकामस्तोषयाप्राप्तं चर्मविद् ।
 महिष्या सह राजेन्द्रः सत्कारेण सुवर्चसम् ॥ ७ ॥
 तस्ये प्रसादो दमनः समायाय वर्त ददो ।
 कन्यारन्ते कुमारांश्च श्रीनुदारामहायशः ॥ ८ ॥
 दमयत्ती दमं दातं दमने च सुवर्चसम् ।
 उपपश्चान्त्युणे सर्वैर्भीमान्मीमपराक्रमान् ॥ ९ ॥
 वमयत्ती तु रूपेण तेजसा यशसा ख्या ।
 सौभाग्येन च लोकेषु यशः प्राप्त सुवर्चसा ॥ १० ॥
 अथ तां वयासि प्राप्ते दासीनां समर्थहृतम् ।
 शतं शतं सर्वानां च पर्युपासच्छुच्चानिव ॥ ११ ॥
 हत्र स्म राजते भैमी सर्वाभरणसूचिता ।
 सहीमध्येऽनवयांगी चिरुतसौदामिनी यथा ॥ १२ ॥
 अतीष्मुपसंपदा धीरिष्यायतलोचना ।
 न देवेषु न यस्तेषु तादग्र्यवत्ती कवित् ॥ १३ ॥
 मानवेष्वापि चान्येषु दृष्ट्युष्मियथा शुला ।
 चित्तप्रसादनी वासा देवानामपि सुन्दरी ॥ १४ ॥
 नलश्च नरशार्दूलो लोकेष्वप्रतिमो भुवि ।
 केदर्पि इव रूपेण मूर्तिमानमवत्स्यप् ॥ १५ ॥
 तस्याः सर्वैषे तु नर्तं प्रशांशा सु शुद्धलाल् ।
 नैषधस्य समीषे तु दमयत्ती पुनः पुनः ॥ १६ ॥
 तथोरुद्धः कामोसूच्छुष्मवतो सततं गुणान् ।
 अन्योन्यं प्राति कौत्तेय स व्यष्ट्यर्थत इच्छायः ॥ १७ ॥
 अशक्तनुवर्ज्जलः कार्म तदा धारयितु छदा ।
 अतःपुरस्मापिस्ये अन आस्ते रहोमहः ॥ १८ ॥

द्वितीयावलि

स दद्वा ततो हसाव् जातहपपरिकृतान् ।
 बने दिचरता तेषामेकं जग्राहू पश्चिमम् ॥ १६ ॥
 ततोत्तरिष्ठगो वाचे व्याजहारु नलं तदा ।
 हृतव्योस्मि न ते राजन् करिष्यामि तव प्रियम् ॥ १७ ॥
 दमयंतीसकाशो त्वा कथयिष्यामि नैषध ।
 यथा त्वदन्यं युक्तं त सा मंस्यति काहीचित् ॥ १८ ॥
 पवमुक्तस्ततो हंसमुत्ससर्ज महीपतिः ।
 ते तु हंसाः संमुत्पत्य विद्भीनगमंस्ततः ॥ १९ ॥
 विद्भीनगरी गन्धा दमयंत्यास्तदातिके ।
 निषेतुस्ते गरुदंतः सा ददर्श च तान् खगान् ॥ २० ॥
 सा तानद्युमुतरूपान्वै हृषा सखिनाणावृता ।
 हृषा प्रहीतुं खगमास्त्वरमाणोपचक्रमे ॥ २१ ॥
 ते तु सर्वे दिससुपु सर्वतः प्रमदायने ।
 पकैकशस्तदा कन्यास्तान् हंसान्समुपाद्रवन् ॥ २२ ॥
 दमयंती तु यं हंसं समुपाधायदृतिके ।
 स मालुषी गिरे कूल्या दमयंतीमध्यावृत् ॥ २३ ॥
 दमयांति नलो नान निरधेषु महीपतिः ।
 अभिनोः सदृशो रूपे न समास्तस्य मानुषाः ॥ २४ ॥
 केदर्प इव रूपेण मूर्तिमानभवन्त्वयम् ।
 तस्य धा यदि भार्या त्वं भवेया चरवर्णिनि ॥ २५ ॥
 सफलं ते भवेजन्म रूपं चेदं सुमध्यने ।
 यद्य हि देवगंधर्वमनुभ्योरगराक्षसान् ॥ २६ ॥
 हरुकंतो न चासामिर्दण्डूर्धसायाविधः ।
 त्वं चापि रत्नं नारीणां नरेषु च नलो यरः ॥ २७ ॥
 विशिष्टाया विशिष्टेन संगमो गुणवान्भवेत् ।
 पवमुक्ता तु हंसेन दमयंती विशांपते ॥ २८ ॥
 अव्रविक्षितं ते हंसं त्वमप्येषं नले यत् ।

तथेषु क्षत्रां इजः कन्यां विद्यर्भस्य विशां गते ।
पुनरागम्य निरधारेण ले सर्वं न्यवेदयत् ॥ ३२ ॥

Mahanavmisita.

VI.

HOW DASHARATHA WAS CURSED.

समर्थं यमे धनं गते दशरथः परमशोकार्थः कांसल्यामाहा ।
कोवि इदं दुखं स्वर्वक्तमेय मथानुशातम् । तद्यथा । पुरा प्रावृत्त-
समये व्यायामार्थमहं सरयुतद्विग्नचक्रम् । अशांधकारे नर्वतो
वारणस्तेव जले पूर्णप्राणस्य कुमस्य बोधमहमनुणवम् । ततः शर-
सुशृत्यापिलक्ष्यमपातयम् । अथ सल्क्षणं यज्ञ हा हा हतोसि को
मम वधेनार्थी स्थानं कि वास्य मथापहृतं नेममालमधमनुशो-
क्षामि किंतु नद्यते वृद्धार्थो च पितराबनुशोचितांस्यादि कंद-
कचंद्रनिमद्वाणवम् । ततो दिव्यमन्तरालं देशमुपगम्य सरव्या-
स्तीरे वाणीन् हतं तापसपथवद्यम् । स मामुद्गोद्यदं श्रुतं वत्त-
दवाच्च । राजन् वने निवसता मया कि तवापहृतं यद् गुर्वीर्य-
ममो हर्तुकामोहं स्वया वाणीन् मर्मण्यमिहतः । हते भूयि वृद्धा-
र्थी दुर्बलो च मम पितरो हतवेदेति विद्धि । तस्मै शीघ्रं
गत्वेम् वृत्तानं भ्रात्य पितरं च प्रसादय न त्वा कुपितोपि शोपेत ।
दाजन् व्रह्महत्याकृतस्तापो हृदयादपर्नायतां यतो नाहं ब्राह्मणः ।
किंतु वैश्येन शद्गायां जातोसि । इत्युक्त्वा प्राणांस्यकवाति
तस्मिन्नहं ते बटमादत्य तत्पितुराश्रमं गतः । मत्यदशर्वं श्रुत्वा
स मुनिरभावत् पुत्र कि चिरायसि । इवं ते भाता पिपासिता
त्वं विग्राणः समासकाः कर्यं त्वं नानिमापसे । तच्चक्त्वा विल-
म्भना अहमव्यवम् । नाहं तत्र पुकः किंतु दशरथो नाम श्रुतियोस्मि
वद्या च मयाहानात्तव पुत्रको हतस्तत् श्रुत्वाम् । इत्युक्त्वा
पुत्रवधप्रकारं परमदुःखतोक्त्यवम् । तेजुक्त्वा, वाष्पपूर्णवदनो
विभवस्तशोकमुचितो मुनि: हतांजिमुपस्थितं नामुवाच । इदं

महत्यायं खलु त्वया कृतम् । इनपूर्वकृते वेष्टजिणनपि स्वस्थावा-
त्त्वावयेत् । किंतवज्ञानात्त्वया कृतमिदम् । तेन जीवासि न शतद्या
दण्डेति । अखुना तय नौ तं देशमिति मामन्यमाशत च । अथवा
तौ तत्र नीत्वा पुत्रमस्पर्शवम् । ते सूष्ट्वा पितरी बहुविधं विले-
प्तुः । विलप्य च स मुनिर्मार्यिया सहोदर्कं कर्तुं श्रावते । अलं-
तरै कृतांजलिमुपस्थितं मामुदाच । अर्थैव जहि मां राजन् भरते
नास्ति मे त्वया । यथा पुत्रप्रणाले मे सांप्रतमिदं दुःखमेवं त्वमपि
पुत्रशोकेन काले करिष्यसि । इति मर्यि शार्पं त्वस्य कर्त्ता विलप्य
च देहं चितायामारोप्य ननिदयुनं स्वर्गमन्ययात् ।

तदेवि तस्यायं यापकर्मणो विदाकोद्य समुपस्थितः । कौसल्ये
क्षमुषा त्वां न पद्यामि । स्मृतिर्मम विलुप्यते । एते वैवस्वता
द्रुता मां त्वरयति । धन्या खलु ते नरा ये रामस्य गद्यपञ्चश्च
सुवर्णे वास्त्रासिंकं ताराधिपसमं मुखं द्रक्षयति । हा महावज्रो
राघव हा पितृधिय हा कौसल्ये हा कुलपांसिनि किकेयि इडि
राममादुःसुमित्रायाच्च संनिधौ शोचन् राजा दशरथो जीवितां-
तमुपागमत् ।

Ramayana.

VII.

DAMAYANTI LAMENTING IN THE FOREST

अपकाते नले राजन् भर्यती गतवल्मा ।

अबुध्यत धरतोहा संवस्ता विजये चने ॥ १ ॥

अयश्वमाना भर्तारं शोकदुखसमन्विता ।

प्राकोशदुर्बः संवस्ता महाराजेति नेत्रघम् ॥ २ ॥

हा नाथ हा महाराज हा स्वामिनिं जहासि माम् ।

हा हतासि पिनषास्ति मीतास्ति विजने चने ॥ ३ ॥

ननु ताम् महाराज वर्मिणः सत्यवागसि ।
 कथमुक्त्वा तथा सत्यं सुप्ताहुत्सुज्य कानेन ॥ ४
 कथमुत्सुज्य गंतरेस दक्षां आर्यमनुद्रताम् ।
 विशेषतोनणकुते परेषापकुते स्तुतिः ॥ ५ ॥
 शक्यसे ता गिरः सम्यक्तु प्रयि नरेश्वर ।
 यास्तेषां लोकपालानां सम्भिष्ठौ कथिनाः पुरा ॥
 नाकाले विहितो शून्युर्मत्यनां पुरुषर्थम् ।
 यत्र कांता व्ययोन्त्सुषा मुहुर्तमपि जोवाते ॥ ६ ॥
 पर्यासः परिहासो यमेतावान्पुरुषर्थम् ।
 भीताहमतिकुर्वन्न दर्शयामानप्रीश्वर ॥ ८ ॥
 दृश्यसे हृष्यसे राजनेत्र हषोसि नैषध ।
 आदार्य गुल्मैरात्माने किं मां न प्रतिभावसे ॥ ९
 नृशासं बहु यजेन्द्र यन्मामेवंगतामिह ।
 विलंपतीं समागम्य न एवासयसि पादिष्ठ ॥ १०
 न शोत्राम्यहमात्यने न चान्यदपि विन्वन् ।
 कथं तु भवितास्यैक इति त्वां नृप शोचिमि ॥ ११
 कथं तु राजंस्तुष्टिः शुभितः क्षमकार्यितः ।
 सायान्हे वुक्षमूलेषु मामपश्यन्मविष्यसि ॥ १२ ॥
 ततः मा तीव्रशोकार्ता मदोसेव च मन्युना ।
 इतश्चेताह्च सृष्टी पर्यधावत दुःखिता ॥ १३ ॥
 मुहुरुरालीयते भीता मुहुः कोशति रोदिते ॥ १४ ॥
 अतीव शोकसंतता मुहुर्निःश्व त्य विवृला ।
 उवाच भैर्मी निःश्वस्य रुदत्यथ पतिग्रता ॥ १५
 यस्यामिदापाद् दुःखार्तो दुःखं विदिति नैषध ।
 तस्य सूतस्य नो दुःखाद् दुःखमप्यधिकं भवेत् ॥
 अपापचेतसं पापो य एवं कृतवान्नलम् ।

एवं तु विलपतीं सा राजो मायां नहात्मनः ।
अन्वेषमाणा भर्तां वने भाषदसेषिते ॥ १८ ॥
उन्मत्तयज्जीमसुता विलपतीं इतस्ततः ।
हा हा राजाभिति मुहुरित्येतत्त्वं भावति ॥ १९ ॥
तां कंदमानामल्यर्थं कुररीमित्वं वाशतीम् ।
कस्यां वहु शोचतीं विलपतीं मुहुर्मुहुः ॥ २० ॥
सहसाभ्यागतां भैर्मामभ्यासपरिवार्तीम् ।
जग्राहाजगरो ग्राहो महाकायः भुधाभितः ॥ २१ ॥
सा प्रस्यमाना ग्राहेण शोकेन च परिष्कुता ।
नास्माने शोचति तथा यथा शोचति नैवधम् ॥ २२ ॥
हा नाथ मामिह वने प्रस्यमानामनाथवन् ।
ग्राहेणानेन विजने किमये नाहुधावसि ॥ २३ ॥
कथं भविष्यसि पून्मीमनुस्मृत्या नैवध ।
कथं भवान् जग्रामाय मासुस्मृत्य वने प्रभो ॥ २४ ॥

Mahabharata.

VIII

THE PARROT REQUESTED TO TELL
ITS TALE.

अथ वैशांपायनः प्रतीहायां गृहीतपंजरः कलकोवत्तलतावलविना
कंचुकिनानुगम्यमानो राजांतिकमाजगाम । शितितलनिहितकर-
तलस्तु कंचुको राजानं व्यज्ञापयत् । देव देव्यो विवापयन्ति ।
देवादेशादेप वैशांपायनः स्नातः कृताहारश्च देवपादमूलं प्रतीहाय
नीतः । इत्यभिधाय गते तस्मिन्नाजा वैशांपायनमपूच्छत् । कश्चि-
त्तमितमास्वादितप्रयंतरे भवता किञ्चिदशतजातमिति । स प्र-
युषाच । देव किं वा नाश्वादितम् । कवायमधुरः प्रकाममापीतो
जंवूफलरसः । खंडितानि दाढिमवीजानि । नलिनीदलहरितीति

द्राश्वफलस्वादूनि च इलितानि स्वेच्छाया प्राचीनामलकाकृत्यानि
किं वा प्रलिपितेज वहुना ! सर्वमेव देवीभिः सद्यं करत्तोपनी-
यमानमसृतायत इति । एवंवादिनो वचमाक्षिष्य नरपतिरब्बवात्
आस्तां तावत्सर्वमेष्वेदम् । अपनयतु नः कुतूहलम् । आवैद्यत्
भवान्कर्त्त्यं जात केन वा नाम रूपम् । का माता । कर्त्तो पिता
कर्थं देवानामागमः । कर्थं शास्त्राणां परिच्यः । कुतः कलाः स्मा-
सादिताः । किं जन्मातरानुस्मरणमुत्तरप्रदातम् । अथवा विहां-
षेषधारी कथिच्छुल्लोः निर्वंससि । क वा पूर्वमुषितस् । वियद्व-
वयः । कर्थं पंजरवंधः । कर्थं चांडाल्हस्तगमनम् । इह च । कर्थ-
मागमनमिति । वैशांपायनस्तु स्वयमुपजातकुतूहलेन सवहुमात्-
मवनिपतिवा गृष्णे मुहूर्तीमिव च्यात्वा सादरमव्याप्ति । देव महतीरि-
कथा । यदि कौतुकमाकर्ष्येताम् ।

Kabambati..

IX

THE LAKE PAMPA.

सौमित्रे शोभते पंषा वैद्यर्यविमलोदका ।
कुल्हप द्वौत्पलवती शोभिता विविधैद्रुमेः ॥ १ ॥
सौमित्रे पद्म्य पंषायाः काननं शुभवर्णनस् ।
यत्र राजांति शैला वा द्रुमाः साशिखरा इव ॥ २ ॥
सुखानिलोद्यं सौमित्रे कालः प्रचुरमन्मयः ।
गंधवान्सुरभिर्मीसो जातपुष्पफलद्रुमः ॥ ३ ॥
पद्म्य रूपाणि सौमित्रे वनानां पुष्पशालिनास् ।
सूजनां पुष्पवर्षाणि वर्णे तोयमुच्चामिव ॥ ४ ॥
प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधाः काननद्रुमाः ।
वायुवेगपचलितः पुष्परवकिर्तति गाम् ॥ ५ ॥
पतितैः पतेमानश्च पादपस्यैष्म मारुतः ।

द्वितीयावालि

कुसुमैः पद्य सौमित्रे कोइतीय सप्तस्ततः ॥ ६ ॥
 विभिपन्निविधा शास्त्रा नगाना कुसुमोक्तदा ।
 मारुतश्चलितस्थानैः पद्यैरनुगीयते ॥ ७ ॥
 गिरिप्रस्थेषु रम्येषु उप्यविभिर्मनोरमैः ।
 संस्कक्षिखराः शैला विराजंतिमहाद्वैः ॥ ८ ॥
 सुपुष्पितांस्तु पश्येतान्कर्णिकारान्समन्ततः । ।
 हाटकप्रनिसंचुक्षाश्वरान्पीताश्वरानिव ॥ ९ ॥
 सन्तापयति सौमित्रे कुरुक्षेत्रवनानिलः ।
 अमी मयूराः शौभर्ते प्रनुत्यन्तस्ततस्ततः ॥ १० ॥
 पद्य लक्षण संनादं वने मदविवर्धनस् ।
 पुष्पिताश्वेषु धूक्षेषु द्विजानामषकुजताम् ॥ ११ ॥
 विदिसां पवनेनैतामसां लिलकमजरीम् ।
 पद्यपदः सहस्रामयेति महोद्दत्तामिव प्रियाम् ॥ १२ ॥
 कामिनामयमन्यन्तमरोक्तः शोकवर्धनः ।
 स्तरकैः पवनोत्क्षेत्रस्तर्जयश्चिव मां स्थितः ॥ १३ ॥
 अमी लक्षण दृश्यन्ते चूताः कुसुमशालिनः ।
 विभ्रमोत्क्षर्मनसः साङ्करागा नरा इव ॥ १४ ॥
 सौमित्रे पद्य पश्यायाहिक्षवासु चनगाजिषु ।
 किञ्चरा नरशार्दुल विचरनित इतस्ततः ॥ १५ ॥
 इमानि श्रुभगन्धीनि पद्य लक्षण सर्वतः ।
 नलिनानि प्रकाशन्ते जले तरुणसूर्यवत् ॥ १६ ॥
 एषा प्रसान्नसलिला पश्चनीलोत्पलायुता ।
 हंसकारण्डवाकीर्णा पश्या सौमनिधकायुता ॥ १७ ॥
 जले तरुणसूर्यभैः पद्यपदादृतकेसरैः ।
 पद्मज्ञैः शौभर्ते पश्या समन्तादभिसंवृता ॥ १८ ॥
 पवनाहृतवेगाभिरुभिर्भिर्विमलेभासि ।
 पद्मज्ञीनि विराजन्ते ताङ्ग्यमरनानि लक्षण ॥ १९ ॥

X

THE RIGHTEOUS KING OF THE SIBIS

अथैकदा वासवशाश्चिक्ष उशनिर्न नाम राजानं तत्परीक्षार्थमात्र
म्भुतुः । इद्धुः इयेनो चमूराश्चिक्ष कपोतरूपं धारयामास । कपोतो
यह्नभूमिस्थितं राजानमासाद्य इयेनाच्छुरणं याच्चप्राज्ञस्तस्योरु-
प्रदेशो निलिख्ये । तदधलोक्य इयेन उच्चाच । सर्वे महीक्षितस्याः
धर्मीत्मानमाहुः । भूधा पीड्यमानस्य मे भक्षणमिदं धारां
कलिपतस् । तत्कस्मात्वं धर्मविस्तुं कर्तुमिल्लुसि । राजोवाच ।
भो द्विंश त्वंत्वांपार्थी सन्वस्तरूपः कपोतो मामभ्यागतः ।
शरणागताय च तस्मै मेयोभयं दत्तम् । इयेनः प्रत्युधाच । राजन्
सर्वे जनतव आहारेण विष्वर्थते । भोजनसुत्सुज्य केनापि ज्ञावितुं
न शब्दयस् । यदि भक्ष्याद्वियोजितोहं निष्वता तर्हि मम प्राणा
निष्वते कार्य स्पृश्यन्ति । प्रयि च मृते पुत्रदारादयः सर्वे विनष्ट्यांते ।
पवे कपोतं (शंभाणस्तुं बहुत्र प्राणास्तौष्णियभ्यसि) तदेव धर्मी-
धर्मनिर्गये गुरुकोशयं निधित्य यजम्यं तंकुरुम्य । तच्छुत्वा राजा
प्राह । विहगोत्तम धर्मसंगुकं खलु त्वं भाषसे । किंतु शरणार्थ-
परित्यागो त कदापि मुकः । तपाहारोन्यथा कर्तुं शक्यते ।
शिवीनामुद्देस्मिन् राज्ये वराहं वा मृगं वा गां वा योत्क्षित्वं
कामयसे तदगृहाण । किंतु शरणार्थनमिमं पद्धिणो मा जहि ।
तत्परकर्त्त्वं इयेनः प्रोदाच । उशीतर इयेनः कपोतानत्तीन्यथा
स्थितिः सज्जातनी । अयं कपोतश्च मे दैवविहितो भक्ष्यः । तथापि
यदि त्वामिममनुकंपसे ताहीकपोततुलया भूतमात्मनो मांसमुक्त्य
मही देहि । तेनैव मे त्रुष्टिर्भवेत् । राजा सामन्दं प्राह । अनुग्रहमिमं
मन्ये यत्मामभियाच्च स तत्त्वं मनोरथं सम्पादयामि । इत्युक्त्वा
राजा देहान्मांसमुक्त्य कपोतेन त्रुलयामास । किंतु कपोतो
मांसादत्यरिच्यतोति इष्ट्वा पुनर्मांसमुक्त्य प्राददात् । तथापि
कपोततुलया धूर्तं मांसं यदा नैवाविद्यत तदासी स्वयमेव तुला-
माकरोह । तदधलोक्य इयेन उच्चाच । भो धर्मेष्व अहमिद्वोस्मि ।
अर्थं कपोतत्वं दृश्यवाहनः । असां त्वां जिहात्मनौ यद्वाटमुपा-

गतौ । यत्ते गतेभ्यो मांसमुकृतं सैषा मास्यती कीर्तिर्लोकान्-
भिविष्यति । इत्युक्त्वा तातुभौ दिवमारुद्धतुः । उशीनरोपि
धर्मेण रोदसी आवृत्य घण्टैर्व विविष्टप्रमाणगोह ।

Mahabharata

XI.

VISHNUSARMAN UNDERTAKING TO
INSTRUCT THE PRINCES.

अस्ति भागीरथीर्तिरि पाटलीपुडनामधेयं नगरम् । तत्र सर्वे-
स्वामिगुणोरेतः सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् । स भूपतिरेकदा
केनापि पठ्यमानं क्षेत्रकद्यम् शुश्राव ।

अनेकसंशयोऽज्ञेदि परोद्धार्थस्य दर्शकम् ।

सर्वेभ्य लोकान् शार्यं यस्य नास्यं च एव सः ॥ १ ॥

योवनं धनसंपत्तिः प्रमुखमविवेकिता ।

एकेकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्पद्यम् ॥ २ ॥

इत्याकर्ण्यात्मनः पुत्राणापनाभिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्गं
गामिनां शास्त्राननुष्टुनेनोद्विग्रहनाः स राजा चित्याभास ।

कोर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान्न धार्मिकः ।

काणेन चक्षुषाः किं वा चक्षुःपीडेष त्रिवलम् ॥ ३ ॥

अजातमृतमूर्खाणां चरमात्मो न चातिसः ।

सकुट्टुःखकरावाद्याव॑तिमस्तु पदे पदे ॥ ४ ॥

कि च ।

स जातो येन जातेन याति वंशः समुद्रतिम् ।

परिवर्तिनि संसारे भूतः को च न जायते ॥ ५ ॥

अर्थागमो नित्यपरोगिता च ।

श्रियद्य भार्या प्रियवादिनी च ॥

वद्यद्य पुत्रोर्धकरी च विद्या

स्त्र जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥ ६ ॥

मम पुत्रा गुप्तवत् क्रियताम्

कुलुममाला.

अवश्यं भाषिनो भावा मवन्ति महतामपि ।
जगत्वं नीलकंठस्य महाहिशयनं हूरेः ॥ ७ ॥
यद्भाषि न तद्भाषि भाषि चेष्ट तदन्यथा ।
इति चिताचिप्नोयमगदः किं न पीयते ॥ ८ ॥
इत्येतत्कार्याक्षमाणां केषांचिदालस्यवचनम् ।
न दैवमपि संचित्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ।
अनुद्योगेन नैलानि तिलेभ्यो नासुमर्हति ॥ ९ ॥

च ।

उद्योगेन पुरुषसिहमुपेति लङ्घमी—
देवेन देयमिति कापुरुषा चर्दति ।
देवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्तया ।
यस्ते कुते यदि न सिद्धयति कोत्र दोषः ॥ १० ॥
यथा होकेन चषेण न रथस्य गतिभवेत् ।
पदं पुरुषकारेण विना दैवं न सिद्धयति ॥ ११ ॥
तथा च ।
पूर्वजन्मकृतं कर्म नद्द्वमिति कर्त्यते ।
तस्मात्पुरुषकारेण यत्नं कुर्यादतंद्रितः ॥ १२ ॥
यथा मूर्तिपृष्ठः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।
पवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥
काकनालीयचन्द्रास्तं दृष्ट्यापि निधिमप्रतः ।
न स्वयं तैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षने ॥ १४ ॥
एतांचत्यित्वा स राजा पंडितसभां कारितवान्
वाच । भो भोः पंडितः भूयताम् । अस्ति
त्यो मम पुत्राणां नित्यमून्मार्गामिनामनीधि
ती नीनिशास्त्रोपदेशेन पुनर्जन्म कारयितुं समर्थ
काचः कांचनसंसर्गज्ञेष्वे मारकर्तीं सुतिम् ।
तथा सत्सनिधानेन मूर्खीं याने प्रवीणताम् ॥

च

हीयते ग्हि मतिस्तात् हीनैः सह समागमात् ।

समैश्च समतामेति विशिष्टेश्च विशिष्टताम् ॥ १६ ॥

अत्रांतरे विष्णुरार्द्धनामा सहापेहितः सकलनीतिशास्त्र—
तत्त्वाहो चृहस्पतिरिशास्त्रीत् । देव महाकुलसंसूता एते रा-
मुन्नाः । तन्मया नीतिं आहयितुं शक्यते । यतः

नाद्रव्ये निहिता काचित्किया फलवती भवेत् ।

न व्यापारशातेनापि शुकवर्षपाट्यते वकः ॥ १७ ॥

अतोहं पर्मा साभ्येतरे तत्त्वं पुत्रान्नीतिशास्त्राभिज्ञानकी-
प्यामि । राजा सविनये पुनरुद्याच ।

कीटोपि सुमनः सेगावारोहति सतां शिरः ।

अदमापि याति देवत्वे भवद्विः सुवितिष्ठितः ॥ १८ ॥

अन्यच्च । यथोदयगिरेद्रव्ये संनिकर्येण दीप्यते ।

तथा सत्सनिधानेन हीनवर्णोपि दीप्यते ॥ १९ ॥

गुणा गुणदेवु गुणा भवति ।

ते निर्गुणे ग्राप्य भवेति दोषाः ।

आस्त्रात्यतोया ग्रभवति नद्याः

समुद्रमासाद्य भवत्यपेयाः ॥ २० ॥

तदेतेषामस्तपुच्चाणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवेतः ग्रभोणम् ।

स्युकत्वा तस्य विष्णुरार्द्धणो चहुमानपुरःसरं पुन्नान्समर्पितवान् ।

Hitopadesa.

XII

तच्छ्वाच राक्षसेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशीर्दः ।

प्रत्युष्वाच महातेजा मारीचो राक्षसेभवस् ॥ १ ॥

सुलभाः पुष्पां राजन्सर्वतं ग्रियवादिनः ।

अग्रियस्यापि पञ्चस्य वक्ता ओता च दुर्लभः ॥ २ ॥

न तु न दुध्यसे रामं महार्वदिगुणोन्नतम् ।

अयुक्तचारद्वयपलो महेन्द्रवरुणोपम् ॥ ३ ॥

अपि स्वस्ति भवेत्तात् सर्वेषामपि रक्षसाम् ।

कुन्तुममाला.

अपि रामो न संकुरुः कुर्यालोकान्वराक्षुलान् ॥ ३ ॥
 अपि ते दीक्षितांताय नोरेष्वा जनकात्मजा ।
 अपि सीतानिमित्तं च न भवेद्विष्वसर्वं प्रहत् ॥ ५ ॥
 अपि त्वा नीर्वरि प्राप्य कामवृत्तं निरंकुम्भाम् ।
 न विनश्येन्दुरी लेका त्वया सह सराक्षसा ॥ ६ ॥
 त्वद्विष्व- कामवृत्तो हि दुर्शीलः पापर्मचितः ।
 आप्मानं स्वद्वं रार्थं स राजा हृति दुर्मितः ॥ ७ ॥
 न च पित्रा परित्यक्तो नामर्यादः कर्यचन ।
 न लुभ्यो न च दुर्शीलो न च क्षवियर्पासन ॥ ८ ॥
 न च धर्मगृणेद्विनः कौसल्यानन्दवर्धनः ।
 न च तीक्ष्णो हि सूतानां सर्वभूतोहते रतः ॥ ९ ॥
 वंचित्तं पितॄर्द दृष्ट्य कैवल्या सत्यवादिनम् ।
 करिष्यामीति धर्मान् न ततः प्रवृत्तिः धनम् ॥ १० ॥
 कैकेय्या ग्रियकाशर्वं पितॄर्दशरथस्य च ।
 हित्या राज्ञं च भीमांश्च प्रविष्टो द्विदकायनम् ॥ ११ ॥
 रामो विप्रहृद्यान्वर्मः साधुः सत्यपराक्षमः ।
 राजा सर्वस्य लोकस्य देवानामिव वासवः ॥ १२ ॥
 कर्य तु तस्य विदेही रक्षितां रथेन हेतुसा ।
 इच्छुसे प्रसामे हत्ये प्रगामिय विवस्ततः ॥ १३ ॥
 शाराच्छिवप्रनाभ्युष्यं चायस्त्रैरेष्वनं रणे ।
 रामाश्च सात्सा दीर्घं न प्रवेष्टु त्वमर्देति ॥ १४ ॥
 अप्रेत्य हि तत्तेजो यस्य सा जनकात्मजा ।
 न त्वं समर्थस्तां हत्ये रामचापाश्रयो चने ॥ १५ ॥
 तस्य चै नराद्दीपद्वय सिद्धोरस्कस्य भागिनी ।
 प्राणेभ्योपि ग्रियतरा भार्या नित्यमनुवता ॥ १६ ॥
 न सा धर्षयितुं शक्या मैथिल्योजास्तिवः ग्रिया ।
 दीपस्येष इतादास्य शिखा सीता शुमध्यमा ॥ १७ ॥
 किमुद्यमेव व्यर्थमिमंकुत्या ते राक्षसाधिप ।

दृष्टव्येत्वं रणे तेन तदैतमुण्डीवितम् ॥ १८ ॥
 आत्मनश्च वर्णं व्याप्त्वा राघवस्य च तत्त्वतः ।
 हितं हि तव विभित्य शमां त्वं कर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥
 अहं तु मन्ये तत्वं न क्षमं रणे ।
 समागमं कोसलराजसुनुना ।
 इदं हि भ्रुवः शृणु वाक्यमुत्तमं
 क्षमं च गुरुं च निशाचराधिषं ॥ २ ॥

Ramayana,

KING BHOJA AND A LEARNED
 BRAHMANA

ततो मुजे तपेषनं याते तु द्विलागरं मुख्यामाखं विद्याय
 व्यराज्यं दुभुजे भोजराजसूक्ष्मिः । एवमतिक्रामति काले कदाचित्-
 द्राशा कीडतोद्यानं गच्छता कोपि धारानगरथासी विप्रो छक्षितः ।
 स च राजानं धीश्य नेत्रे निमील्यागच्छत् राजा पृष्ठः । द्विज त्वं
 मां दृष्टा न स्वस्तीति जल्पसि । विशेषेण लोचने निमीढयसि ।
 तत्र को हेतुर्हिति । विप्र आह । देव त्वं वैष्णवोसि । विश्रांता नोप-
 द्रवं करिष्यसि । ततस्त्वत्त्वो न भीतिः । किंतु कस्मैचित् किमपि
 न प्रयच्छति । तेन तव दृष्टिष्यमपि नास्ति । अतस्ते किमाश्चिं
 चक्षा । किं च शतरेव हृषणमुखावलोकनात्परतोपि लाभहारिः
 स्यादिति लोकोभ्या लोचने निमीलिते ।

अप्रगद्याश्च या विद्या कृपणस्य च यज्ञनम् ।
 यज्ञ वाकुवर्णं भीरोर्लिर्यनेतत्त्वयं भुवि ॥ १ ॥
 देव मतिपत्रं दुदः काशीं ग्रस्ति गच्छत् मया पृष्ठः ।
 तात मया किं कर्तव्यमिति । यित्रा चेत्थम्यधायि ।
 पातकानां सश्रस्तामां द्वे परे तात पातके ।
 पकं दुःसीवेषा राजा द्वितीयं च तदाश्रयः ॥ २ ॥

अद्यातुर्दाक्षिण न हि भवति । देव पुरा कर्णदधरीचिदिवि
चिकमप्रसुखाः वितिपतयो यथा निजदानसमुद्भूतदिव्यनवगुणे
र्विवसंति महीमंडले तथा किमपरे राजानः ।

देहे पतिति का रक्षा यशो रक्ष्यमपातवत् ।

नरः पतितकायोपि यशःकायेन जीवति ॥ ३ ॥

राजापि तेन चाक्येन पीयूषपूरस्तात् इव परखण्डि ली
इव कोचनाम्यां हर्षीश्चणि गुमोच । प्राह च दिजम् ।

विप्रवर गृणु ।

मनीषिणः संति न से हितैषिणो

हितैषिणः संति न से मनीषिणः ।

हुइच विद्वानपि हुर्लभो लृणां

यर्थावधै स्थादु हितं च हुर्लभम् ॥ ४ ॥

इति विप्राय लक्ष्म दत्ता किं ते नामेत्याह । विषः स्वना
स्मौ लिखति गोविद इति । राजा चाचयित्वा विष प्रत्यहं राज
मवनमांतव्यं न ते कोशिविषेधो विद्वांसः कवयश्च कौतुकाः
सभामनेतव्या इति प्रत्युवाच ।

Bhojprabandha.

XIV.

RATI'S LAMENTATION AFTER CUPID IS BURNT BY SHIVA.

अथ मोहपरायणा सती विवशा कामवधूर्विदेविता ।

विधिना प्रतिपादविष्यता नववैधव्यमसाहावेदनम् ॥ १ ॥

अवधानपेरे चकार सा प्रलयान्तोन्मिष्यते विलोचने ।

न विषेद तयोरत्मुष्योः प्रियमत्यन्तविलुप्तदर्शनम् ॥ २ ॥

अय जीवितनाथ जीवसीत्यमिधायेत्यत्यां तथा पुरम्
ददृष्टे पुरुषाङ्गति द्वितीं हरकोपनलभस्म केवलम् ॥ ३ ॥

द्वितीयावालि.

अथ सा पुनरेव विवृत्ता वसुधार्लिगनधूसरस्तनो ।
 विललाप विकीर्णमूर्धेजा समदुर्बामिष्टकुर्वती स्थलीम् ॥
 उपमानमसूद्विलासिनां कर्त्तव्य दत्तव्य कांतिमन्तया ।
 तदिदं गतमीद्दर्शी दशां न विदीर्ये कठिनाः खलु ख्यियः ॥
 क नु मां त्वद्भीनजीवितां विलिकीर्वे शणसिष्टसोहृदः ।
 वलिनीं क्षतसेतुवन्धनो जलसंघात इवासि विहृतः ॥ ६ ॥
 कृतवानसि विश्रियं न मे प्रतिकृहं न च ते मया कृतम् ।
 किमकारणमेव दर्शनं विलपल्य रतये न दीयते ॥ ७ ॥
 स्मरासि स्मर मेष्टलागुणेषु गोदस्त्वलिनेषु वैधनम् ।
 च्युतकेसरदूषितेक्षणान्यवतंसोत्पलताङ्नानि वा ॥ ८ ॥
 हृदये अससांति मत्यियं यदधोचस्तद्वैमि कैतवम् ।
 उपचारपदं न वेदिदं त्वमनंगः कथमक्षता रोतः ॥ ९ ॥
 परलोकमवग्रहासिनः प्रतिपत्त्ये पदबीमहं तव ।
 विशिना जम एव धंसितस्त्वद्धर्थिनं खलु देहिनां सुखम् ।
 रजनीतिरावगुणिते पुरमार्गं वनशङ्क विहृताः ।
 वसाति प्रियाकारानां प्रियासंबद्धते ग्रापायतुं क हृथरः ॥
 नयनान्यरणानि शूर्णयन् वननानि स्तुलयन्पदे पदे ।
 अलाति त्वयि वाहणीमदः प्रमदानामधुना विडेनह ॥ १२ ॥
 अवगम्य कथीकृतं वपुः प्रियवंधोत्तव्य निष्फलोदयः ।
 वहुलेपि गते निशाकरस्त्वतां दुखमनंग मोक्षयति ॥ १३ ॥
 हरितारुण्यारुवंधनः कल्पुस्कोकिलशङ्कस्त्रितः ।
 वद संप्रति कस्य वाणतां वचन्तुतप्रसवो गमिष्यति ॥ १४ ॥
 अलिप्यकिरनेकशस्त्वया गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता ।
 विहृतैः करुणस्वनैरियं गुरुदोकामनुरोदितीव माम् ॥ १५ ॥
 प्रतिपद्य मनोहरं वपुः पुनरप्यादिश तावदुत्थितः ।
 रतिदूतिपदेषु कोकिलां मधुरालापनिसर्गंपंडिताश ॥ १६ ॥
 शिरसा ग्रणिपत्य याचितान्युपगृदानि सवेषथुनि च
 मुखतानि च तानि ते रुक्मिर संस्मृत्य न शांतिरस्ति मे ॥

रस्तिं रतिरंदित त्वया स्वयमगेषु गम्भैर्गत्वम्
 ध्रियते कुसुमपसाधन तव तद्वाह वपुन् दद्यते ॥ २८ ॥
 विष्वीरसि यस्य दार्शणोरसपत्ते परिकृष्ण स्मृतः ।
 त्राम्भं कुरु दक्षिणोत्तरं चरणं निर्मितग्रामोहिनी ॥ २९ ॥
 अहमेत्य पतंगाद्वर्तना पुनरकाश्चियर्थी भवामि ते ।
 चतुर्दश सुरामिनीजने ग्रिय यावद्व विलोप्यसे दिवि ॥ ३० ॥
 मदनेत्र विनाकृता रातिः कृष्णमात्रं किल ज्ञावितेति मे ।
 चतुर्वीयग्रिदं व्यवस्थितं रमण त्वामनुयामि यद्यापि ॥ ३१ ॥
 विष्वता कथमत्यमंडनं परलोकांतरितस्य हे पद्म ।
 समर्पय गतोऽस्वतर्कितां गतिमयेन च ज्ञावितेन च ॥ ३२ ॥
 कल्पुतां नयतः स्वरामि ते शरमुत्सर्गनिष्ठणाद्यन्वनः ॥
 मधुता सह स्त्रियतां कथां नवनोपांतवेलोकितं च यत् ॥ ३३ ॥
 क नु ते हृदयंगमः सखा कुसुमायोजितश्रमुको मधुः ।
 न खलूप्रस्था विनाकिना गमितः सोदि वृद्धतां गतिभ् ॥ ३४ ॥
 अथ तैः परिदेविताक्षरैर्हृदये दिग्धर्षरैरिवाहतः ।
 कुतमभ्युपपकुमातुरां मधुरात्मानमदर्शयत्युरः ॥ ३५ ॥
 तमवैक्षण द्वोद सा भूरीं स्तनसंवाप्तमुरो जयान च ।
 स्वजनस्य हि दुखमप्नते विवृतद्वरमिद्वोपजावते ॥ ३६ ॥
 इति वैनमुवाच दुखितः सुकृदः पठथ वसन्त किं स्थितम् ।
 तदेततं कणश्चो विकार्यते पवनैर्भस्य कणोतकवृद्धम् ॥ ३७ ॥
 आयं संप्रति देहि दर्शनं स्वर यद्युत्सुक एव माधवः ।
 दयितास्वनवस्थितं नुणां न खल्नु ग्रेम चलं सुहृजाने ॥ ३८ ॥
 अमुना ननु पार्वीवर्तना जगदाङ्गो लसुरामुनं तव ।
 विसतंतुगुणस्य कारितं धनुषः षेषांपुण्यपत्रिणः ॥ ३९ ॥
 गत एव ते निवर्तते स सखा देय इत्यानिलाहतः ।
 अहमस्य दशेव पद्मय मामविष्वाच्यसनेन धूमिताम् ॥ ४० ॥
 विधिना कृतमर्धवेदासं ननु मां कामवधे विमुचता ।
 अनपाविनि संश्रयद्वामे गजमझे यतनाय वहुर्गी ॥ ४१ ॥

तदिदं कियतामनेतरं अपना वंशुजनश्योजनम् ।
 विशुरां ज्वलनातिसज्जाक्षु भां प्राप्तव ग्रन्थुरेतिकर ॥ ३२ ॥
 शहिना सह भाते कैमुरीं लह मेवेत ताडेपलीयते ।
 प्रमदाः पतिवर्मिगा इति प्रतिपत्त्वं हि विवैतनैरपि ॥ ३३ ॥
 अमुनैव कशायितस्त्वं न्मुद्गोन प्रियगात्रमहमना ।
 खपलुवसंस्तरे यथा रक्षयित्वा ततु विभावत्तौ ॥ ३४ ॥
 कुसुमास्तरणे सहायतां यदुशः न्मैश्य गतस्यवावद्योः ।
 कुरु संप्रति तावदाक्षु मे प्रणिदातांजलियावितश्चितान् ॥ ३५ ॥
 लद्गु ज्वलनं मदर्पितं स्वरयेद्विश्वानवीजतैः ।
 विदितं खलु ते यथा स्मरः क्षणमध्युस्तहते न नां विना ॥ ३६ ॥
 हाति चापि विभाय दीयतां सलिलस्त्वांजलिटेक एव सौ ।
 अविभज्य परत्र ते परा सहितः पाहइति ते स चांवद् ॥ ३७ ॥
 परलोकविद्यौ च माधव स्वरमुद्देश्य विश्वोलपहवा ।
 निवपैः सहकारमंजरी पिपचूप्रसवो हि ते सत्ता ॥ ३८ ॥

XV.

THE EVILS OF POVERTY.

शीलं शोचं क्षांतिर्दीपेष्वयं कुले जन्म सर्वाणीमानि वित्तावही-
 नस्य पुरुषस्य ने विराजते । यदा पुरुषो वित्तविहीनो भवति तदा
 मानो वा दर्पो वा विहासं वा विक्षमो वा सर्वं प्रणाशयति । चुदि-
 मतादपि बुद्धिवसंतवाताहता शिशिरथीरिव प्रातोदवसे कुरुन-
 भर्त्वितया लयं याति । शुष्कं सर इव रौद्रं ह्रशशानमिव सर्वं
 भवति । वित्तविहीना लघवो नरा- पुरो निवत्तंतोपि पदस्ति जात-
 विनाशः परसां दुहुदा इव न विभावयते । सुकुलं कुशलं सुकृतं
 च विहाय कुलकुशलशीलविकलोपि कल्पतरयविवाङ्गे नरे जननि-
 वहा नित्यं रज्यति । पूर्वसुकृतमिह विकलं खलु । कुलसमुद्रसता
 विद्यावत्तोपि यस्य यदा विभवः स्वात्स्य तदा दासनां याति ।

वर्जितमयि पर्यस्तां परिमयं लघुरिते लोको न
यत्परिपूर्णो नरा इव कुर्वति तत्सर्वमलज्जाकरं गा

Prachata

XVI.

MISCELLANEOUS VERSES, PAI

सन्दिः संबोध्यमानोपि दुरात्मा पापपोहयः
धृव्यमाण इवांगारो निर्मलत्वे न गच्छति ॥ १ ॥
नरं पर्वतदुर्गेषु भ्रातं धनस्त्रैः सह ।
न मूर्खजनसंसारे: सुरेष्टभवतेष्वपि ॥ २ ॥
कलहांतानि हम्यांपि कुम्याक्ष्यांतं च सौहृदम् ।
कुराजांतानि राष्ट्रापि कुकर्त्तिं थशो नृणाम् ॥
पूज्यते यदपुरुषोपि यशमस्योपि गम्यते ।
वंद्यते यदवंशोपि स प्रभाषो धनस्य च ॥ ४ ॥
गतवयसामपि पुंसां येषापर्थी भवति से तक्षणः
अर्थेन तु ये हीना वृद्धास्ते योपत्रेण द्युः ॥ ५ ॥
अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तिः पि जनस्तिरहिक्यां लः
निवसन्तर्दीद्यग्नि लङ्घयो यन्तु तु उवलितः ॥

उद्दीरितोर्धिः पञ्चनापि दृश्यते

हयाश्च नागाश्च चहंति चोदिता ।

अनुकम्प्यहति पंडितो जनः

परंगितग्रानकला हि शुद्धयः ॥ ७ ॥

अरैः संधार्यते नामिनमौ चाराः धर्मेष्ठितः ।
स्वामिसेवक्योरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ८ ॥
शक्तिवेक्ष्यनम्नस्य निःसारत्वाहुषीयसः ।
जन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गतिः ॥ ९ ॥

प्रारम्भयते नखलु विष्वभवेत नीचे ।

प्रारम्भ विज्ञावेदता विरक्षेते प्रथयः ।

द्वितीयावाल

विज्ञैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः

प्रारब्धमुत्तमजला न परित्यज्ञति ॥ १० ॥

नदोमत्तस्य भूदस्य कुञ्जरस्य च गड्छतः ।

उन्मांगी वाच्यतां यांति महामात्राः समीपगाः ॥ ११ ॥

पूर्वे वयसि यः शांतः स शांत इति मे मतिः ।

धातुषु खीयमाणेषु शमः कस्य न जायते ॥ १२ ॥

हतोकेनोष्टतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम ।

अदोसुसदृशी वेष्टा तुलायषु खलस्य च ॥ १३ ॥

तृणानि नेमूलयति पर्मजनो

मूरूनि तीचैः प्रणतानि सर्वतः ।

स्वभावं एवोक्ततचेतसामर्थं

महामहस्येव फरोति विक्रम् ॥ १४ ॥

नरपतिहितकर्ता ड्रेष्यतां याति लोके

जनपदहितकर्ता व्यवहने परिधिवैद्वेष्टः ।

इति महति विरोधे वर्तमाने समाने

नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ १५ ॥

स्वभावां नोपदेशैन शाकयने कर्तुमन्यथा ।

सुततमपि पानीये पुनर्गच्छति शीतताम् ॥ १६ ॥

सामैव यत्र सिद्धिर्न तत्र दृढो सुप्रेन विनियोजयः ।

पित्तं पदि शर्करया शास्यति कोर्के पटोलेन ॥ १७ ॥

वाष्प्यात्मनो विनाशं गणयति न खलः परव्यसत्तानिष्ठ

प्रायो मस्तकनाशे समरमुखे नृत्यति क्वचिः ॥ १८ ॥

संततायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न जायते

मुकाकारतया तदेव न किनीपत्रैस्थं राजते ।

स्वत्वां सागरशुक्रिमध्यपातितं सम्पार्किं जायते

प्रायेणाथममध्यमोत्तमगुणः संचासतो जायते ॥ १९ ॥

अपि संपूर्णायुक्ते कर्तव्याः सुहृदो शुधेः ।

नर्दीशः परिपूर्णोपि चंद्रोदयमपेक्षते ॥ २० ॥

ऋग्वेदमाला

स्तिंहो छाकरणस्य कर्तुरहरत्प्राणाम् प्रियान् पाणिने-
 मीमांसाहुनमुन्माध सहसा हस्ती मुनें जैमिनिम् ।
 छंदोशाननिर्धिं जघन मकरो वेलाते पिंगल-
 मङ्गानावृन्तेत्सामन्त्रिष्ठां कोर्यस्तिरक्षां गुणः ॥ २१ ।
 उपार्जितानां प्रथानां त्याग एव हि रक्षणम् ।
 तदगोदरसंस्थानां दरीवाह इवांभसाम् ॥ २२ ॥
 प्राप्ते भवे परित्रायं प्रीतिविधेभमाजनम् ।
 केन रत्नमिदं गृष्टं भिन्नमित्यकरदयम् ॥ २३ ॥
 वलिना सह योद्ध्यमिति नास्ति निदर्शनम्
 प्रतिवांतं त हि घनं कदाचिदुपसर्पति ॥ २४ ॥
 असा हीनदलो विद्युर्थं न भूतिकामो भूतसापि
 व्यते वेत्संकृत्यर्थं स्वर्वं प्रणाशो हि पर्मगवुत्तेः

XVII.

MISCELLANEOUS VERSES, PART II.

लोभाविशो नरो वित्तं विद्धते न स आपदम् ।
 दुर्घं पद्यति मार्जीरो यतो न लकुदाहितम् ॥ २५ ॥
 गावं संकुचितं गतिर्विगलिता देताथ लाशे गता-
 शक्षुर्भूमियनि मृष्मेव हमते वयं च छालायते ।
 वाक्यं नेव करोनि वांधवजनः पत्नी न शुद्धयते ।
 हा कर्त्त जरयामिमूतपुरुषः पुत्रौरवक्षायते ॥ २६ ॥
 जीर्यनि जीर्यतः केशा दंता जीर्यने जीर्यतः ।
 चश्चुऽप्नेव च जीर्यते तुष्णीका तस्यायते ॥ २७ ॥
 इच्छाति शनी सहस्रं सहस्री लक्ष्मीहते ।
 लक्ष्माधिपत्नश्च गार्ज्यं रात्यस्यः स्वर्गमीहते ॥ २८ ॥
 लभेत सिकताम्बु नैकमपि यन्ननः परीद्यन्
 पिषेद्य मृगतृष्णिकाम्बु सालिलं पिपासादितः ।
 कदाचिदपि पर्यग्रद्याशविषयाणान्नाद्ये-

५-वावाल

अ तु प्रतिनिविष्टमुख्यजनचित्तमाराव्येन् ॥ ३० ॥
 पीयथामिव संतोषे पिवतः विश्वृतिः परा :
 हुःख निरन्तरं पुसामसंतोषवतां सदा ॥ ३१ ॥
 यद्वेतन्नोपि पादैः स्पृष्टं प्रव्वलति सविशिष्टकान्तः ।
 तत्त्वेनस्थी पुरुषः परकृतयिहृति कथं सहृते ॥ ३२ ॥
 सिंहः शिशुरवि निपत्ति मदमलिनकपोलभित्तिषु गं
 प्रहृतिरियं सख्यवतां न खलु धयस्तेऽसो हेतुः ॥ ३३ ॥
 एते स-पुरुषाः परार्थदृष्टकाः स्वार्थान् परिल्पन्यं
 लाभान्यास्तु परार्थमुद्यमभूतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
 तेमी मानवराक्षसाः पराहृते स्वार्थाय विद्धनि ये
 ये तु धृतिं निरर्थकं पराहृते ते के न आनीयद्दृष्टे ॥ ३४ ॥
 एक एक लगो मानी विरं जीवतु जातकः ।
 विष्टते वा पिपासायां वास्तते वा पुरुद्वरम् ॥ ३५ ॥
 पिबन्ति मधु पद्येषु भूंगाः केसग्भूतराः ।
 हंसाः दीवालमश्रुति विन्देष्वप्नसमेजस्य ॥ ३६ ॥
 डद्यमः स्ताहसं धैर्यं तुदिः शक्तिः पराक्रमः ।
 घटेते यत्र धर्ति तत्र वेत्र सहायहृत् ॥ ३७ ॥
 शरदि त वर्षाते गर्जाते वर्षाते वर्षातु निःस्वनो मेवः ।
 नीचो चक्रते न कुरुते चक्रते न साधुः करोन्येष ॥ ३८ ॥
 अङ्गलिहयानि पुष्पाणि वास्तयंति करद्वयम् ॥ ३९ ॥
 अहो सुमनसां ग्रीतिर्बामदक्षिणयोः समा ॥ ४० ॥
 किमत्र चित्रं यत्संतः परानुर्ब्रह्मत्यराः ।
 न हि स्वेदेहशैत्याय जायते चदन्त्रुमाः ॥ ४१ ॥
 न नम्नास्तरवः फलांगमैर्भांसुभिसूरि विलोक्यनो धनाः ।
 ततःसत्पुरुषसमुद्दिभिः स्वभावं एवैष परोपकारिणाम् ॥ ४२ ॥
 जागृत्य श्वियो हर्ति स्विचाति वाचि संत्ये
 मनोजाति दिशाति पापमपाकर्योति ।

चेतः प्रसादयति दिक्षु ततोति कीर्ति
 सत्संयंतिः अथय किं न करोति पुंसाम् ॥ ४३ ॥
 शक्यो यारयिनु जलेन हुतमुह द्वचेण सूर्यातपो
 नागेन्द्रो निशितांकुशेन समदो वेन गोवर्द्धभौ ।
 व्याधिर्वेदजसंग्रहैत्व विविधैभृपयैगैविध
 सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ।
 यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा कियाः ।
 चित्ते याचि कियायां च साधूनामेकरूपता ॥ ४४ ॥
 विद्या विद्यादाय धर्मं प्रदाय शक्तिः परेणां परिदीडनाम
 खलस्य साधोर्विपरीतमेतद् शानाय दानाय च रक्षणाय
 खलः करोति दुर्वृत्तं तद्वि फलति साधुमु ।
 दशाननोहरस्तीतिं वेधने च पयोदध्रेः ॥ ४५ ॥
 यति संति गुणाः पुंसां विष्णुसत्येष केवलम् ।
 न हि कस्त्रिकामोदः शपथेनानुसाध्यते ॥ ४६ ॥

मातेव रक्षति पितेव हिते नियुक्ते
 कांतेव चापि रमयत्परनाय खेदम् ।
 लहमी लनोति वितनोति च दिक्षु कीर्ति
 किं किं न साधयति कल्पलेतव विद्या ॥ ४८ ॥
 आथयवेन सततं गुरुता लघुता च जायते पुंसाम् ।
 विष्ण्ये विष्ण्यसमानाः करिणो चत दर्पणे लघवः ॥ ४९ ॥
 अनुसरति करिकपोलं भ्रमरः अदेण ताङ्गमानोपि ।
 गणयाति न तिरस्कारं दानांधाविलोचनो नीचः ॥ ५० ॥

पद्माकरं दिनकरे विकर्त्तिकरोति
 संद्रो विकासयाति कैरवचक्रवाकम् ।
 नाम्यर्थितो जलधरेष्य जलं ददाति
 संसः स्वर्यं परहितेषु कृतामियोगाः ॥ ५१ ॥

विमितिं appears to be object of प्रविवेत in verse 8 below, the construction is peculiar. मोगावती name of the city of the snakes in the lower world. कुम्भम् very charming or lovely. पञ्चोऽर्थां having five heads. दुष्टंति stealing i. e. captivating, fascinating, वक्तव्यम् became fixed or rivetted. हहर्यि, कुम्भम् मनसा in her mind. भास्त्रं O, descendant of Bharata; the tale is told to कुम्भिः by वृद्धस्व. मामिनी a handsome or noble woman. देवानां लिङ्गानि the peculiar marks or characteristic features of gods. अस्त्रं लिङ्गामेकल्पाणि even in one of these that are sitting on the ground. धर्मम् प्रति देवान् submission to the gods. (देवान् प्रति धर्मामात्र) प्राप्तवान् as a thing fit for the occasion. यथा by virtue of which, on account of which. (जैव). पतितं प्रविलक्ष्य point out to me as my husband (as that I may choose as my husband). नामिकामि scil. इम् am not faithless towards him. कर्तुं assume, show. रथोऽस्त्र &c. (the gods showed their persons) their characteristic marks as was desired (by her).

✓ XII.

हुषित्यत्त्वजोदीनान्-प्रियतत्त्ववद् देवो जोहीनाय राम् wearing fresh (unfaded) garlands and having no dust लिङ्गान् पुरुषः किंति sitting without touching the ground. चापाद्वितीयः accompanied by, or having shadow (which the gods have not). वृक्षम् threw, placed, put. अस्त्रिनी an excellent woman. एते एते स्तम् devoted (obedient) to your words (लवाहानु-तिंतम्) वरिष्ठन्ति will remain. त्वयि महिलामि will be (devoted) to you. प्रत्यक्षम् दर्शन यज्ञे.

his presence in person at sacrifices. आत्मवे &c. his presence (being) at the place where Naishadha might desire it. वपा वायु presence of water. त्रिशत्तम् प्रभात् worlds as bright as himself. आत्मत् इव प्रभा वेदो तन् अप्रसाप् food and drink; nutriment. स्थिति steady adherence or devotion to. मित्रः a couple, two each. यथा तं as they came. एव an irregular आर्थ form for उपित्वा. अत्यन्तवृत्तः the destroyer of the demons इति and वृत्ति, viz. Indra, अप्रदधिणैः (sacrifices) at which ample gifts were given away. वज्रमान offering sacrifice.

XIII.

अद्वितीयेत्वा with an attentive mind, attentively, हारितेन name of an ascetic, वशाम् &c. it may be (वाम) that I have no knowledge of the birth of Chandrapida, true it is that &c. वृः but तुः त्वाप्यवासि keep (myself) in misery. विद्युतिक्ष्णः gone out for sport or roaming. ततो तु तु गृहीत्वापद्धत् proceeded (started) in the northern direction. अवाप्तीर्विः इव as it were gave way or dropped वार्षिकेन adj. of वार्षिक, causing a movement of the organs, i. e. excessively deep and heavy. दद्वस्थः—ता अपस्था यत्वा being in that state. अद्वेष्ट् dropped, threw down. अपाप्तमपुरुषो easily produced or brought on by the fatigues of the journey. उच्च-प्रबोधः being roused from sleep, being awake. अनुन्तोऽनीयैः from which it was impossible to be free. कुरुः dark (in colour as well as in deeds); so are the two adjectives to be interpreted. निष्पत्याश hopeless (of escape). कि मतः etc. what (do you get) by

making me experience (अनुभाविते) the pan of captivity ? अश्वदि. भवानुजः of an auspicious look or appearance. अकालसंप्रसर्तं unable to brook delay, impatient of the lapse of time. भवान्मि etc. you too possess the attributes of a sentient being i. e. you are a living being. मातृदृशतिव्याप्तयौ inhabited by Chandala कृतावस्थानः (कृतमध्यस्थानम् कृतिर्यैव). प्रथमे वरसि in the prime of youth. लक्ष्यास्त्रव किंतः you were told to her, information about you was given to her. अद्ये नोक्ते etc. she is at liberty (has full power) to imprison or release you. शुष्काशनिना by dry (i. e. unattended with rain water) thunderbolt or lightning. संक्षिम pained, distressed. मंदुराक्षय of little merit, unfortunate. श्री शेखरा-श्यवित (the lotus-like feet) worshipped by the crests on the head. श्रिया जातिः being born of Shri the goddess of wealth. भूत्वा having become (having had the good fortune to be born in heaven). नया प्रवेश्यत् I must enter, so स्वातन्त्र्य &c. जन्मस्थान birth, being born. प्रथमम् एव just in the first conception (when you were first conceived by Shri). मातृ- the parrot is addressing his mother. अशरणजनशयन-चरणहरुजे whose lotus-like feet are the refuse of helpless (forlorn) persons अद्विगद्यन्मोक्षात् very deep and dreadful. कुलतनुमेकम् the only fibre or thread of the family, the descendant of the family.

XIV.

कृपयाज्ञाभिनिवेशितः of one whose intentions are good or suspicious, of a well-meaning person. शुतिविश्व-

मायतिस्मैः must have come to or reached your ears
 क्योः तः एति कुनानि त्रिभे कमः वै नेः of the good, born
 from lotus or of the lotus born god-viv. ब्राह्मण, अस्तुतात् कम्यमानात् from nectar being churned,
 referring to the churning of the ocean by the
 gods and demons to get nectar. अस्ति भूतानि of very
 numerous ones. एतान्येष्व these put together. द्वारात्म-
 आदितये the two daughters of इन्द्र, Muni and Arista.
 अतिको तुः superior in qualities or virtues. आत्मदेव
 इन्द्रा दश्युलितमाय increased in might, च. श्री. दश्युलितः
 प्रभावः प्रस्त्रः भारः उत्तरो to the north of the region called
 मायत्यर्द्द, एव a division, वर्षवर्तः a mountain range sup-
 posed to separate the various Varshas or divisions
 of the globe from each other:—they are दिवत्,
 देवकुः etc. etc., दश्यु...तानि protected by his arms (two)
 अभिति placed, established. द्रुत्युद्दर्शतीनि of Tumburu
 and others वर्णितारिकाद्यः of him who had a count-
 less host of Gandharvas of his retinue. किं एतिकेन
 dropped down along with the multitude of the
 rays (of the moon). स्वविद्व-सर्वाणि with all the
 loveliness of the multitude of the phases of the
 moon. विमुनराजा charming to the eyes of the three
 worlds. दिमस्वर्णो whose complexion was as bright
 as the rays of the moon. प्रणविकीमक्षेत्रं married or
 took or wife. सहा-जनिता produced by (her) union
 with a person worthy of herself. विवरणा (ए. विव-
 रणानि + कुनानि यह्यः) void of any merit or good quality.
 मन्त्र-मात्रम् the receptacle of thousands of miseries.

जमितिम् appears to be object of. प्रविष्ट in verse 8 below, the construction is peculiar. भोगःती name of the city of the snakes in the lower world. तुद्धा, very charming or lovely. पंचोर्ध having five heads. मुख्यं stealing i. e. captivating, fascinating. सकाम्भूत became fixed or rivetted. ददर्श. तुद्धा नना in her mind. अरत O, descendant of Bharata; the tale is told to तुद्धिणी by युद्धस्व. भासिनी a handsome or noble woman. देवान् विनि the peculiar marks or characteristic features of gods. अस्मी तिष्ठः आदित्यापि even in one of these that are sitting on the ground. आप्म प्रति देवान् submission to the gods. (देवान् प्रति ज्ञायामः स्) प्राप्तान् as a thing fit for the occasion. देवा by virtue of which, on account of which. (अम्). अतितं प्रदिशन्तु point out to me as my husband (as that I may choose as my husband). नाभिभासि scilicet am not faithless towards him. अस्मि assume, show. अपोक &c. (the gods showed their persons) their characteristic marks as was desired (by her). *

XII.

हृषितत्रयज्ञोदीनान् वित्तवद्वा से खोहीनाथ दान्. wearing fresh (unfaded) garlands and having no dust स्थितान् पृष्ठादः किंचिं sitting without touching the ground. आप्तितीर्थ; accompanied by, or having shadow (which the gods have not). असुक् threw, placed, put. अस्मिनी an excellent woman. एवरे वचन रत्न् devoted (obedient) to your words (त्वदाद्यात् विलम्) वरिधन्ति will remain. रत्नि विष्वापि will be (devoted) to you. प्रस्त्रक्षम् वर्तन अहे.

his presence in person at sacrifices. आत्मभवं &c. his presence (being) at the place where Naishadha might desire it. असंभावम् presence of water. लोकानाम्-प्रभान् worlds as bright as himself. आत्मन् इव प्रभा येषां दान् अपासप् food and drink, nutriment. विति steady adherence or devotion to. गिरुन् a couple, two each. वयागते as they came. उक्तं an irregular आर्थ form for अपिक्ता. वज्रवृक्षः the destroyer of the demons वज्र and वृक्ष, viz Indra. अपुरद्विष्णेः (sacrifices) at which ample gifts were given away. वज्रवान् offering sacrifice.

XIII.

अवहितचेतना with an attentive mind, attentively, वारितेन name of an ascetic, द्वारकान् &c. it may be (नाम) that I have no knowledge of the birth of Chandra-pida, true it is that &c. युः but इःतं व्याप्तवानि keep (myself) in misery. विवरनिर्वितः gone out for sport or roaming. उत्तां कुरुन्तं गृष्णमाग्रहम् proceeded (started) in the northern direction. अद्वारीर्थित इति as it were gave way or dropped विक्षिपेत् adj. of शासन, causing a movement of the organs, i. e. excessively deep and heavy. तद्वद्यः—प्रा अपद्यत् यस्य being in that state. असुरत् dropped, threw down. अपाप्नमुखान् easily produced or brought on by the fatigues of the journey. अप्य-प्रबोधः being roused from sleep, being awake. अनुन्मोचनीयैः from which it was impossible to be free. कृष्ण dark (in colour as well as in deeds); so are the two adjectives to be interpreted. निश्चल्याऽपि hopeless (of escape). किं यत्र इति what (do you get) by

making me experience (अनुभावितेन) the pain of captivity ? अस्य यदि भवतु वृः of an auspicious look or appearance. अहोऽस्मै परमं unable to brook delay, impatient of the lapse of time. अव्याधि etc. you too possess the attributes of a sentient being i. e. you are a living being. मातृदूषक्तिद्यावाः inhabited by Chandalas, हृतारस्थानः (कृतप्रवर्षधात्म् दत्तिर्यैः). प्रवर्षे वर्षसि in the prime of youth. तत्याहस्तं कथितः you were told to her, information about you was given to her. वस्त्रे मोक्षः etc. she is at liberty (has full power) to imprison or release you. कुरुक्षाशनिना by dry (i. e. unattended with rain water) thunderbolt or lightning. प्रचिन्ता pained, distressed. वंशुप्रदत्त्वं cl. little merit, unfortunate. शिरोऽक्षरा शशिनिः (the lotus-like feet) worshipped by the crests on the head. शिरा जातिः being born of Shri the goddess of wealth. वृत्त्वा having become (having had the good fortune to be born in heaven). मया प्रवेष्टप्रद् I must enter, so वातश्च &c. जन्मताम् birth; being born. प्रवर्षम् एव just in the first conception (when you were first conceived by Shri). मातृः— the parrot is addressing his mother. अभ्याम् जनश्चण्च विषयक्षमते whose lotus-like feet are the refuse of helpless (forlorn) persons अतिशयाभीषणात् very deep and dreadful. कुरुतन्तुमेत्य् the only fibre or thread of the family, the descendant of the family.

XIV.

कृ याण-भिनिवेशिनः of one whose intentions are good or auspicious of a well meaning person शुभिभिर्द

मापतिन्द्रेऽ must have come to or reached your ears.
 क्यं that कुरुति tribes का-तः कर्म्यनेः of the good, born
 from lotus or of the lotus born god-viv. Brah-
 man. असूतात् मध्यमानात् from nectar being churned,
 referring to the churning of the ocean by the
 gods and demons to get nectar. अतिःभूतानी of very
 numerous ones. एतान्देश्वर these put together. दावात्म-
 जादित्य the two daughters of इल, Muni and Arista.
 अजिको गुणः superior in qualities or virtues. आख्यातः
 Indra. उच्चुहितप्रसाद increased in might, व. ती. उच्चुहित.
 प्रभावः वस्य. मरुः उत्तरा to the north of the region called
 भारतवर्ष, वर्य a division. वर्षर्षतः a mountain range sup-
 posed to separate the various Varshas or divisions
 of the globe from each other—they are दिमवत्,
 द्विमुक्तः etc. etc., तद्दु...तानि protected by his arms (two)
 व्याप्तित, placed, established. तुम्बुद्धृतेनाः of Tumburu
 and others एति भित्तिरिक्ताऽः of him who had a count-
 less host of Gandharvas of his retinue. क्षिण अक्षिणी
 dropped down along with the multitude of the
 rays (of the moon). रजनिक्ष-काव येन with all the
 loveliness of the multitude of the phases of the
 moon. विसुद्धरामा charming to the eyes of the three
 worlds. दिमकरवर्णः whose complexion was as bright
 as the rays of the moon. प्राणिनीवस्त्रोऽ married or
 took or wife. सदा-जनिता produced by (her) union
 with a person worthy of herself. वि-तद्वक्षणा (व. विष-
 णानि लक्षणानि वस्यः) void of any merit or good quality.
 क्षेत्र-भाजम् the receptacle of thousands of miseries.

XV.

क्षेत्रम् n. a holy place. विद्याभिज्ञानवान् proud of his learning. वादाय for a dispute on any subject. दूराभ्य-
धुक्षे soiled by a long journey. दंकुषिद्वादृत (v. दक-
कुषिद्विके हस्तयोः यस्य) carrying a staff and water-pot.
विद्याक्षेत्रात् from a seat of learning. पाटलीपुत्रः an in-
habitant of पाटलीपुत्र (Patna). अक्षिप्त having cen-
sured or reviled. वादिसुपुत्रोः of one whose desire is
to conquer others in a dispute and of him who
is desirous of salvation. रात्रि he who has tamed
his passions. राम्बुद्धः an axe in the shape of tran-
quility. वथान्ते as he came (back).

XVI. ♪

क्षुक untied, joined. वार्षकतिरत्ये for the right
understanding of the meaning of words. एtc. the sense is: my limited talents are not competent
to describe the race descended from the sun. किंतोऽपुः—
वरितुमित्युः प्राणुल्लयेत्येऽप्ये एते in the case of a fruit
i. e. to get at a fruit. (अथवा) corrects or modifies the
former statement; construe thus: पूर्वार्थिः (by former
sages such as Valmiki) कृत्याद्वारे to which a passage
for my words has been made. अस्मिन् वेत्ते कामसुक्तिं
मनो दुर्जन्म इति विविति there is access for me, that is,
I shall be able to describe the solar race avai-
ling myself of the writings of Valmiki (etc.). तोऽपुः
that I, therefore. अत्यन्त etc. in the first adj. एति
means from, since, and in the next three, as
far as, up to. आकलोदरक्षम्भां etc. who were perse-

vering, who were lords of the earth as far as the ocean (were sovereign monarchs) and the course of whose chariots was as far as the heavens / who could go up to heaven in chariots.) वक्तः वायद्वद्वान् &c. यथा, in all the four adjectives, means according to, adequately to, वायद्वद्वान् who were awake (vigilant) according to the time, विद्वान्: possessed of scanty power of description (having little command over language). वायद्वान् to do this rash act. ते विद्वान् वायद्वान्, विद्वान् किंतु: who are the cause that enables persons to distinguish between what is good and what is evil. एष वा ओ.

IX XVII.

पितृः to the Manes or spirits of deceased ancestors. निर्वा॒ त् to offer libations to. वृत्तवान् though breathing. गुरुः more venerable. ज्ञात् than the sky (च). वृत्तरो greater, superior (in point of consuming the body). प्रस्त्रः soil. नामः, of one who is on a journey. वरिष्ठः of one who is about to die. पुत्र वात्मा ननु वस्य Cf. अरमा वे पुत्रामानि; नृः dead, as good as dead (useless, ineffectacious). इन्द्रविद्वान् the power of enduring the couples of opposite conditions or qualities (such as गत and दृश्य and शीत and अग्नि). निर्वात् turning away or abstaining from. वर्षु वैत्रियम् wishing well of all. शिः well disposed, friendly. मृत्युम् being puzzled or confused about. वर्षनिष्कर्षाः non-performance of Dharma or religious duties वात्मानो

subject to, under the control of, मिळा i. e. अस्ति or अस्ति acts falsely or dishonestly towards; or in the case of निष्पृष्टः the duties due to the parents (or manes,) तुच्छ moral conduct, character, तुच्छस्य &c. but one who is dead as regards his character; (one who has lost his character) is really dead.) अस्ताद्यतः.

✓ XVIII.

तत्त्वः while residing in that place. इत्यापुण्य name of the favourite horse of Chandrapida. अतुच्छया accidentally. *पूर्ववर्त्तिः on account of its being a rare sight. अतरात् eagerly. नास्त्ववित् which began to run away through fear caused by the sight of etc. निष्वक्तव्यतात् from the camp (of his followers) अतिमयः rashness, head-long speed. एकदमिद as if it were only one step. अवगत distance. मात्रा measuring. निष्पृष्ट subj. of आस्तोऽह. निष्वर्तिः which appeared in front. निष्वर्त्य having withdrawn or turned back. निष्पृष्ट stopped. *हित्यारितः doing useless things एतत्पन्ने मूर्ति to so much distance (space). इति विनिर्वचणे सति when this is considered. अमेषाद्य &c. my own soul causes laughter (laughs at me) like another person. विवरात्मना निष्पृष्ट by how much distance separated (from me) उक्तमत्तात् &c. तत्त्वात्मि शान्त तुच्छ चतुर्थ एतत्पां संतानेन (continuous line) एवं (filled, or crowded with). मर्त्यवर्गः a mortal, human being. उत्तरेण to the north of, governs त्रुष्णिः. सोमामित्रः the line

of farthest limit. त्वं अतिक्रम्य and beyond it. उपेक्षयो-
रेत्य having guessed (the way).

XIX.

कोकोत्तापाणी scil. नाराणी of men of superhuman powers. रक्तं रेत् full (of affection). उद्धरण् whose teeth have been taken off, deprived of his teeth. गुणं are equal. बलति shakes, totters, swerves (from the path of rectitude). रुद्धपाणी arising from (the contact of) flowers. रसचित् goes with रात् &c. विभृतिः या or otherwise, (i. e. lowness, meanness). अस्त्रद्वाराप्राप्तिविना whose sole means of subsistence is the might of their arms or weapons. शशिगा च निशा scil. विभाति तृणानि शशा better blades of grass for a bed. विद्विषोच्यकुलय reconcile or make peace even with thy enemies. या हृषा-मा कुह. अकुशलात् from misery or mishap. अकुशलम् not artificial or feigned, sincere. विद्युत् by the organs of sense, by passions. उपरातः calmness or tranquility of mind निष्प्रश्ना absence of hypocrisy, sincerity. सर्वस्यां the cause of all (ornaments such as सुजनता, शृङ्गस्यम्, उपस्थिति, विनय &c). विकर्तः maimed (he being अनुकूल, thighless). विष्णाः not even (i. e. seven).

XX.

प्रसरेन by the occasion or contact of. अहुनामव्याप्तायणां-
ज्ञाताराणामपिद्वृत्तां of many, though wanting in strength. गुणत्वापत्तैः when formed (twisted) into a rope. अस्त्रिति scil. रस्य-शृङ्गे on that which is not grass (so that it will not readily take fire). अस्त्रति bites. वाच्यतरं प्राप्तोति incurs blame or censure. द्रुतेन with difficulty scarcely

जाने I believe, I think. विद्वाः should be thought of or provided for. अस्मान् लक्षणः become celebrated of themselves (i. e. by their own merits or exertions). अः higher than, superior to. तृष्णाः greater than greed or thirst; so वायः; तृष्णाः अः &c] कंशमपात् by frequent going or intercourse. जानाश्च may know or test. अः in the matter of debts. स्थाने एव in their own due places. विष्वेषः will think. वैष्णवः with head-long hurry, rashly. अनुःप रपertance. अविद्युतिपातेन &c. small drops make a pool. अ देवः &c. that is the cause of all (acquisition of) learning &c अय अतो that is the beauty of. लेषः a purificatory rite रक्षय scil. विहस्य he becomes the lord of animals by acquiring dominion by means of his powers. अतत्त उत्त. परिकारैः (such as a traveller.) आशाशीविष-आशा आशीविष (female serpent) एः or (आशा एः आशीविष) (आशा विष अस्याःशा). विवर्तनं the sight (appearance) of one's beloved persons. असान्दीर्घवस्त्रेषु between those whose dispositions and habits are the same. शुभानि pearls, i. e. pearl-like agreeable words. अ विषानि the highest treasure.

SECOND SERIES.

I.

मुलोर्विदैः remaining after being eaten (वर्णित अवशिष्ट). गृहो-तत्त्व would be bought. अस्याते can be raised. वर्णमासिक-प्रसवताः on account of its giving birth to young ones every six months. वद्य a mare. चतुःशास्त्रगृह a house

with a court in the middle and rooms on all sides. प्राप्तान् प्राप्तोऽसोऽसा दौः who will have got her (destined) husband. अनुकूलयोग्यः able to creep (walk on the knees) अवदायित्यामि shall reflect or ponder over, अवदायः being engrossed in or busy with. अवलिप्तिः lost in reverie. अः scil. अनुकूलस्ति निति न्योति who indulges in thoughts about the future, feels cares which have not (yet) come. वारुरः made white or pale (with cares or barley flour).

✓ II.

द्यौप्रदात्म् offering prayer to or waiting upon the sun. प्राप्तिः letting the mouse go तः महार्तु विवा एवं तत्त्वात् sin does not stick (to one) except to the (actual) doer of the deed (the actual sinner alone is guilty). अनिति the generator, the actual father अत्यन्त अत् (quickly) अत् वौद्येयुक्ती budding into womanhood लित. about to reach her womanhood. विवाय to marry her. तदा दक्षिणः was shown to her. अपस्थित प्रवृत्ताति is he deemed by thee best? वियाप्तः are curbed or stopped. एष or एवं अः (i. e. myself) एष ते प्रतिनिधि do you approve of this? अवृत्तिरसीः &c. with the hair on her body standing on end, her body thrilling (with joy).

✗ III. ✗

पर्वतिः even at the cost of wealth. नक्षत्रेन &c. that is, a wise man places one foot on the ground and stops thinking whether he should place the other or not. अविद्ययः without properly consider-

ing. युक्तिशाल should win over or attract toward oneself. व्यात्तय यथा truth or reality. व्यक्तम् his being deceived. अन्तर्विदः marked or observed by others. त्रैव न कर्मेत् one should not leave a remainder (of these three things since they grow again if so left). कोदिवांगा सुगोदो the note of the cuckoo forms her beauty i. e her most lovely and praiseworthy feature is her sweet warbling. पतिवर्ता—पातिक्षणं chastity. अविद्या &c. a life without learning is a waste (dreary desert). अविद्यार वते—अविद्यासहिते जोड़ने. अविद्यार विद्या poverty is all empty (is a dreary waste in all respects, is an utter blank). गो means the object of reverence or worship (in all the sentences). परंत्र everywhere, to every one. अति all. लक्षणात्; सर्वतःप्रत्यक्षित् cf. the English phrase " extremes are ever bad." प्राकृतं ordinary i. e. candid, straightforward. देवतारूप giving happiness. यत्तो मात्रं a wife like one's self, that is, conforming to one in all respects. रक्षारो वस्त्रवर्गः &c. voracious and (yet) quickly roused (from sleep). अविद्याम् without rest, unweariedly. नविद्यति does not feel. अत् (used for नविद्यति) these four things. वा a stranger, an enemy.

✓IV.

एकेष्ये in a part of the seashore. अत समुद्रेन चक्षि the sea tide reaches the place (up to this point). का मात्रा समुद्रः (lit. what strength can the sea have), of what consideration (account) is the sea. दूषितम्

will do harm to, will injure. विकेताः of the contemptuous bird (शीट *lit.* worm but here it means contemptuous, because in the latter part of compounds it has the sense of contempt). प्रयत्नम् measure of strength. विलुप्तः: being rash or ardently desirous. युद्धनि विक्रमन्ते fight even with the strong. युक्तव्यता नामनि reduce it to dry ground, make it dry. विष्णुपदाहितो holding only a drop. अनिर्वेश जियो वृद्ध �self-reliance is the root of prosperity. यामृतः insulted. परिमत्वस्थापनमानन्दम् = occasion of insult or humiliation. येत् so that. वैशानुव्य गच्छति will take revenge, will retaliate. वैराज्येण on some business of gods. विष्णवाः should be appointed. स्वाम्बद्धोन्मत्तेन puffed up with being your abode (seat). युम्भुकामाः out of your fear, being afraid of you (*lit.* being ashamed as to what you will say). स्वप्रत्यक्ष वृद्धनि do not reduce him to dry state (do not dry him up). आग्नेयं शर् an arrow presided over by Agni.

X V

अद्वैतिकः conversant with the art of managing horses. अद्वैतः (नद्याभि साधुः) hospitable or friendly to Brahmans. अद्वैटिणीपतिः commanding an अद्वैटिणी, an army consisting of 21,870 elephants, 21,70 chariots, 65,640 horses and 1,09,350 foot. अत्तारीणी of excellent or best woman. अत्रजः childless, without issue. युस्माहितः with an earnest mind, carefully. उद्धरं handsome. प्राप्त्याः goes with इत्यः. उद्धरंस्त well adorned. पूर्णप्रत � an irregular form for उपूर्णप्रत.

विशुःसौदामिनी the two words mean nearly the same thing—forked lightning. वेदानामिनि goes with विशुसादनी. प्रसांगः scil. ज्ञाः. तपोद्वः कामोभूत् an unseen love sprang up between the two (they conceived love, though they had not seen each other). हृच्छः कामः. रदोग्रः being in private, enjoying privacy. परिष्कृत् adorned, decorated. महति—महते. रत्निणः—विशुः dispersed, flew about. विशिष्टेऽप्येति excellent, pre-eminent.

✓ VI

तथा it is as follows. अभिषेद्य towards, or in the direction of, the mark. देषार्थी शत्रु may be longing for my death. शुद्धि for the sake of my parents. अद्वद्याहुत्याः the painful thought of having kill'd a Brahmana, grief at having committed a Brahmana-murder. रमात्मा are fixed on, or centred in you. ज्ञात्वा knowingly, intentionally. अवधेत् would run out or dislodge. देव therefore. उद्ध लूप् to offer obsequial libations of water. कालं करिष्यसि shall meet your doom, shall reach the fated hour. यैतत्त्वाः belonging to Yama. प्रानेष्वप्तु having eyes resembling a lotus leaf.

VII.

अनुभृत �awoke. अनुग्रहं obedient. अनपकृते scil. मता when I have done you no wrong. जन्मसे जन्मनोपि or अहंक्षित्वा be pleased to. सम्यक्त्वम् to make true, to be true to. नाकाते &c. the death of mortals is not destined (will not take place at a premature time यज्ञ since or sup-

प्ल त व व before मुहुर्मधि. पर्यायं (enough of your joking now.) नृयंसद् it is cruel that &c. क्वं तु अविष्वद्येषः how will you fare alone. शोचिनि शोचनि. मनुषा with grief or sorrow. ददृहते उत्तिष्ठति rises. भारीषत saints away. अभिशापात् through curse or imprecation. विद्धति suffers. नो दुःखात्—अस्मात् रather आद्योः) दुःखात् (may he suffer misery greater than our own). ददृहत् दुःखते प्राप्य having suffered misery greater than his. वीक्ष्य-
सुनीविचि an instance of a cognate acc. may he live (lead) a life. युरी female osprey: वाहाणी screaming, crying out. अस्याप्ता अस्याप्तस्यतिमी who accidentally came up to him and was, therefore, within reach (proximity). वरिष्ठः wetled or bathed in tears of grief. अदुषाप्ति run for assistance or help.

VIII.

कनकवेवलहारामनिधा leaning on a golden staff. देष्यः the queen. अस्येति, i. e. in the inner apartments. अशत्तजात eatables. कवाय fragrant. प्राप्य to the heart's content. लितीदलहरिनिति green like a lotus leaf. प्राचीनि old, ripe. अस्त्राधरि acts (i. e. tastes) like nectar. आस्ति ताकत let it be aside. वास्त्वेण in its entirety, completely. आप्य; acquisition, knowledge. जन्मात्मरात् स्मरण the remembrance of something learnt in the former birth. अः in a concealed form, *incognito*.

IX.

वैर्यविमलोदका, वैर्यमिति किंलं उक्तं वस्याः सा. मुखानितः (१) having (accompanied with) agreeable (pleasant) breeze. प्रसुरमन्मय abounding in love, exciting love. निशन् proud (of its power of exciting love , or fragrant (with

the odour of flowers &c.) कुर्विः मासः the vernal month (वैत्र). तुष्पदर्थीः showers of flowers. ऋस्तः flat or level ground. वृक्षः full of, laden with. चलितस्थानैः whose places are shaken or moved from their seats (in the form of flowers). अनुगीतवै is followed (by the bees) with music (humming). संकरशिखरः having their peaks close to one another or furnished with crests or chaplets. (संकरेण्यकर). पीतवप्तन् (३) having yellow garments. मदावर्तनः exciting or stimulating passion. मदोद्वत्ता reeling with passion, staggering with the intoxication of love; अभिनां goes with शोकवर्त्तः. विक्रमो-
त्तिप्रकृतमनः with their minds elated with love, amorous thoughts). यतस्ततः इत्यततः. सौगन्धिकदुक्तः full of white water lilies. जले पद्मपद्माहतवंशैः अभिर्वृणुभा covered over on all sides with pollen dropped down by bees in the water, or पद्मपद्माहतवंशः may be taken as an adjective qualifying पंचौः.

✓ X.

तत्परीक्षार्थ् to test him. द्रिज- a bird. त्वत्स्नायाधी विधि wishing protection from you. संवर्तत्वः with a frightened look. महाद्वियोजितः deprived of food. चहन् प्राणांस्त्वाजदिव्यसि will make many give up their lives, (will deprive many of their lives). गुरुङ च निविद्य having determined the relative greatness or smallness, that is, which would be the more or less sinful course to follow. अर्थायुक्त comfortable to justice or righteousness. स्थिति rule, order of things अपोज्युन्मा इत्य equal in

weight to the dove. योगदत्यरिक्तवे weighed more than the (quantity of) flesh. अविवत scil. रक्त देहे. ता विद्वासमानौ wishing to test you. अभिमविष्विति will pervade. शुष्कित in his very bodily (mortal) form.

XI.

अनेकदर्शयोच्छेदि &c. clearing various doubts and showing (or pointing out) even an absent object. शास्त्र knowledge or learning. अनर्थपतिः abundance of wealth. एकेकःवि� even one taken singly. शास्त्रात्मुद्यानेत non-acquisition of learning. अत्रात्मुद्यानेत्युद्यानां अत्रात्म मूलव शूर्विष्व देहां. आदी अत्रात्म मूलव; out of three, namely, a son not born, a son dead (after birth) and a foolish son, the first two are better, but not the last, for they cause pain only once, while the last does so at every step. सजात; he is (said to be) born. को वा who possibly ? विष्वथ a dear person (such as a companion), better. प्रिया व व qualifying भावी. भावाः events, occurrences. मिश्वामपि even in the case of the great. व्याप्तिः is not destined to be. भाव्यता will not be otherwise (will take place). वित्तादिष्वः serving as an antidote against the poison of anxiety (वित्तः एव दिष्व लद् हृतीर्थ), कार्याद्याणां of those who are incapable of doing anything. नाप्तुमर्हति cannot get. देहे scil. विमपि बद्धु निश्वय having overcome, put down, or set aside. आत्मशक्त्या to the utmost of one's power. विश्वति. scil. कार्यं शूर्विष्वः कुरुते forms out of a lump of clay. प्रतिष्वद्यते gets (reaps the fruit of his own actions). काक्षतान्वेष्वतु accidentally, unexpectedly. पुरुषार्थमनेकाद्ये requires (expects) exertions (to be made for

securing it). पुनर्जन्म कारणितु to cause their second birth (i. e. to bring them forth into the world as learned men). ततः Oh dear one. हीनते becomes inferior, is weakened or diminished. हीनैः—समैः—विशिष्टैः inferior--equal--superior. अद्यत्ये निहिता bestowed (spent) on an unfit object (recipient). अत्यापार exertion, effort. पात्वते can be taught. कीटः a worm (or, an insignificant person). हुमतः संगत् from association with flowers (or good men). शिरः आरोहति mounts the head or stands at the head. उदयगिरिः of the rising (eastern) mountain (Meru): it goes with सनिकर्षण. हीनवर्णैः दीप्तते even a person of a lowest caste (or though wanting in colours) is enlightened, or illuminated. प्रभवति take their rise. अवैतः प्रभाण् your honour is an authority (warrant). rests with you alone &c.

XII.

वाक्यविशारदः skilled in discourse. पृथ्य salutary, productive of good results. न कुच्छते do not know. अयुक्तचारः of improper conduct or deeds. चपलः rash, inconsiderate. अपि राजा स्वतिं भवेत् will the evil spirits fare well ? (of course not). अपि रामो न कुर्यात् will not Rama make &c. त्वमीर्षं प्राप्य having got you for her lord. कामवृत्तं acting as one likes, selfwilled. निरुक्ताम् without restraint, free. पापमंजितः of wicked or sinful resolve, or ill-advised. अत्रियपांकुः a disgrace to the race of Kshatriyas. तीक्ष्णं harsh, cruel. अत्यवादिनं करिष्यामि shall make him true to his word. विष्वामार्चं to fulfil the

cherished desire (of Kaikeyi). विष्वामित्र incarnate, embodied ? वाराचिंष-शरा एव असीषि यह्य तं. सिंहोरहकस्य. निहत्या इव उरो यह्य. तद्यनुपजीवितम् your life will end with it; (i. e. your sight of him). तुम what is proper or right, अभागम् encounter, facing.

XIII.

नुंब name of the uncle of Bhoja. वारानसी the town called Dhara (capital of king Bhoja). वैष्णवः a devotee of Vishnu. वाक्षिण्यं liberality. पृथोपि even in the next world. अग्रगत्यमस्य not bold (in an assembly &c.) परे greatest. इःसचित् having bad minister. किं...तुमे with excellent new qualities produced from their own charities तथा किम्बरं गताः are other kings like them ? परित्यनि liable (apt) to fall or decay, perishable. अपातदत् not liable to fall or decay, imperishable. एकं one lac (of Rupees or similar coins.)

XIV.

मांहसायणः-fallen into a swoon. (व. १.) विशेषित was awakened from her swoon. प्रतिपादयित्वा making to experience or suffer. अस्त्रवेदनम् full of insufferable agonies. अवधानपे चक्र fixed attentively. प्रलय viz. the swoon. न विवेदत्...वर्णनम् did not know him who was totally invisible (being reduced to ashes,) and who was the object of her ungratified eyes. गुरुत्वं हृति having the form of a male. भूत्यं soiled, dusty. अपदृश्यामित्र स्वलीलाः (कुर्वति) making the forest land, as it were, share equal grief with her. उपकालं an-

object of comparison. असं the collection of your limbs. तदध्येनवीनिं whose life solely depended on you. विनिकीयं having left or abandoned. अत्तरेतुवेदं which has destroyed the cause-way or dam. विद्वा fled, run away. गोत्रस्तलिलेयु in case of mistakes with respect to names. च्युतकेशदपितेषुपानि (हातानि) beatings with the wreaths. वैतव्यम् a lie. उपचात्यदं false words intended to please (others.) पद्मी प्रतिपत्तये follow your steps, go after you. एकोत्तिभिरावृत्तित् enveloped in the darkness of night. प्राप्तिहं to guide or lead to. वारुणीयः the intoxication caused by wine which makes the eyes roll about and the words falter. अर्थकृत remaining only in name. अमुङ्क the dark half of the month (कृष्णकृष्ण). दुःखे with pain or grief. ततुता दुःखे नोक्षति will leave off her waning form with pain, there being no use of her waxing in the absence of Cupid. अंशत् fastening or tying. कल्प indistinctly sweet. तुङ्कोक्तिः a male cuckoo. गुणकृते in making the string of the bow, for the string &c. अनुरोदिति मी weeps after me, imitates me in weeping &c. प्रतिपय having obtained. आदिषा order command. मधुरालाप...पैदिताम् naturally clever in uttering sounds. उपगूडानि (आकिष्मानि) embraces. आर्तकम् vernal, belonging to the spring. यस्य viz. चलस्य. परिकर्मणि in decoration. विनुष्टेष्युतोऽसि you are remembered that is, called away by gods. पर्वगवर्त्मना by the way resorted to by a पर्वत, that is, burning myself on the funeral pile. इदं वर्णनाय मे अवस्थितं this censure viz. that Rati, when without Madana lives, though

even for a moment, has fallen permanently to my lot. अंत्यमान last decoration of the body before it is burnt. अतकिंतो गतिम् to a state which cannot be conceived. लकुणं न्यदः making straight. नवनोपांचिलोकितं a sidelong glance or look, etc. कु तु ते कथा where indeed has he gone. नवङ्ग...नीतम् I hope he is not reduced to the condition of his friend (viz. ashes) by the god Shiva whose auger is terrible. किञ्चकारी: with arrows tipped with poison or with poisoned arrows. अमृगानु to console. नवनोपांचम् in such a way as to injure the breasts (by beating). विनुतदारमित् as if it has its gates opened, that is, having full scope to vent itself out freely. दुदःनरर कि विनुत् see to what (miserable) condition is your friend (Cupid.) reduced. काणो विहीर्दितो is scattered about in small particles. दुर्युग्म variegated, chequered. शिरोदर्शकविद्युतम्...सुहृदनें construe दूरो ददितातु त्रेता भवतिवितं लकु न मुहुर्मन...अग्रलिपिम् तरं unsteady. अमृगा जगत् दद धनुषः आहो अतिम् he has made the world obey the orders of your bow. यत एत् has indeed gone for ever. दरा a wick. ज्वनिता covered over with smoke. अवैषम्यम् half murder, partial murder. नवनाम etc. must fall down. उवलगतिकर्त्तव्यत् by allowing me to burn myself on the funeral pile of my husband. प्रलीयते is absorbed with etc. प्रतिम् admitted, acknowledged. उवत् a bed. विकाप्तु fire. प्रणिपातांजलिवचितः entreated with folded hands. ज्वलन fire. यथा that. उपहृते feels comfortable or easy इति विचार

having done so. वर्तोऽस्त्री in the ceremony after death, during the funeral obsequies. सिवे:—देवि. शिवतृष्णः fond of the sprouts of mangoes.

✓ XV.

सौभ honesty. अः beauty. शिशिरी beauty of the cold season. वर्तार the stars in which have disappeared. अर्ध dreary, desolate. गृ: in front of one. आत्मिनदा: formed and dissolved, rising and dissolving (आर्द्धाताः प्रातिकृष्णः). गृष्ण nobly-born. उपर्युक्त happy. वस्तु at will, as much as one likes. परिपूर्णः full of wealth, rich.

✗ XVI.

स्वीकृतमानः being advised. वाप्तोऽक्षः of wicked mischievous prowess. वर्तमानः is better to roam. वर्तमानैर्गतैः through the defiles. (narrow passes) of mountains. वर्तमानैः वर्तमानैः houses (lordly mansions) have their end in strife. वर्तते that, referring to वर्त: below. वर्त्तय not deserving to be approached (such as a low caste man &c.). वर्त्ताय one, though powerful वस्त्रतर्दयणि when existing inside the wood. वर्त्ते can be trodden or, passed over. वर्त्तते is understood. वर्त्तते move along, walk on. वर्त्तितव्यतामानः having for their fruit the knowledge of the secret (unexpressed) intent of others. वृतिर्कर्त्तव्यक्रमः the wheel (course) of conduct. वर्त्तितव्यक्रमः lowly bent down on account of the absence of strength. वर्त्तितव्यः very light (used

figuratively also). मति: fate. प्राप्तवै scil. एव. म-स; persons of the middle sort. अमार्ग goes with अन्तरः; going astray. अद्यमायः स्वीप्याः ministers. (elephant-drivers) that are near (him). यज्ञे यज्ञः in the prime of life. इति ने मति: it is my belief, I think. अन्तिमायः ति have here both अति and अन्ति two meanings literal and figurative. नीचे: प्रज्ञतानि lowly, or humbly bent down, topping low. नर्ताने तमाने being equal (in both cases). पटोळ a very bitter kind of gourd (Mar. करु पट्टवळ). उद्दिष्टस्य placed, thrown, poured on. मुञ्जाकारतया राजते shines in the form of a pearl (as a pearl). उर्ध्वाराजुः: endowed with plenty. उद्योगानभिः: the store (receptacle) of the knowledge of metres. वेणात्टे on the border of the sea-coast. अहिंसा very wrathful. क्षेरस्तिवादो गुणः: what do brutes care for merits. त्यगः giving away (as charity). वै ए a means of proper (safe) preservation. वरिणा (the source of) protection. इति as to this, (to suppose that one should contend with a stronger foe). निर्दर्शन rule. भुक्तिमः: wishing (if he wishes) for his well-being. वेतस्तुतिः—वेतस्य इव उत्तिर्यस्य one who acts like the reed (which bends to the current of a river). एव here, this world.

XVII.

वन्नये न अद्यति does not act up to (obey) his words. अर्तवत् scil. अस्य of one who grows old अंते

सिद्धांगु &c. these lines give some of the proverbial impossibilities cf. सूच्चृष्णामसि स्नातः खपुष्पकृतशेषः १ एव व्याहृतो याति शशदृक्षवर्णवर्षः ॥ पा very great, supreme. यदेतेनोपि construe thus:- यत अतेनोपि इतकांतः (sunstone) निष्ठुः पादैः (पादैः also means feet) रुषः (सन्) प्रज्जलिति etc. यत्यत since-then. निष्ठति falls upon, attacks. मदनलिनः पोदभित्तिः whose walllike (i. e. broad or excellent) temples are soiled with rut. तेजसः of heroic lustre cf. तेजसौ हि न वयः समीक्ष्यते—परार्थधर्टाः striving for (bringing about) the good of others. उत्तमभूतः engaged in efforts, endeavouring. अदिरोधेन not inconsistently with, compatibly with. पिषासाणः scil. पर्वा when he is thirsty असमंजस indiscreet, foolish. दहायकृत a helper, co-adjutor. न वर्षति गर्वति scil. भेषः सूखनर्पी of flowers and of good-minded persons. वामः दक्षिणप्रसादः is the same towards the left and the right (hand) and is the same towards perverse and polite (persons). फलामैः with the appearance (burden) of fruit. भूरिविलंदिः excessively hanging down, hanging down the more. मनोजर्मि दिगति tends to (produce) the elevation of dignity (honour). वारयितुः शर्मः can be warded off, remedied; or counteracted. खलस्त्र goes with निष्ठावन and शर्मः. फलति takes (shows) its effect on. भेषन scil. जीवं and the sea was confined (by a bridge built over it). केवल of themselves. न शप्येत् तुमावयत् is not made to be felt or experienced (is not proved) by an oath. हितं निष्ठुके prompts (urges) one to [do] that which is beneficial

[to him]. अवसरेण according to [the size of] the place of resort. असरेण—पर्याप्त. द्वयवत् blinded by the desire of rut (of gifts). अवसरितः though not requested. स्वयं क्षमसिद्धेणः exert themselves, or, of their own accord.

